

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1984 — Ч. 3 (275)

Л. ПАЛІЙ: ОСІННІ ЛИСТИ

В. СОКІЛ: ТАКА ДОВГА НІЧ

Й. ГОШУЛЯК: МИХАЙЛО ГОЛИНСЬКИЙ

Л. ПЛЮЩ: Я-ТИ — СЛОВО ШЕВЧЕНКА

М. ПАВЛИШИН: « ЛІЧУ В НЕВОЛІ ДНІ І НОЧЬ »
Т. ШЕВЧЕНКА

О. ПРИЦАК: РОЛЯ НТШ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ю. ЛУЦЬКИЙ: Я НІКОЛИ НЕ БУВ ДІ-ПІ

Р. ІЛЬНИЦЬКИЙ: ВРАЖЕННЯ
З ЧЕТВЕРТОГО КОНГРЕСУ СКВУ

А.-Г. ГОРБАЧ: НА МІЖНАРОДНОМУ ЯРМАРКУ
КНИЖКИ

В. КУБІЙОВИЧ: МОЇ ДРУЗИ, СПІВРОБІТНИКИ, КОЛЕГИ

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

Емма Андiєвська

КАВАРНЯ

Збiрка Сонетiв.

«Сучаснiсть», 1983, 126 стор. Оформлення, заставки
i профiль авторки Якова Гнiздовського.

Цiна 8 ам. дол.

Богдан Рубчак

КРИЛО ІКАРОВЕ

Новi й вибранi поезiї.

«Сучаснiсть», 1983, 183 стор. Обкладинка Любослава
Гуцалюка.

Цiна 10 ам. дол.

Григорiй Костюк

У СВІТІ ІДЕЙ І ОБРАЗІВ

Вибране. Критичнi та iсторико-лiтературнi роздуми
1930-1980.

«Сучаснiсть», 1983, 537 стор. Обкладинка Святослава
Гординського.

Цiна 16 ам. дол.

Володимир Жаботинський

ВИБРАНІ СТАТТІ З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

Сучаснiсть . 1983. 136 стор. Обкладинка Iрини Iвахiв.
Переклад. вступна стаття. примiтки та коментар Iзраїля
Клеинера.

Цiна 9 ам. дол.

**Замовлення на всi видання «Сучасности» висилати
на адреси В-ва:**

В Європі:

Sucasnist
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5
Federal Republic of Germany

У США і Канаді:

Nina Ilnytzkij
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1984

Ч. 3 (275)

РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — MÄRZ 1984

MÜLLERSTR. 33, RGB., 8000 MÜNCHEN 5

Редактор: Іван Кошелівець.

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришина, Леонід Плющ, Мирослав Прокоп, Богдан Рубчак, Надія Світлична, Юрій Шевельов.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріали до редакції просимо надсилати на адресу: Sucasnist, Müllerstr. 33, Rgb. 8000 München 5. Bundesrepublik Deutschland. Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки матеріалів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в «Historical Abstracts».

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sucasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Hryhorij Naniak.

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)
8000 München 5
Bundesrepublik Deutschland

Druck: Max Schick GmbH, Druckerei und Verlag
Daiserstraße 13—15, 8000 München 70

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

ОСІННІ ЛИСТИ

Ліда Палій

Здавна шукала тебе,
та знайшла щойно
під осіннім листям,
над ставом біля кладки.
Там же наткнулась і на себе,
не знаючи, що досі мене не було.

Грайливий місяць висав прозолоть дерев
і напружено коливався над нами.
А ми, мов діти, підняли долоні,
даремно ждучи ряхтливих краплин.
Місяць засміявся
і сховав голову під хмару.

У нас немає вчора, сьогодні, ані завтра.
Ми тільки приснились одне одному
на те, щоб прокинутись у похміллі.

Коли ти відтяв пасмо мого волосся,
я не знала, що те дасть тобі силу
наслати уроки на мене.

Коли ти обіцяв, що залишишся навіки,
я не збагнула, що говорив ти про тень свою.

У тому домі зі скла,
де ми прощались востаннє,
ти залишив печаль своїх очей.
Іду туди щодня на прощу —
поглянути, як синіють твої очі,
коли мої помалу відцвітають.

У нас так мало що зятямити,
у нас так мало що забути.
В одній долоні вдержу все наше майно
— надщерблений п'ятак місяця.

Іду шукати слідів наших на стежці,
та їх сніги замели.
Іду шукати облич наших в ставу,
та став льодом зашерх.
Іду шукати розмов наших у лісі,
а там тільки віття тріщить на морозі.

Піду до тебе босоніж,
як тільки океан замерзне.

Усе, що нам зосталося,
це наші почування,
писані синім чорнилом
і складені вчетверо.

Наймім поштових голубів,
щоб швидше обмінятися ілюзіями.
А може, самі складемося учетверо,
щоб полетіти з вітром?

Моя бабуня в'язала любовні листи
рожевою стрічкою
і складала у скриню на горищі.
А що ж мені робити,
коли в мене немає горища?

ТАКА ДОВГА НІЧ

Спогади старого собаки

Василь Сокіл

Дощ перестав. Справді, скільки можна!

Годинник у кухні відбив свої години, — він тільки те й робить, що рахує хвилини та відкидає їх у пійтму ночі. І хоч вона довга, мусить же нарешті кінчитися. А покищо, як ненаситна, ковтає хвилини за хвилинами...

Не збагну, скільки вже часу триває ніч. І скільки ще терпіти її? І що день наступний нам готує?..

Нічого ніби й не діється, — ніч смирна, негамірна, але мені здається напруженою, неспокійною. Чи то від того, що дитинка невпинно плаче, машина так часто приїжджає, дощ не може заспокоїтися, а я нічого веселого не можу згадати, все одні неприємності.

О! Знову дощ припустив...

Мені дуже хотілося, щоб ця прикра історія якнайшвидше забулася. Ми умовились не розбалакуватись про неї і в усякому разі не обвинувачувати один одного в тому, що трапилось. Хоча слід сказати, хазяїн визнавав свою провину, що не догледів мене на прогулянці, а я, з свого боку, не відмовлявся від того, що сам був необачним.

Однак, марні були наші бажання. Не знаю, від кого, але незабаром уся вулиця прочула про те, де я побував, і гучний розголос покотився по всьому району. А те, що я сам задалегідь не признався, ще гірше проти мене обернулося. Казали, якщо намагався приховати ганебний факт з своєї біографії, значить, винен був.

Сусідні, занадто допитливі собаки з самого початку звернули увагу на те, що мене знову стали брати на повідок. І пішли пересуди: досі, бач, користувався свободою, гуляв вільно, а тепер щось з ним не гаразд, тримають на мотузку, небезпечний зробився. Плітки поширювались, з'являлись нові і чимдалі жажливіші варіанти, вигаданий сюжет обростав мальовничими деталями, — і врешті всі собачі вигадки та брехні стали вважатися безсумнівними фактами. Мене почали уникати, обминати, не здоровкатися. Спершу я вирішив не брати цього близько до серця. Але якось зустріла мене одна мало знайома сучка і, вискаливши зуби, запитала:

Продовження. Початок див. «Сучасність», ч. 1-2.

— Дозвольте вам, не знаю як вас і величати тепер, поставити питання...

— Будь ласка, — радо повернувся до неї головою, нічоголихого не підозрюючи. — Що саме вас цікавить?

— Ми знаєм, де ви побували. Але нас цікавить, яким чином вам удалося уникнути заслуженого покарання?

— Яке покарання? За що?

— Не придурюйтесь! — завищала сучка. — Невинних у нас не хапають у мішок! — Вона гидко зареготала: — Чи ви бачили таке невинне ягнятко!

Стривайте, пані сучко, — хотів було я пояснити, але вона хвицнула брудним хвостом і подалася на свій собачий куток.

Отут і почали на мене гавкати все, що кому забажалося. Покотилися поголоски, одна гучніша другої, — що я на колгоспному базарі потяг два великих шматки м'яса по п'ять карбованців кіло, а у старого більшовика -відставника передувив усіх курчат, з погребів витяг три кільця дефіцитної української ковбаси, потім загриз тендітного песика-«японця» — безцінний скарб заслуженої бабусі, артистки музичної комедії на пенсії, після того розірвав на шматки породистого сіямського кота, — мало того, на додачу порвав штани у одного керівного товариша з обкому, який мирно прогулювався у свій вихідний день нашими вулицями.

Такі безпідставні, але страшні обвинувачення не на жарт мене стривожили. Що ж мені тепер робити?

— Не звертай уваги, — порадив господар. — Вітер віє — собака гавка.

— Як можна не звертати? Моє добре ім'я ганьбиться, а я, виходить, мовчи, не виправдуйся?

— Ну, піди поговори, поясни...

Лише один, на перший погляд, порядний пес зустрівся, який погодився вислухати мене. Я йому признався:

— Не буду брехати, сидів. У будці сидів. Навіть у душогубці. Випадково. Сказати б, нещасний випадок, безглуздий збіг обставин. Признаюся, сам винен. Але ніхто від того мішка не гарантований. Немає значення, винний чи невинний. З кожним може таке статись. І з тобою...

— Ти мене не чіпай, — насторожився пес. — Потрапив у той мішок ти, а не я. І вже в цьому твоя провина.

— Яка ж провина? Біда! Горе, нещастя!

— Знов же таки, не наша, а твоя біда. І ти відтепер для нас уже не компанія. Репутація твоя заплямована. Бо ти сидів. А за що — не має значення.

— Алеж помилково сидів. Мене випустили.

— На якій підставі? Хтось дав хабаря?

— Мене мій хазяїн визволив. За мене поручився.

— Ясно, — на поруки, значить, випустили? — вів своє причіпливий пес. — Тепер треба подивитися, як ти далі поводитимешся. Чи не рецидивіст часом ти? Все ж таки якісь злочини за тобою водяться?

— Звичайно, тепер на мене все можна валити! Давай, давай!

— А ти виправдайся.

— Ніхто ж із вас, бачу, не повірить.

— Тоді признавайся у всьому.

Залізна логіка була у того пса. Наче він юридичну освіту мав. Припер мене до стінки: признавайся!

— Гаразд, — сказав я після довгих роздумів. — Піди скажи усьому собачому кодлу. Скажи, що все те правда, що на мене нагавкали і ще будуть гавкати. Більше того, що я не тільки курчат, але й гиндиків подушив у цілому нашому мікрорайоні, щоб вони повиздыхали! З полковницького погребя потяг я не два кільця ковбаси, а цілого кабана! Розірвав-розпотрошив жалюгідну японку разом з її заслуженою бабусею, а сибірським котом з музкомедії закусив! Порвав керівну задницю в товариша з обкому, — щоб тут не ходив і взагалі хай забирається к чортам собачим! Скажи — все це я наробив. І далі буду такий. Я непоправимий злочинець! Я сказився! Хай ніхто до мене не підходить, я вас усіх знати не знаю!

Пішло — загуло — зашуміло! Загвалтувала собачня:

— Він скажений! Прокажений! Небезпечний! Ворог собачий!

Мало того, якої душевної травми завдала мені ота чорна душогубка, а тут ще отаке цькування... Самі розумієте, як це тяжко відбилося на моєму здоров'ї. Морально я дуже страждав. Фізичне самопочуття катастрофічно погіршувалося. Напала задишка. Занило серце. Голова почала розколюватися від болю. Пропав апетит. Словом, почав цілком сходити на пси...

— Біда та й горе! — уболівав хязяїн, дивлячись на мій стан. — Довели собачі брехні! Вкрай зацькували нашого шляхетного, чесного Барзума!

— А чому ти допустив до такого стану? — дорікала дружина. — Чому не подав офіційного протесту? Чому від того «Прогресу» не зажадав реабілітації чесного пса? Гляди, щоб і тобі за нього не пришили діло.

— То ти вже занадто. Щоб я за нього відповідав?

— Злякався? Відмежовуєшся? Не повірять. Припаяють статтю, яку захочуть. Тепер уже нема закону, що діти не відповідають за батьків. І батьків і дітей однаково судять. А хазяїна за собаку також, — навчив на свою голову...

Такі слова мене надзвичайно схвилювали. Навіщо вона це говорить? Адже й мене це не врятує і господареві можуть бути неприємності.

Похмурі думки довели мене до чорної меланхолії, весь світ

мені вважався похмурим, гнітюче темним, непроглядним, як нескінченна чорна ніч... Невідомо, чим би все скінчилося, коли б одного справді чудового дня не завітав до нас наш добрий приятель з «Волгою» і, побачивши, в якому я жахливому настрої, категорично сказав:

— Барзумові потрібен відпочинок. Йому конче потрібно поміняти обстановку і клімат. Його негайно треба везти на курорт.

— До санаторії! — уточнив господар.

— А хто дасть путівку? — пожартувала дружина.

— Собака фабрика «Прогрес», колишня імени Дзержинського. Він, казали, любив собак, — сказав господар.

Всі посміялися. І я трохи повеселів, почувши таку цікаву пропозицію.

— Ти глянь на нього! — вигукнула дружина. — Він посміхнувся. Значить, починає видужувати.

— А всі гавкуни тепер покажуться, — радів господар, — коли дізнаються, куди Барзум їде. Це ж повна реабілітація! Піди всім собакам про це скажи. Хай оближуться.

По натурі я не мстивий, але цього разу мені забажалося негайно похвалитися та подивитися на морди тих собак, які стільки крови у мене вже встигли попоти. Проте я вирішив почекати дня від'їзду, щоб, як то кажуть, сам факт убив їх наповал.

Мені вперше випало мати справу з курортом, і я до пуття не знав, що то є, а коли пояснили, згодився, що це для мене буде корисна річ. Санаторія, сказали, то було б ще краще, але туди не всякого собаку пустять. Ухвалили їхати до моря дикунами, тобто, як первісні істоти поза цивілізованим світом. Всім це сподобалося, бо жили в суворій дисципліні, через це забажалося бодай раз у житті втекти далі від усяких заборон та обмежень і, нікого не боячися, вільно говорити і навіть слухати Голос Америки або Бі-Бі-Сі!

Крім того, дикунський образ життя розв'язував проблему харчування. Їстимемо, що трапиться. Здобуватимемо харчі, де вдасться. Ходитимемо на полювання. Ловитимемо рибу. Словом, не подохнемо...

Як я й сподівався, за нашим від'їздом пильно стежили навколишні собаки. Єдине, що ми тримали в таємниці, — куди саме поїдемо. Але це ще більше підлило масла у вогонь пліток. Ота падлюча сучка запевняла, що нарешті прийшла на мене кара. Мене, це вже точно, зв'яжуть за ноги і одвезуть на шкуродерню.

Все це привело стільки злорадників до нашого двору. Чекали сенсацій і, звичайно, моєї ганьби. Думаю, гаразд, побачите сенсацію. І ганьбу.

Уже всі речі були складені в багажник. Хазяїн і приятель почали швиденько цілуватися з своїми дружинами, даючи слово гарно себе вести, писати листи і берегти здоров'я. А я все не виходив з

хати, сидів і чекав слушного моменту. Уявляєте, як нетерпляче чекали моєї появи оті собаки і як вони смакували наперед свій триумф.

І от настав урочистий момент. Я вийшов з парадних дверей. Не зв'язаний, навіть без повідка, спокійно і достойно, не поспішаючи, пройшов коротку відстань від дверей до машини, відчуваючи на собі злобні погляди присутніх собак. Діловито обійшов машину, ніби перевіряючи з усіх боків її технічну справність, а в дійсності, щоб мене якнайпомітніше бачили всі зацікавлені особи. Приятель відчинив дверці авта і галантим жестом запросив мене зайняти місце. Я, витримавши належну павзу, обвів усіх величним поглядом і легким стрибком ускочив у машину, на переднє крісло праворуч від шофера.

Передбачливий приятель заздалегідь опустил скло бічного віконця. Зручно вмовстившись у кріслі, я виставив голову з машини, а ліву лапу недбало поклав на кермо. Все відбувалося, наче за спеціально складеним сценарієм. І те, як я вийшов, як статечно підійшов до машини і як сів на почесне перше місце і як поважно, з королівською гідністю визирнув з віконечка, — все це робилося спеціально для отієї сучки, що накликала сюди стількох своїх прихвоснів.

— Ну, що? — підморгнув я, дивлячися на її безсоромні очі. — З'їла? Вкусила? Ах, ти ж песиголовка! Вхопила? Тепер оближися! Мов вітром здуло підлу тварюку.

А ми під привітальніми вигуки і побажання щасливої дороги рушили в путь-доріжку.

Подорожніми враженнями ділитись не буду, бо траса, якою ми їхали на південь, добре відома всім і без мене. А до того я раптом відчув таку реакцію від щойно пережитих хвилин напруження, що мене на перших же кілометрах кинуло в сон. Може, й проїжджали повз красиві краєвиди, але, пробачте, я їх проспав.

Дорога певне була довга, бо й світало і смеркало, ми не раз спинялися і знову їхали, а я все ніяк не міг остаточно прокинутися. Прийшов до тьми тоді, коли на мене війнули нечувані запахи, від чого я зрозумів, що ми поблизу моря. Його якийсь час не було видно, потім гори, серед яких ми їхали, розступилися і перед моїми очима відкрилась неозора панорама синього-пресинього моря.

І от ми спинилися біля нього. Я виліз з машини, розім'яв затеклі ноги, побіг піщаним берегом до води, бо мені дуже захотілося пити. Вкрай здивований, стояв з висунутим язиком, попробувавши воду: її так багато, а пити не можна...

Від моря круто піднімалися кам'яністі схили, вкриті невисокими деревцями і дикою травою. Ми знайшли для себе затишний куточок. І від вітру і від дощу нас міг ховати кам'яний козирьок скелі, а збоку над нашою просторенькою галявиною схилило свої густі віти дерево глоду.

Машину поставили поблизу, а на галявині нап'яли намет. Усім вистачило місця. Надули синтетичні матраци та подушки. Поставили триниго, почепили казанок. Налили з каністри привезеної з собою води, засипали пшона. Ми з хазяїном пішли по хмиз. Сухий був, багато жару давав. За півгодини куліш був готовий. Дарма що без печінки, — я з'їв з апетитом. Весь казанок вилизали.

Почалося дикунське життя. Цілковита воля! Абсолютна незалежність! Злиття з природою! Дихай, їж, бігай, купайся, відпочивай, спи, прокидайся зі сходом сонця (це я вперше, міський невіглас, бачив цю красу!), лягай зі смерком, гасай де хочеш, по всіх усядах вишукуй, може, трапиться яка здобич. Ніякого звіра чи птиці, на жаль, нам не траплялось, однак, інстинкт мисливця ганяв мене крутими кам'янистими стежками, стрімкими гірськими ущелинами. Господар мій теж виявив не абияку вправність, і ми з ним забиралися в такі місця, звідки лише я міг його вивести.

Раз на кілька днів змушені були згадати про цивілізований світ торгівлі: доводилось їздити по продукти. Харчовим постачанням займався приятель, — він привозив їх машиною.

Одного разу разом з торбою харчових припасів привіз він з собою дві молоденькі особи. Досить милі, — сказали, що вони теж дикунки. Мені сподобались, я їм також, а про інші деталі допитуватися не в моїй натурі. Мені тільки здавалося, що вони були раніш знайомі, і зустріч їхня не була випадковістю, так що не виключено... А втім, не моє це собаче діло!

Дикунський спосіб життя, видно, для тих дівчат чи жіночок не був новою. Вони живо розіп'яли поблизу нашого своє шатро, надули матрацики, харчі свої склали до купи з нашими, — і з їхньою появою залунали пісні. Я, між іншим, і не догадувався, який чудовий голос у мого хазяїна! Дома так не співав. А тут просто солов'єм розливався! Доки не охрип...

Все було б чудово, коли б не те, що з появою жіночок мене стали рідше брати в компанію на прогулянки. Хазяїн, збираючися з однією з дикунок до ближчого ліска, просив мене:

— Ти посидь. Або сам прогуляйся...

Чому він мені не довіряв? Чи я б його виказав?

Правду сказати, в подібних ситуаціях мені також не потрібен був свідок, але про це згодом розповім, якщо цікавитесь.

Приємні були наші прогулянки в море. Приятель познайомився з рибалками, і ми не раз брали у них моторового човна і виходили на лови. Привезли ми з собою чимало всякого причандалля, але найефективнішою виявилася вудка з довгою ліскою та багатьма гачками на ній. Ніякої наживки не чіпляли, бо риба була така дурна, що й так хапала за гачок. Цей прилад так і звався — самодур. Рибалка сам себе дурить, ніби він справжній майстер ловити рибу.

Хазяїн любив вихвалитися, який він вправний рибалка, і щоразу

показував, які здоровенні рибини в нього зривалися з гачка. Також запевняв, що може точно визначити, де риба є, а де нема. Пильно придивляючися до баранців на хвилях та пальцем визначаючи напрям вітру, він наказував:

— До берега правуй! Попід скелями йде великий косяк ставриди!

Ми правили до скелястого берега, швидко закидали спінінґи, смикали за вудлища, — нічого не чіплялося. Тоді лунала нова команда, човен прямував у відкрите море, ми знову закидали самодури. З тим же результатом.

— Зараз жодна рибина не впіймається, — авторитетно проголошував хазяїн. — Треба раніш було виходити в море.

Приятьель почав давати свої поради, куди правити човен. Хазяїн висміяв його пропозиції. Зачалась суперечка. В запалі спірки хазяїн кинув приятелеві:

— Та ти в рибалстві розумієш не більше Барзума!

— А що Барзум? — став на мій захист приятель. — Слухай Барзуме, — твій хазяїн каже, що риба зараз іде з лівого борту від нас. А ти якої думки, де риба?

Я мовчки, непорушно сидів. Вони, звичайно, гадали, що я не знаю, як їм порадити з рибою, а насправді я дивився на хвилі і думав, прикидав, міркував. А приятель уже в котрий раз усе допитувався:

— Ну, кажи, з якого боку риба йде?

Я все ще ніяк не реагував. Хазяїн сміявся:

— Чого ти морочиш голову собаці? Бачиш, він тебе навіть не слуха.

— Ні, слуха, я бачу, як він уважно мене слухає, — запевняв приятель. — І скаже, де риба. От побачиш. Барзя, скажи, де риба, з якого борту?

Мені набридла їхня спірка, і я одвернувся на правий борт.

Приятьель негайно закинув свою снасть за правий борт. Ліска, яка спочатку з гуркотом почала розмотувати катушку, раптом спинилась і знову наче крізь якусь товщу стала провалюватись униз.

— Риба! Риба! — став вигукувати приятель. — Натрапили на косяк!

Тут і присоромлений хазяїн закинув свого самодура, і почалася нечувана вакханалія: рибалки не встигали витягати, знімати рибу з гачків і закидати спінінґи. Такий колосальний косяк!

Я, перехилившись за борт, з величезною приємністю стежив, як десь у темній глибині моря починали ледь-ледь помітно поблискувати іскорки, помалу піднімаючись угору, а потім, мов срібляста гірлянда на поверхню вилітала низка з добрий десяток невеличких рибинок. А хазяїн з приятелем знову й знову закидали снасті і тягали й тягали щедру здобич.

Такого багатого улову ніхто з них у житті не бачив. Радість їхню важко було й описати. Як справжні дикуни, вищали, їржали, танцювали, штовхалися, скидали навіть один одного у воду.

Однак, про мою заслугу було сказано тільки на березі...

Мокрі й веселі, поверталися до своїх печер, де нас чекали милі дикунки. Починали варити юшку...

А яка юшка! Ви такої ніколи не їли. Свіжа, в чавунному казанку зварена зі свіжої, щойно впійманої ставридки, димком заправлена, — за вуха не відтягнеш!

Я ще й сирою ласував, поки юшка звариться.

А в'ялена? Ви їли щонебудь смачніше, ніж свіжо прив'ялена ставридка? Спитайте мене.

Наше райське життя добігало кінця. Не зчулись, як проминуло два тижні. Строк даний жінками. Тими, що лишилися дома. А ці, що тут, навпаки, підмовляли побути ще. Вони не були обмежені ніяким строком. Так уже агітували, — погуляти, розважитися, відпочити, знову погуляти, відпочити, здоров'я своє зміцнити... Спокуса була немала, але мій хазяїн виявив дивну шляхетність по відношенню до своєї дружини:

— Треба додержувати слова. А то більш ніколи не пустить.

Стали прощатися. З морем, з горами, ярами, долинами, нетрями та ущелинами. З щедрим сонцем, з ласкавим морським вітерцем. З прозорими ранками, з чарівними вечорами, п'янкими ночами.

На прощання я вилазив на стрімку скелю, що височіла над нашим дикунським табором. Там був зручний плячик, на якому я, коли спадала денна спека, любив полежати аж до смерку. Переді мною розмірено колихалося темносинє море і панував урочистий спокій. А мене огортав сумовитий настрій... Треба було прощатися з морем, з свободою, з спокоєм і вертатися знову до недобрих собак...

Видно, з таким самим смутком розставалися з дикунським життям і мої супутники. Побравшись із своїми дикунками за руки, вони ходили вечірнім пляжем, сходили на гори, сідали на улюблені скелі, забредали в затишні куточки, дивилися на місяць, зідхали, пробували щось співати, але мелодія у них виходила такою жалісливою, що я починав їм підвивати...

І от — прощай, прощай, чудовий край!

Загуркотів мотор, машина рушила, в слід за нами побігли засмучені подруги нашого короткого раювання, замахали хустинами... І в якийсь момент, — слово чести, — я помітив, як здригнулася рука приятеля на кермі, наче він хотів повернути назад.

Але в цю мить машина підстрибнула, як цап, на вибої.

Справді, дорога непевна, — можна перекинутися...

Така довга ніч, а не спиться й не лежиться. Вийти хібащо на балкон, посидіти?..

Двері з кабінету на балкон недавно ми переробили, — замість відчинятися, тепер вони розсовуються на рольках. Я швидко засвоїв нову конструкцію і легко навчився лапою відсовувати їх для проходу. Ролики тільки треба було змастити, а то, бач, як заторохтіли. І побудити можна...

На відкритому повітрі чутніші стали нічні звуки: проторохтів на стиках рейок потяг, прошуміло безпритульне авто, наче з переляку гукнув маневровий паротяг і занімів, дрібно закапало згори на бляшану підставку на балконі, приладнану, щоб не шкодило землі у горшках для квітів.

На балконі на різних полицках чимало квітів. Переважно кактуси. Є дуже великі, важкі, вже й не підняти їх. А пора вже вносити в хату, щоб не померзли.

Господареві чомусь подобаються кактуси. Як він казав, своєю витривалістю. От, каже, і людина, мабуть, не боялась би ніяких злигоднів, якби її виховувати в умовах пустелі, як кактуси. І додавав, що до того воно і йдеться...

Ніби якийсь птах спросоння гукнув. Невже сова?

Відносно кактусів господар казав, що приємно мати їх як рослини країн, які тільки в телевізії бачиш. Тепер ніби у тебе на балконі закордонна обстановка, — сиди, дивись, любуйся. Без ніяких віз та закордонних паспортів.

А й справді, хай буде хоч така втіха, бо для закордону ми не тієї породи особи.

Війнуло прохолодою. Треба заходити в хату, а то ще застудишся.

Курорт добре вплинув на моє самопочуття. Нерви заспокоїлись, серце нормалізувалося, пройшла задишка, і я відчув себе омолодженим.

Поки мене не було, собачня перестала пліткувати, і незабаром гавкуні притихли. Життя входило в нормальну колію. Правда, не раз мені снилися кошмари минулого, від того я з голосним стогоном прокидався. Щоб якнайшвидше позбутися неприємних рефлексій, господар став частіше виводити мене до лісу.

В нашому лісі не було дичини, тому рушниці ми з собою не брали. Вона так і висіла на стіні в кабінеті. Але одного разу господар зняв її, почистив і навмисне поставив біля мого кутка. Через день у мене з'явилася мисливська цікавість, я торкнувся носом курків і понюхав затвор. Запахло знайомим і бентежним димом пороху.

В такій позиції і застав мене господар. Він схвально поплескав по моїй спині і весело сказав:

— Я так і знав! Завтра підемо.

Коли ми входили в гущавину лісу, він тримав рушницю наготові, хоча нам було відомо, що тут ні на що було полювати. Я дисципліновано йшов поруч нього, як справжній мисливський пес, тримаючись ноги господаря.

На невеличкій галявині мені звелено було сісти. Господар пішов і незабаром його не стало видно. Я покійно сидів і чекав, що

далі буде. А що дійсно важливе мало тут відбутися, я догадувався. Так і є, — пролунав далекий постріл. Я цілком нормально насторожився, — чи не почую наказу. Минуло небагато часу, — пролунав другий постріл, уже трошки ближче. Потім зовсім близько нарешті з гушавини з'явився усміхнений господар.

— Ти молодець! — вигукнув він. — Не злякався. Ти герой!

Який там герой? Невже господар не втямив, що у тверезого рушниця зовсім інакше стріляє? Абсолютно не той звук!..

Кілька днів підряд ми ходили в ліс для тренажу, а в один з вихідних рано вранці прибув до нас приятель з машиною. Мене сповістили, що поїдемо на полювання: сказали, почався сезон на качок. Я з приємністю звернув увагу, що в машині не було тих небезпечних пакунків, через які минулого року мене так безсовісно скомпромітували.

Цього разу на річці мисливців було багато: звідусіль лунали постріли, і це створювало святковий настрій. Господар з приятелем заспішили й собі. Спочатку йшли гуртом, потім домовилися розійтись у різні боки, щоб не заважати один одному. Я, звісно, пішов за господарем. Приятель попередив:

— Далеко не заходьте. Мені також потрібен Барзум. Дичини сьогодні буде багато.

— Гаразд, — сказали ми. — Якщо підстрелиш — гукнеш.

На вигині річки зупинились. Господар наказав мені сісти, зняв черевики, закачав холоші і зайшов по коліна в густий очерет, тримаючи рушницю в лівій руці і чекаючи табуна качок. В якусь мить я швидше почув, ніж побачив, як наді мною просвистіла одна качка. Господар не встиг і поворухнути рушницею, як від качки й слід пропав. Я підбадьорююче моргнув йому, мовляв, будь повороткішим, — качка сама не сяде на мушку.

Несподівано зліва випурхнула невелика зграйка качок, але, на жаль, господар чекав їх з правого боку. Тоді він заявив, що йому заважає очерет, і ми перейшли на просторіше місце.

Тепер перед нами відкрилося широке плесо річки і нам обом було видно качок, які, мов на зло, уперто обминали нас, пролітаючи то вправо, то вліво. З обох боків лунали постріли, а ми чекали. Раптом зовсім близько пролунав постріл, і я почув...

— Куди ти? — гукнув господар.

Як же він простої речі не зрозумів, чому я кинувся стрімголов у річку? Я ж почув, що після того пострілу у воду впала качка. Нема жадного сумніву! Вона прохурхотіла в очереті і затріпотіла по воді. А я вже знав, що робити. Тепер мене ніхто не міг зупинити. З заплющеними очима я плив, власне, продирався крізь очеретяний ліс. Жадібно вдихаючи повітря, я непомильно прямував туди, куди намагалася втекти підстрелена качка. Вона також мене почула і стала кидатись у різні боки, намагаючись обдурити, то завмирала на місці, то з гучним лопотінням пробувала піднятись на крила, то

забиралася в таку гущавину, куди й мені нелегко було продертись. Але я вгадував її хитроці і що ближче був до неї, то гостріше відчував радість перемоги.

А очерет, на біду, ставав чимдалі густішим, аж темно робилось. Чую лише тріпотіння крил, плюскіт води, сполоханий крякіт. Плисти мені стає все важче, лапи заплітаються в очереті, але спинитись я вже не можу, не маю права, — здобич моя все ближче й ближче. Ось тут вона! Тут!

Зупинився, прислухаюсь. Де ж вона? Не бачу, не чую. Тиша. Лише очерет шелестить. А качки нема. Що за чортівнина! Зникла качка. Наче й не було. Та як же не було? Я певно знаю, — була! Значить, десь тут є!

Ах, яке ж хитре сотворіння! Я ж бо знав, що підстрелена качка пірнає у воду і ховається, поки мине небезпека. Не довго роздумуючи, я тут же пірнув і відразу побачив її: під водою вона трималася дзьобом за очеретину. Ну, тут вона вже була моя!

Вхопивши її за шию, поплив до берега, де мене оплесками зустріли мої невдахи-мисливці. Вони стрибали як дикуни, реготалися, штовхалися. Господар вигукував:

— Оце собака так собака! Чи я не казав!

Не буду згадувати, що саме він про мене колись казав, але тепер з великим задоволенням я вислуховував найпишніші епітети на мою честь. Особливе значення для мене було в тому, що цим самим віднині я був остаточно і безсумнівно реабілітований! При чому не якимось там указом, а сам себе своїми діями реабілітував від усіх тих ганебних статей, за якими минулого разу мене незаслужено обвинували в нездатності до полювання.

Після вигуків захоплення мої невправні мисливці почали сперечатися, хто з них підстрелив качку. Господар показував стріляний патрон. Приятель — два. Господар видобув з качки шротинку і порівняв із своєю, — точно його. Виявилось, що і в приятелевих патронах вони були такі ж самі. Тоді господар запропонував:

— Хай нам суддею буде Барзум.

Покликав мене і пояснив:

— Ми покладемо качку, а самі відійдемо вбік. Дамо знак, і ти принесеш качку тому, хто її підстрелив. Зрозумів?

Міркування у них були абсолютно вірні: такий собака з виключним нюхом як я по запаху вбитої качки повинен був сказати, з якої рушниці її вбито. Біда в тому, що я напевне знав: качку підстрелив хтось третій. А я її тільки приніс. Але як їм це пояснити?

Вони скомандували мені принести качку, я взяв її в зуби, підніс ближче до них і, не доходячи впритул, поклав качку посередині між ними. Мовляв, нікому переваги не віддаю. Брехати не вмю. І не підлабузник перед своїм господарем. Я чесний, об'єктивно безсторонній сетер-спаніель.

Господар вирішив, що я не підкоряюсь наказові, відніс качку назад і повторив точніше:

— Неси качку мені!

— Мені неси качку! — скомандував і приятель.

Я подумав-подумав, знову взяв у зуби качку, підійшов до одного, постояв перед ним якусь мить, потім підійшов до другого, так само постояв і відійшов назад з качкою в зубах і поклав її на своє місце.

Ну, до чого ж тупі ці істоти! Я змушений був ще раз повторити цю процедуру, щоб нарешті вони докумекались. Приятель сказав:

— Качка не наша. Хтось інший її вбив.

— Тепер можемо спокійно їздити на полювання без рушниць, — сказав господар. — Барзум тягатиме нам чужих качок.

Можна було їхати додому, інших трофеїв не передбачалося. Однак, мисливцям стало прикро повертатися всього з однією качкою, до того ж не своєю, і вони вчинили таку канонаду в надії, що може якийсь постріл і влучить у качку. В один з таких моментів качача зграйка випурхнула з протилежного берега і полетіла просто на нас. Приятель без прицілу вистрелив. Одночасно пролунав постріл і господаря. Зграйка війнулася вбік, а з неї випала одна птаха і, перевертаючись через крило, шурхнула в очерет. Не встиг я почути команду, як торпедою ринувся в річку.

Качка була вбита наповал. Я її легко знайшов поблизу берега і виніс з води. Цього разу безпомилково знав, що підстрелив її приятель. Він мав автомашину і як справжній шофер трохи пах бензином. І його качка мала цей специфічний припах, чутний тільки мені. Певне, від шроту.

Хоч як мені було ніяково, я обійшов господаря і поклав качку біля ніг приятеля. Він аж підстрибнув:

— Ти дивись, що він робить! Маг, чародійник!

Він так розчулився, мало не заплакав. Обнімаючи мене, аж носом підшморгував, ліз цілуватись. Тепер я не опирався, — це були сантименти від широї, тверезої душі, а не по п'янці...

Я дуже переживав за хазяїна, якому ніяк не вдавалося підстрелити жодної качки. Але їх, видно, було так густо в повітрі, що таки справді один з останніх його пострілів нарешті поціливі. Ви б подивились, які щасливі ми були з ним! Його качку я приніс і не поклав на пісок, а персонально в руки йому віддав.

Повертались додому переможцями: кожен з своєю качкою. Майже всю дорогу співали пісень. На інспектора дорожньої міліції, який і цього разу спинив нас, я не вважав за потрібне гиркнути, бо ніхто з нас і грама не випив. Зате вже вдома добряче побенкетували, — було чим закусити. Правда, качки я не їм: мені як мисливцю вона заборонена.

Закінчення в наступному числі.

ТРИ ПЕРЕКЛАДИ

З голландської, російської, еспанської

Ігор Качуровський

Алберт Фервей

Я є поет і син Краси. Заласне
Усе, що гарне, для очей моїх.
Чи то на серці смуток, а чи сміх, —
Плач, як і сміх, — однаково прекрасний.

Я маю силу — красномовство власне —
Розкрити вам красу речей земних.
Чи весело, чи сумно вам від них,
В прекраснім смутку — радість, що не гасне...

Тому, що я поет, страждань самих
Я не зазнаю жодної хвилини,
Бо чудо краси в душі не згине.

Тож буду я розрадою для тих,
Хто мучився, як я, але, на подив,
Краси в своїм стражданні не знаходив.

За інтерлінеарієм проф. О. Кушпети, якому перекладач висловлює подяку. Сонет Фервея належить до вершинних явищ голландської лірики.

Іван Бунін

НАПЕРЕДОДНІ

Помер газда, забито дім,
На шибях — купервасу дим,
Пуста кошара — скот пощез,
В сараї — зарость кропиви,
Чадять нечищені хліви.
Жнива. Спекота. Що це з ним,
Куди це мчить шалений пес?

Серед оголених бантин
Ночами спить сичів загін,
Вдень — од тополь грачиний крик...
Але незмінний — тиші глиб,
Неначе люд зі світу зник.
Міліє літепла ріка,
В степу пожовк незжатиї хліб.
А він летить — і чути хрип,
І піна крапле з язика.

Летить стрілою через двір,
І через сад, і далі, в степ.
Криваво-каламутний зір,
Ощер зубів, на шиї цеп...
Спаси нас, Господи з небес,
Зірвався пес, сказився пес!

Горять жита, тече зонá.
Та хто ж би вийшов на жнива?
Б'є сполох, дим, гуде луна,
Але ніхто не залива.

Ось біснуватих встане тьма,
Мамаєва нещадна рать...
Але Спасителя нема,
І злочини — кому карать?

Альфонсіна Сторні

На дні морському кришталевий
Я маю дім.*
І є поліпова алея
Там перед ним.

І риба золота о п'ятій —
Як свій привіт —
Мені підносить із коралів
Червоний цвіт.

Я сплю на ложі, що синіше
Глибин морських.
І крізь кришталь мені моргає
Мій восьмикиг.

В зеленій хащі біля дому,
З усіх сторін,

Гойдаються сирени в співі:
— Дін-дон, дан-дін! —

А їх тіла — це перлямутри
Й аквамарин...

І над моєю головою
У вишині
Тремтливі миси в час смеркання
Горять в огні...

* Невдовзі після написання циклу «морських поезій» хвора на пістряк аргентінська поетка запливла у море — й не повернулася...

МИХАЙЛО ТЕОДОРОВИЧ ГОЛИНСЬКИЙ

Клаптики із записника у 10-ліття смерті

Йосип Гошуляк

Ще на батьківщині, рідній Україні, за років юнацтва, я чував багато про видатних діячів нашої культури різних часів і галузей. Письменники, образотворчі мистці, діячі театру та музики завжди були для мене об'єктом зацікавлення, а часто й пристрасного захоплення.

Але тому, що ще змалку я виявляв особливу любов до музики, співу й театру, перше місце у моєму серці посіли діячі музично-театральної культури. Особливо ж надзвичайними здавалися мені люди такого калібру, як композитори, дириґенти, виконавці-співаки та інструменталісти, і живі і ті, що давно пішли з життя. А коли у мене з'явився якийсь голос і я «захворів» на спів, з того часу моє зацікавлення поглибилося ще дужче. Все більше полонили мене ті, що зробили так багато для розвитку мистецтва взагалі, а нашого рідного зокрема. Тому при кожній нагоді всі їхні мистецькі досягнення, передавані усно чи десь вичитані, я списував старанно у свій музичний щоденник. Таким чином із співаків-українців такі славні імена, як моя близька землячка Соломія Крушельницька, Модест Менцінський, Олександр Мишуга, Іван Алчевський та ряд інших, стали мені добре відомі і дорогі — неначе рідні істоти.

Серед тієї невмирущої плеяди корифеїв наших ім'я Михайла Голинського з ряду не випадає. Він був один з тих, що колись своїм, як називали знавці вокалу, «феноменальним» голосом, який відзначався неповторною своєрідністю, причаровував людські серця і душі, славно трудився у найшляхетнішій із шляхетних ділянок, що їй на ім'я музика...

Мої рядки на пошану Михайла Голинського — відзначення скромне. Неможливо у рамках однієї статті охопити все життя й артистичну долю такого заслуженого мистця і громадянина. Згадуючи його, я торкнувся тільки деяких епізодів від того часу, коли мені вперше довелося з ним зустрітися, знати його зблизька, проводити час у розмовах і дискусіях та слухати його цінні поради і вказівки...

З Михайлом Теодоровичем Голинським я зустрівся вперше наприкінці 1949 року в Канаді, в місті Торонто, де того ж року і мені судилося поселитися. То був час, коли з напливом на американський континент нової еміґрації стали прибувати й численні мистці, а разом з тим почало поживавлюватися культурно-

мистецьке життя. Добре пригадую, як у гарний, світлий передосінній вечір, у якомусь невеличкому товаристві, відомий диригент Лев Туркевич познайомив мене зі струнким, зрілого віку чоловіком, кажучи: «Знайомтеся, це наш славний артист-співак Михайло Голинський». Вже з першого погляду його струнка, сценічна постать у вишиваній синьо-голубим сорочці, з ясними привітними очима й вродливим усміхненим обличчям викликала до нього прихильність і симпатію. Мені ж, тоді ще молодому адептові співоного мистецтва, хотілося якнайскоріше нав'язати розмову і поговорити про справи, очевидно, музики та співу. А почавши її, мені кортіло повести її так, щоб було видно моє бездоганне знання біографії артиста. І мені пощастило. У пригожу хвилину я почав хизуватися розповіддю про все, що знав про нього: що народився він 2 січня 1892 року в селі Вербівці Городенського повіту на Станиславщині. Що співав він спочатку баритоном, а потім драматичним тенором. Вокальну освіту здобував спочатку приватно у професора Чеслава Заремби у Львові, а потім удосконалювався в Варшаві і Міляні. У 1925 році дебютував на сцені Львівського театру опери (у ролі Каніо — «Паяци» Леонкавалльо). У 1925-27 роках був солістом Варшавської опери. У 1927 році уряд Радянської України запросив його співати в українських театрах Харкова, Києва і Одеси.

Гастролуючи у Москві, Берліні, Тбілісі й Ленінграді, доручені йому партії Голинський співав українською мовою. У 1938 році переїхав на постійне життя до Канади і США де концертував з великим успіхом. А вкінці одержав ще золотий ключ міста Торонто...

Знав я і про репертуар артиста: Радамес («Аїда» Верді), Дон Карльос («Дон Карльос» Верді), Хозе («Кармен» Бізе), Каніо («Паяци» Леонкавалльо), Каварадоссі («Тоска» Пуччіні), Елеазар («Дочка кардинала» Галеві), Гоффман («Казки Гоффмана» Оффенбаха), Герман («Пікова дама» Чайковського), Йонтек («Галька» Монюшка), Степан («Купало» Вахнянина), Андрій («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського). Вкінці я ще назвав ряд творів з його камерного репертуару.

Слухаючи мою розповідь, Голинський пильно та з помітним задоволенням стежив за її ходом і тільки то тут, то там зупиняв мене, щоб уточнити деякі неясні місця чи ситуації. І радів він неприховано моєю все таки не поганою обізнаністю з його особою. А я відчув тоді, як ми з Голинським ставали близькими і як з тієї нашої першої зустрічі народжувалося нове і бажане знайомство і дружба, яка потім з новими зустрічами ще більше скріпилася...

У той пам'ятний вечір артист довідався, що і я щиро захоплююся музикою та співами, яким сподіваюся всеціло присвятитися...

Наша з Голинським друга зустріч була вже зустріччю творчою. У 1952 році українська громада Канади святкувала 60-ліття свого першого поселення. З тієї нагоди і в місті Торонто поміж іншими багатьма починаннями було заплановано ще й престижову концертну програму з участю симфонічної оркестри під проводом талановитого фахівця музичної культури Лева Туркевича. Солистами виступали: піяніст Борис Максимович і співаки Михайло Голинський, Лідія Черних, Джон Ковальчук, Михайло Мінський та Йосип Гошуляк.

Ішла інтенсивна підготовка до концерту. Пригадую, як ще задовго до заповідженої проби Михайло Голинський з'явився на призначеному місці першим. Прийшов і я раніше з ясною думкою міжпробну прогалину використати на розмову з Голинським. Привітавшись, артист несподівано зробив мені незвичайно милу несподіванку. Сягнувши у портфель, він вийняв і подарував мені «на щастя і добру пам'ять» «Черемоше, брате мій» — чудову пісню-романс композитора Станіслава Людкевича, яку, як він сказав мені, сам дуже любив і колись залюбки виконував. Зворушений такою увагою, я обняв його і щиро подякував. Бож був це не абиякий жест, коги зважити, що в ті часи з репертуаром, особливо українським, було зовсім нелегко.

Відтак почалася щира і задушевна розмова. Спочатку мені було цікаво почути, які були справи музичного мистецтва колись і як воно тепер, і головне — які, на його думку, перспективи праці наших мистців серед нашої громади тут, на еміґрації. На питання про еміґраційні відносини й можливості Голинський на моє, тоді ще наївне, здивування відповідав нерадо. Розмови про те він волів відкласти «надалі». «Сьогодні скажу вам таке, — мовив він, поклавши делікатно свою руку на моє плече. — Добре затямте, що еміґрації наші професійні співаки не потрібні. Тут тільки невеличка жменька справді культурних людей зрозуміє вас, ваші наміри і прагнення. Я щиро раджу вам, пане-товаришу, не сподівайтесь між своїми нічого та й не надійтеся ні на кого. Радше намагайтеся вийти на широке мистецьке поле самотужки. Бо лише тоді і тільки тоді будете щасливі». Таке мовивши й на тому урвавши, він перевів розмову «на цікавішу тему». Розповідав цікаво й кольоритно про те, що діялось у його артистичному житті на Україні, переплітаючи рясно свій монолог жартами та дотепами...

— А я так і знав, що Михась Голинський вже тут, — перервав нашу розмову, наблизившись дрібними кроками, Лев Туркевич.

— О, я знаю Михася не від сьогодні. Людина він вийськова. Завжди любить точність, порядок і дисципліну. А чи не думаєте, що як на тенора ця прикмета більш ніж унікальна? — звертаючися до мене, мовив жартома Туркевич...

Так, справді так! Голинський був унікат, і то в багатьох речах.

Пізнавши його більше, таким бачив його і я, коли згодом довелося мені з ним співпрацювати...

А про згадану зустріч я занотував таке: «Відбулася друга цікава зустріч з Михайлом Голинським. Для мене вона була одночасно першою теоретично-повчальною лекцією з вступним-напутнім словом артиста. Напутнім і якимось дивним словом, у той час для мене не зрозумілим і бентежним. Особливо ж у тому місці, де ми торкнулися питання про нашу еміграційну дійсність з її не дуже то відрадними перспективами...»

Тут хочеться згадати про один промовистий факт, свідком якого був я особисто. В одному спільному з Голинським виступі я спостеріг, що він, у призначеній йому черзі виходу на сцену чомусь затримується. Неначе зволікає і... не виходить. Я, стоячи поруч нього, негайно підказав йому: «Ваш вихід уже заповіджено». На те Голинський відказав дещо схвильованими, але рішучими трьома словами: «Перше нехай заплатять». А після свого виступу він так коротко пояснив мені оте «перше хай заплатять»: «Бачите, я знаю з досвіду, що бувають несовісні організатори, які всіляко нехтують домовленнями і не дотримують слова». І хоч дещо дивно видалася мені тоді така поведінка Голинського, але для мене була вона багатомовною і знову ж таки бентежною... Не забудуться мені зустрічі з Михайлом Голинським ще з таких пам'ятних нагод.

У неділю, 31 березня 1953 року, у Торонто, в залі «Мессей Гол», ішла опера Вахнянина «Купало» (дві перші дії у концертному пляні) із солістами, хором та симфонічною оркестрою під керуванням Лева Туркевича. Могутньо і надхненно співав тоді Голинський партію Степана. А побіч нього я мав щастя співати партію батька...

8 квітня 1959 року у тій же «Мессей Гол», відбувався концерт української симфонічно-вокальної музики, знов таки під диригентурою незабутнього Льоня (так популярно звали його) Туркевича.

Тоді, як, Господи, святая
на землю слава прилетить...

Героїчно звучав уривок з кантати Шевченка-Лисенка у виконанні Голинського...

Очевидно, було ще чимало й інших творчих і звичайних зустрічей, які тут перечисляти було б надто довго. І кожного разу я з пильною увагою спостерігав Голинського, жадібно набираючися професійного вміння з досвіду заслуженого артиста-ветерана. Проте я часто жалів за двома речами. Перше, що ніколи не довелося мені слухати Голинського у його повному розквіті й діапазоні, коли ще його голос звучав повною молодечею силою і красою. І також було не менш шкода (а досадно й досі), що не спромігся він записати свій голос на стрічки чи платівки, щоб назавжди зберегти його для історії нашої музичної культури...

Ще для повнішого образу постаті Голинського я наведу (за «Свободою») уривок зі статті «Золотий голос» пера покійного композитора-диригента Антона Рудницького, колись близького приятеля Голинського, який після смерті артиста так характеризував його творчий талант:

«...У моїй музичній пам'яті в'ється золотою ниткою й дзвенить золотим звуком голос Михайла Голинського.

«Цей голос був феноменальний. Своєю якістю — тенор темного, героїчного тембру, шляхетного кольору, металевої звучності, могутньої сили, ідеально рівний і криштално чистий у всіх регістрах, голос Голинського був найвищої якості — голос світового масштабу.

«Михайло Голинський був унікалом тому, що його голос, даний Богом, давав забувати про ті чи інші недостачі й відсутність тих чи інших прикмет.

«В історії української вокальної ділянки ім'я Михайла Голинського залишиться назавжди не тільки тому, що він був першим українським співаком, який виступав у Берлінській опері, у московському «Великому театрі» і в Тбілісі в Грузії, в обох цих операх співаючи партію Радамеса в «Аїді» по-українськи, але головне тому, що його голос між українцями не мав собі рівного на протязі цілого півстоліття — а може, й надовго в майбутньому».

Наше з Михайлом Голинським знайомство випало на час, коли артист був уже на схилі свого віку й артизму, коли все менше виступав на сценах, зате все більше присвячував свій час загальній культурно-громадській діяльності. Як голова Літературно-мистецького стоваришення «Козуб» у Торонто, він — завдяки своїй популярності, вмілості, тактові і повазі — чимало спричинився до пожвавлення праці цього корисного і популярного мистецького стоваришення. Кожної п'ятниці на козубівських вечорах Михайло Голинський виглядав якось особливо святково і настроєво. Завжди акуратно одягнутий, обов'язково у вишиваній сорочці, він ласкавою усмішкою вітав прибуваючих на вечір. А після вечора з такою ж ввічливістю запрошував прийти на вечір черговий. Правда, також прохав благально, щоб у залі ні за яких умов курці не курили...

Ще відомо, що до кінця своїх днів артист зберігав подиву гідну самодисципліну. Бо як співак був абсолютним рабом свого голосу. Не курив, не пив алкоголь, став вегетеріанцем. А курців, які часто забували, він, з притаманними йому куртуазією і педантизмом, просив вийти з приміщення...

І ще одна шляхетна прикмета: дуже любив тварин. Бо, як казав не раз напівжартома: «Як не дивно, але вони, тварини, іноді поведуться куди розумніше за деяких начебто дуже розумних людей». І ще не менш важливе, подекуди й досі контроверсійне. Культурні зв'язки з Україною, зустрічі і подорожі на Україну вважав

справою конечною і самозрозумілою. І сам був у цьому послідовний. Для прикладу треба згадати хоча б один факт. Коли в Канаді перебувала делегація з України, в її складі був артист-співак Іван Паторжинський. Тоді то й відбулася зворушлива зустріч з Голинським. Вони колись у 1920-их і 1930-их роках виступали спільно на сцені Харківського театру...

Час пролітав швидко... одного разу на одному з «козубівських вечорів» стало відомо, що артист Михайло Голинський задумав покинути Торонто і «тимчасово» поселитись у далекому Едмонтоні, в Альберті. Він відчував, що пора вже йому зосередитись і написати свої спомини, про що вже давно мріяв. Тож, вирішивши справу, він у 1967 році, прощаючись з громадою Торонто, написав у часописах таке повідомлення:

«Цим повідомляю всіх моїх Приятелів, Товаришів, Крайнів, Знайомих і тих, кому це цікаво, що в недовзі (на якийсь час) переїду до Едмонтону, де буду мати більше часу і спокою для зібрання матеріалу на видання моїх „Споминів”. Для списування споминів треба мати час і спокій, чого я в Торонто не маю.

«Виїжджаю з великим жалем і болем серця за всіма Вами, з якими я жився, часто зустрічався, а не маю змоги особисто попрощатися. Тому цією дорогою прощаюся з Вами, бажаючи кожному зосібна всього найкращого, головне кріпкого здоров'я. — На все добре.

Ваш Михайло Голинський

«П. С. Подаю при цьому мою нову адресу для всіх тих, що я з ними листувався і щороку обмінювався святочними побажаннями».

А переселившись, він і там включився в нове життя, знайшов давніх і нових друзів, які прийняли його щиросердечно та стали ним пишатися не менш покинутих «на якийсь час» торонтців:

«З великою радістю і зворушенням вітають його давні знайомі. Ви можете побачити його в церкві, на всіх культурних святах чи імпрезах, а деколи почуєте його дзвінкий голос під час виконання українського гімну. Прямий, мов свічка, завжди ходить майже військовим кроком. Увічливий, з певною дозою європейської куртуазії, яка відзначає його серед публіки»... — писала у «Північній сьйві» І. Павликовська.

Проте з громадою Торонто Михайло Голинський не розлучався. Дружно підтримував зв'язки з приятелями і знайомими. Особливо ж була йому на серці доля «Козуба». Дорожив він дуже тією установою, на протязі трьох років якої був головою, успішно влаштувавши понад 90 вечорів. Ось як писав він з Едмонтону:

«...Я дуже раджу і настійливо прошу, затримайте „Козуб”, який здобув собі добре ім'я за свою добру роботу серед культурної публіки міста Торонто...

«Хочеться поїхати до Торонто і прочитати в „Козубі” деякі уривки з моїх „Спогадів”, але брак часу та віддалення на разі це здержує... »

А про свої «Спогади»:

«Я, бачите, „зобов'язався” видавництву „Каменяр” у Львові, яке має мої спогади видати, що раніше не буду їх деінде роздріблювати...

«Тому я кілька років раніше писав про це бл. пам. редакторів Волинякові, проф. Вертипорохові, проф. Славутичеві, які до мене зверталися в справі поміщення деяких уривків з моїх спогадів... Отже, зрозумійте, не могу...»

Моя остання зустріч з Михайлом Голинським була в Едмонтоні, де, як згадано, від 1967 року проживав артист. Восени 1972 року я відбував ряд концертів по центральній і західній частинах розлогої Канади. На мій концерт в Едмонтоні (26 листопада) прийшов Михайло Голинський. Перед початком мого виступу, саме в хвилину, коли я зосереджувався на програмі, за куліси сцени завітав Михайло Голинський. Глянувши на нього, я помітив, що він, хоч і не молодий вже віком, видався мені таким же юнацьким, бадьорим і оптимістичним, яким я знав його раніше.

Він, із злегка піднесеними (за давньою звичкою) руками, привітавшись, міцно потиснув мою праву руку, побажав успіху, ще підбадьорив і негайно без зайвих довших розмов відійшов тишком до залі слухачів.

Це була типова манера поведінки артиста-професіонала, який, як мало хто — знав, як належить поводитись із співаком-колегою перед його виступом.

Зовсім подібно, не забуду, зустріли мене артисти на Україні, коли пізніше (у 1980 році) судилося мені там гастролювати. А згадую я про цю, може видатись, маловажну дрібничку тому, що насправді такою вона не є.

Для артистів-виконавців тільки такі культурно-витончені привітання потрібні. Вони і підбадьорюють, і розковують, вони допомагають опанувати симптоми творчого хвилювання перед виходом на сцену...

Після концерту зроблено ще спільну світлину з групою слухачів. Серед них, на почесному місці, сидів Михайло Голинський.

А ще потім відбулася поконцертна зустріч у гостинному домі артистів-співаків Дометія і Олени Березенців та їхніх дітей — піяністки Валентини і художника Вадима Доброліжів.

І було незвичайно приємно і радісно від тієї зустрічі з людьми, такими чудовими й доброзичливими. Але, на жаль, ту радість і добрий настрій розвіяла вістка про неприсутність на гостині Михайла Голинського.

І ніхто не міг пояснити, чому саме його немає. А мені так дуже хотілося його побачити, ще поговорити, згадати минуле, розпитати, як поступає праця над його споминами, та й попрощатися...

У різдвяний-новорічний час я надіслав Голинському привітан-

ня, разом з подякою за його присутність на моєму концерті. Швидко прийшла мені відповідь такого вигляду і змісту (подаю суттєве, усі підкреслення Голинського — йому типові):

«ВШановний, Дорогий і Милый Маестро!

Щиросердечно Вам дякую за Ваші дуже цінні для мене святочні побажання, *які, (признаюсь!) мене успокоїли, а то я побоювався, що Ви на мене на смерть загнуваєтеся, що я ще не написав критики про Ваш дуже успішний, високо-культурний концерт в Едмонтоні, яким я був захоплений!!*

Я навіть не пішов на поконцертове прийняття до П-ва Доброліжів, бо був дуже розстроєний і прибитий, бо саме *перед* виходом з дому на концерт — згинув мені мій *улюблений кіт!!*

Щиро Вас здоровляю, тричі дружньо обнімаю — Ваш щиро відданий і люб'ячий — Михайло Теодорович Голинський».

Ось ще один деталь про Голинського — любителя тварин. Несподіваний згин його «улюбленого kota» на довгий час розжалобив і затьмарив тонку душу артиста...

Майже за рік до цього епізоду часописи сповістили, що у суботу, 1 грудня 1973 року, після короткої недуги, у тому ж Едмонтоні артист-співак Михайло Теодорович Голинський помер. І поховали його 6 грудня на цвинтарі Святого Михайла.

Йому було 78 років...

Після невіджалуваної смерти корифея я часто думав і надіявся, що з ним ми ще зустрінемось обов'язково. І поговоримо з ним докладніше. Так, як я це роблю з багатьма іншими корифеями нашими, що, як і він, давно вже у засвітах. А розмовляю я з ними, перечитуючи часто їхні (і про них) праці та спогади. Вже надто довго, але з терпінням і надією я чекаю, коли нарешті появиться ота давно заповіджена книга спогадів Голинського, щоб я міг продовжувати наші передчасно зупинені розмови. На жаль, надія ота моя ще й досі не здійснена. А тим часом, коли я думаю про Михайла Голинського і його творчий шлях на велику сцену, то чітко бачу, як виростали і виростають могутні таланти з нашого народу. Як рясно вони народжувались і народжуються. Як формувались і як росли вони довгими роками невтомної праці, мужньо долаючи великі труднощі в умовах не завжди доброзичливого суспільства. Їхній шлях був нелегкий. Але, народжені українською благодатною землею, вони залишили по собі незатертий слід. Вони досягли шляхетної і славної вічності.

ЮВІЛЕЙНИЙ ВЕЧІР ГРИГОРІЯ КОСТЮКА

В Українському інституті Америки 23 жовтня минулого року видавництво «Сучасність» відзначало 80-ліття визначного літературознавця, критика і публіциста Григорія Олександровича Костюка та появу його книжки «У світі ідей та образів».

Офіційну частину відкрила Ніна Ільницька. Вона привітала ювіляра від видавництва і редакції «Сучасности» як довголітнього співробітника, бо хоч за довгі роки життя на еміграції він

друкувався в усій українській пресі, багато його ґрунтовних статей появилася в «Сучасності», починаючи ще з того часу, коли вона існувала як «Сучасна Україна». Ільницька зокрема підкреслила, що Григорієві Костюкові належить також подяка від усієї української громади за ініціативність і винятково велику працю, завдяки якій активізувалося літературне життя еміграції і знайшли нарешті належне місце в українській літературі викинені з неї в советчині Володимир Винниченко й Микола Хвильовий.

У короткому, але блискуче укладеному слові, Юрій Шевельов говорив про нову книжку Григорія Костюка, яка, на думку промовця, хоч не являє собою біографії автора, зате є ніби супроводом до неї, бо всі статті в ній пов'язані з етапами життя ювіляра на Україні й еміграції: 20-і роки — початок його літературної діяльності, період «Пролітфронту» та пізнього хвильовізму; 30-і роки — період мовчанки; третій період від сорокових років — еміграційний.

По цих вступних промовах сказав своє слово Григорій Костюк, почавши з подяки видавництву за випуск його книжки. Відзначаючи історичне значення журналу «Сучасність», ювіляр підкреслив його справжню демократичність, належний рівень та актуальний зміст журналу, який часто стає органом діалогу між еміграцією й Києвом. І ця його книжка, як і попередня «Теорія і дійсність», є маленькою часткою в цьому діалозі, в якому активно беруть участь його сучасники-колеги: Юрій Шевельов, Юрій Лавріненко, Юрій Луцький, Іван Кошелівець, Юрій Бойко, Юрій Стефанік... На думку Костюка, серед покоління середнього віку вже дозріла їм зміна: Богдан Рубчак, Іван Фізер, Данило Струк, Григорій Грабович, і серед молодшого покоління вирізняються надійні сили: Мирослав Шкандрій, Олег Ільницький, а серед ще студіюючої молоді — Максим Тарнавський.

Далі ювіляр говорив про добу своєї літературної молодости, добу т. зв. «активного романтизму», речниками якої були: Микола Хвильовий, Микола Куліш, Олександр Довженко, Лесь Курбас, Юрій Яновський та інші. Усі вони були знищені фізично або творчо, але їхні ідеї не перестали жити.

На закінчення Григорій Костюк вклонився пам'яті своїх учителів, характеризуючи кожного з них окремо. Це були корифеї літературознавства: Микола Зеров, Павло Филипович, Агапін Шамрай, Василь Бойко, Володимир Коряк, Володимир Державин, Олександр Білецький. А найпершим учителем був йому батько, що сімдесят років тому навчав: «Читай, сину, але читай критично».

Підсумував свою промову Костюк словами улюбленого поета Євгена Плужника, що могли б правити за мотто до цього свята:

Алеж плывуть, минують літа,
Час і горами двига.
...І сум не такий, і радість не та...
І тільки незмінна книга.

Користуючися цією нагодою, видавництво й редакція «Сучасности» ще раз сердечно вітають Григорія Олександровича Костюка з його 80-літтям і бажають йому багато років життя і творчої праці.

Я-ТИ — СЛОВО Т. ШЕВЧЕНКА

Леонид Плющ

Владиці Мстиславові

Словом ставши дух, дух втілений у форму (...) не зароджується й не виростає не посяним в світі людини, а виникає з його зустрічей з Іншим.

Мартин Бубер, «Я і Ти»

1. Коли ми б'ємося над проблемою слова в поета, відшукуємо ключі до секретів його поетичної творчості, природно звернутися до його самовизначення, до його власного слова про слово, до його власної уяви про природу своєї творчості й природу слова взагалі.

Мабуть, найбільш чітко й просто зформульовано в Шевченка таке самовизначення на початку вірша «Ну що б, здавалося, слова...»:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!.....

Цей вступ сам по собі є закінченим поетичним твором, самодостатнім в своїй довершеності образу, його звукового оформлення й ідеї, вміщеної в образі. Самодостатність цих рядків дає можливість розглядати їх як монологічне слово поета про слово.

Порівняння з романтичним визначенням слова в «Перебенді», «Гайдамаках» та в інших творах першого періоду творчості дає можливість побачити суттєву еволюцію шевченківського слова й його самоусвідомлення.

У Перебенді два типа слова. Одне слово звернуте до людей, слово, яким він людям «тугу розганяє, хоть сам світом нудить». Друге, «Божеє слово» — вище, вище слово серця, яким Перебендя розмовляє з Богом і світом Божим, німим для людей. Це слово він ховає від людей, бо воно приступне лише йому («один між ними, як сонце високе»), воно не зрозуміле людям.

Почувши це слово діалогу з вищим світом, світом природи та з Богом, люди б з нього насміялися.

Боже слово Перебенді — слово серця. Живого серця («поки не заснуло твоє серце»), що сміється, плаче, «з Богом розмовля» й «щобече Господню славу». Серце, що посилає думку (слово) на небо, до сонця, до моря й гори на розмову. Точиться цей вищий діалог з могили. Там — коріння вішого слова.

У вступі до «Гайдамаків» Шевченко вводить поряд з могилами криницю часу й місяць. Місяць охоплює своїм поглядом давно-минуле й те, «що буде з нашими синами» (могили, криниця й безкрає море), і саме він нашіптує поетові — шаманові думи. Думи — діти поета, душа жива, що виливає сльози — слова. Діти, що виростили з діалогу поета з місяцем.

Навіть по смерті поета його думи-діти оживають, як хто прочитає ті сльози-слова й згадає на сім світі.

«Письменні» насміються над дурнем, що розкажує «мертвими словами», бож —

Од козацтва, од гетьманства
Високі могили —
Більш нічого не осталося.

Та «мертве слово» разом з високими могилами оживає тому, що є дурень, який «один собі» співає й ридає ними.

Щоб було живим мертве слово предків, слово, поховане разом з ними в високих могилах, потрібне живе серце, що живить своїми почуттями думи. І несе це ожиле слово далі — людям.

Якщо Перебендя своїм Божим словом звертається до Бога, запитує й слухає світ Божий, то ліричне «Я» поета в «Ну що б, здавалося, слова» Боже слово чує в голосі другої людини.

Ознака Божого в слові: від нього «серце б'ється — ожива». Не серце оживляє «мертве слово», а слово в устах голосом іншого оживляє серце.

Таким чином, монологічне слово про слово включає в себе образ іншого — це слово про діалогічне слово.

Бог посилає голос і слово межі люди — посилає Іншого, щоб «Я» почув Його Слово в голосі Іншого.

Структура дії цього Божого слова на перший погляд досить проста: Бог — Боже слово — жива людина (голос) серед людей — (чуо, серце відгукається, б'ється — ожива).

Слово від Бога іде межі люди — слово мовлення, відношення між людьми (слово мови, словника й граматики — монологічне слово,¹ позбавлене життя людських відношень). Це слово зустрічі людини з людиною. І саме в цій зустрічі відбувається зустріч людини з Богом. Слово — це сама зустріч з другою людиною й Богом, межа між «Я» і «Ти», межа, що включає в себе «Я» і «Ти».

Голос — послане Богом живе слово (людина), щоб оживити «Я», як оживляє людина собою безсмертне слово мови. Голос — це

живий Логос, це єдність життя (серця й слова). Якби не було цього живого слова, то не було б відгуку людини на слово Боже, а саме це слово Боже стало б мертвим, не-божим — словом «неситих».

Та «неситий», не-божий «не понесе слави Бога, великого Бога», бо «не виоре на дні моря поле». Поле це — сам Логос, космос-небо, засіяне Словом Божим, словом любови Бога до людей. Це — море ласки Божої з улюбленої Шевченком «Свяченої води». О. Псьол. Завдяки цьому морю ласки Логоса неситий «розбиває, та не вип'є живущої крові». Живуща ж кров прометеїчного, людинолюбного слова не дає вмерти ні волі, ні душі — «слову живому».

2. Ми штучно вичленували вступ з ширшої цілості, а з самого вступу — схему функціонування слова.

Подивімося, як функціонує слово в цілості вірша.

Вірш досить чітко поділений крапками на три частини. Ми розглянули першу частину. Закінчення вірша має досить рідкісну неграматичну форму закінчення без кінця. Це обірваний на одиній з реплік діалог між дієвими особами. Після слова «Еге» поставлено тире, що свідчить про наступну репліку. І цей обрив діалогу — обрив свідомий, бо в автографі «Малої книжки» зразу після останнього рядка йде прочерк, яким Шевченко звичайно підкреслював закінчення твору.

Таке закінчення свідчить про вічність, внутрішню нескінченність діалогу вірша, нескінченність слова Божого.

Ця вічність втілення слова Божого в життя нагадує вічність місяця, надхненника поета:

Ти вічний без краю.

Місяць — вічний небесний відповідник бездомної криниці часу (в просторі — це «море безкрає»), як саме небо («нема йому краю»). І всі вони синоніми душі, яка «почину і краю немає».

Друга частина «Ну що б, здавалося, слова» й починається саме з образу моря й місяця.

Поет вийшов подивитися на море й місяць («Діяну»), та чує пісню вартового матроса, що вириває його з неволі, закритого простору моря — Іуди (!?) в інший простір і час, у минуле, з старости в дитинство, коли він слухав дівчину, що співала цю саму пісню і нею переносила в часі ще далі до ще іншої, дальшої людини. Незакінчене закінчення сюжетного діалогу в просторі (на кораблі) задане вже в цій структурі сюжетного голосу й слуху, розгортці просторового діалогу в діалог у часі.

Пісня (голос — слово) вириває з «зав'язаного, закритого» простору (острів Кос-Арал та палуба в закритому морі) в біографічний, а потім і в історичний, народний час. Співак-матрос

передає слово співачці-дівчині. Інша «дівчина», Діяна виводить «Я» в час міту. Бо Діяна — муза, та сама «дев'ята» чи «старенька сестра Аполлона», разом з якою поет на цьому ж Кос-Аралі складав «оду царям. Це вона, Артеміда, «возвисила свій божий глас», «придирбалася» до поета, щоб разом з ним «царів абощо воспівать».

Іронія супроводжує й Артемиду, і Діяну, їхню роль музи — бо істинною музою є живий голос Іншого або спогад про нього («дівчина... під вербою»).

Цей живий голос виспіває улюблену² пісню Шевченка «Ой, не шуми, луже».

Придивімося до того, як оживають Божі слова цієї пісні (слова народу) в слові поета.

3. Шевченко наводить рядок з цієї пісні:³

Сирота втомився, на тин похилився —
Люде кажуть і говорять: він, мабуть, упився.

Та наводить у дещо зміненому вигляді:

Що він утомився,
На тин похилився.
Люде кажуть і говорять,
Мабуть, він упився.

Зміни на перший погляд несуттєві («сирота» — «що він», «впився» — «упився», дворянкова строфа розбита в чотирирядкову, в останньому рядку змінено порядок слів). Та ці зміни вплинули на ритміку строфи.

Третій рядок вибивається з ритму інших (довжина, рима), і його можна розглядати поза піснею. Без нього пісня має вигляд простенького чіткого жартівливого танцювального ритму.

що́ він утомився,
на́ тин похили́вся,
ма́буть, він упи́вся.

Власне, «люде»

Ка́жуть і гово́рять —

у тому ж ритмі, що й пісня. Вони витанцювують насмішкувато це своє «кажуть і говорять» — слово про сироту.

Перед нами безконечна редукція слова — пісні. В слово Шевченка вкладено слово пісні, в яке вкладено слово «людей» про цю пісню й її героя — їхня пісня. Виділений нами рядок — належить до пісні, це слово пісні. «Люде» належать до цієї пісні — та вони одночасно кажуть ним своє лихее слово про цю ж пісню, про Іншого

з неї чужим, не властивим Іншому й пісні, тоном. Вони не помічають, що говорить своє слово про себе ж. Слово розколото з середини, з себе — і одна частина не пізнає другу. «Люде» — розколоті на окреме «Я» і «Воно», тому й вони самі *воно-люде*.

Лихе слово, як гадина, кусає себе за хвіст, не розуміючи, що це її хвіст (а хвіст «Я» не розуміє, що це «Я» кусає його...). Недарма сама структура цього складного слова нагадує матрешку, але матрешку зла з казки, де смерть Кощея (тобто тієї ж смерти) вкладає в яйце, яйце в качку, качка в зайця тощо.

Саме таку розгорнуту в часі «матрешку зла» — нежитіє зобразив Шевченко в першій частині другої своєї поезії про слово, в «Мені здається, я не знаю»: «Жили все лютими звірми. А в свині перейшли».

Та в «Ну що б...» ця матрешка зла включена «межи люди». Дівчина співає журливу пісню про нещасного «сірому-сироту», до всіх нещастя якого «люде» додають своє жорстоке слово про нього. Їхнє жорстоке слово є самохарактеристикою їх двозначности.

Танцювальна ритміка кидає тінь на «похилившись» — неначе не від утоми, а від пятики він похилився.

Та наголоси повертають первісний дійсний сенс слова пісні. Якщо в народній пісні наголошені «люде» й «він», то в Шевченка наголошені незначні, незначущі слова: «що», «на», «мабуть». Незначущими на тлі наголошених незначущих слів стають і наголошені «кажуть і говорять», тобто слово «людей». Божеє слово, що іде «меж люди», у злих «людей» стало незначущим мабуть-словом.

Таке прочитання пісні, звороту «кажуть і говорять» пояснює іронію до Діяни:

Із туману,
Як кажуть, стала виглядати
Червонолиця Діяна...

Діяна — символ офіційної, парадної Музи. Над нею іронізує Шевченко і в «Царях», звертаючися за надхненням, щоб вона («Ви!») —

як бувало во дні они
Возвисили б свій Божий глас
До оди пишно чепурної...

«Кажуть — слова» — слова насмішки «люде» й слова надуто-серйозної «пишно чепурної» поезії одописців. Це не народні слова. Шевченківська опозиція «люде» й «народ» відповідає прийнятій в російській поезії «чернь» та «народ», де до черні може бути зарахована й знать — як духовна «чернь».

Шевченкове перетворення народної пісні відповідає духові самої пісні.

Сирота співає:
Ой роблю, я роблю, робота ні за що,
Люде кажуть і говорять: сирота ледащо!
Сирота ледащо, не хоче робити.

Шевченко лише продовжив людське слово про тяжку роботу сироти, як ледарювання й пиятику, й перевів у ритміку танцю «ледащо». Загостривши таким чином слово-перевертня, обернув його в саркастичне слово про мабуть-слово лихих людей.

Таке ж іронічне обмеження застосоване й до надуто-серйозного слова. Діяна знижена спочатку «червонолицістю» своєю (власне, чи не «п'яна» вона, як і «люде»?), а потім двозначною грою в міт про діву Діану — Артеміду, «круглолицю молодицю чи тее дівчину».

Якщо червонолиця — мабуть, п'яна, то «круглолиця» по відношенню до місяця повинне означати повна, недівця. Що і вказано спочатку — «молодиця». Молодиця чи тее... стара дівиця, що і вказано в «Царях» стосовно Артеміди.

Саме вона, ця муза, викликає весело-п'яне нікчемне слово людей про сироту.

Опозиції старої молодиці-дівчини й дівчини з дитинства поета відповідає опозиція «малого» і «старого», яким чогось чи когось «жаль».

В пісні «Ой, не шуми луже» «жаль» козаку завдає шум лугу, що нагадує йому в «чужому краю» батьківщину.

Якщо «жаль» в пісні увійшов у поезію Шевченка, то «чужий край» в явній формі — ні. Неявно «чужий край» вказано словом «земляк». Земляки — матрос і капітан. Не на чужині дівчина пам'яті дитинства — України.

Чужість підкреслена рядом різних рис у спільному. Ту ж саму пісню співають матрос і дівчина (в морі, на палубі, в неволі — під вербою, на волі). І слухає її та сама людина (але стара-молода).

Місяць, мабуть, той самий і на Україні, але тут він відчужений чужою назвою Діана. Двозначність Діани відповідає двозначності пісні й становища «Я». У пісні чужий край порівнюється з «пожариною». Чи не відблиском від «пожарини» є червоний колір місяця?

Червоний колір має «місяць» у «Княжні»: він віщує нещастя й пожежу.

Просторова характеристика «чужий край» у пісні переходить у характеристику часу:

Ой я в чужім краю, як на пожарині,
Ніхто мене не пригорне при *лихій* годині.

У Шевченка «злиха якийсь лихий» капітан. Він символізує собою лиху годину поета й матроса — неволю в «москалях».

Що серце порване, побите,
І що хороше-дороге,
Було в йому то розлилося,
Що ось як *жити* довелось...

Остання фраза переводить тему серця в тему «як жити довелось». І це відповідає останньому рядкові пісні «Треба з нею в *світі жити*, хоч її (душу) не любиш. «Світ», згаданий у вірші Шевченка раніше, — це «світ зав'язаний, закритий».

Життя в цьому світі — солдатське нежиттє, «бо сам тепер єси москаль», і серце в ньому — неживе, порване, побите і все «хороше-дороге» «розлилося» з нього. Куди? У контексті вірша — в Аральське, «нікчемне море», як його називає Шевченко в іншій поезії.

Нікчемне море відповідає нікчемному серцю — й нагадує «калюжу», в якій, як і гріхах, купаються люде з «Мені здається...»

В «Мов за подушне обступили» поет знову повертається до теми знівечення душі, в яку на цьому Аралі, «як лютий злодій», «як той москаль», впирається печаль. Саме це море — втілення печалі. Втопитися в ньому — втопитися в печалі, і тим загубити душу.

Не дивно, що поет «*сторч*», спідлоба, настовбурчившись або *чортом* поглядає на це море. Сам чорт уже присутній анаграматично в цьому самому «сторч».

Неявна думка «Я» втопитися — загубити душу — тобто віддати її чортові. Це Іудина думка.

«Печаль», «нудьга», що «обступили оце мене на чужині» («Мов за подушне...»), що москалем-Іудою вперлися в душу, назовні виражена морем. І на нього, море, й перейшла характеристика душі.

Таке прочитання початку другої частини вірша, прочитання в світлі пісні, дає можливість відповідно інтерпретувати весь вірш.

Зажурившись, «Я» поетове з нудьгою дивиться на таке ж безвихідне, як його душа, море. І хоче навіки заснути в ньому, втопитися. Зловісно «із туману (...) стала виглядати червонолиця Діяна» — немов чекаючи на смерть «Я». Та улюблена з дитинства пісня про такого ж бідолаху, як сам, з уст такого ж бідолахи, приносить собою згадку про дитинство, Україну, Божий край — рай, тугу по Іншому (в тому числі по «дівчині», по любові) й думки про Бога й Боже слово.

Саме це слово, принесене голосом Іншого земляка, голосом рідної пісні протистоїть «чорту», грішному бажанню загубити душу.

На кораблі троє земляків: я — матрос — капітан. Всі троє — українці, що стали москалями, тобто в якомусь сенсі «Іудами». «Я» й «матрос», попри це, зв'язані спогадами про Україну, піснею, що оповідає про такого ж, як вони, «москаля». Капітан виключений з цього відношення. Він «зліха якийсь лихий», і тому матрос співає так, «щоб капітан не чув». Лихо зробило його лихим — вже не

невільним москалем, а добровільним. Він і є справжній — «Іуда».

Як це закрите море, він сам — неволя, носій неволі для інших.

Якщо згадати «житейське... море» з теж кос-аральського вірша «Дурні та гордіі ми люди», то в опозиції до місяця «закритий» світ стане вже всією Землею, а капітан-земляк злиха лихий піднесеться до рангу князя світу цього, земного божка, «царя ума» («Тризна»).

Та незалежно від тієї чи іншої інтерпретації «капітана» ясно, що він належить до тих, що вже загубили свою душу.

Поетове ж змертвіле серце б'ється-ожива, він виливає в сльозах нудьгу-печаль, виливає з себе Іуду, а не розливає «хороше-дороге» в собі.

Сльози жалю до Іншого, сльози туги по Іншому в Шевченковій поезії синонімічні його творчості — вони відіграють ту ж саму катарсичну роль:

Віршую нищечком, грішу,
Бог зна колишніі случайі
В душі своїй перебираю
Та списую: щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу. Лютий злодій
Впирається таки, та й годі.

(«Мов за подушне, оступили», 1848, Кос-Арал)

«Я» плаче, слухаючи пісню, як плакав у дитинстві над нею ж. Це сльози над тим самим словом, словом народної творчості, Божим словом, словом, розділеним (душа не самотня, як її почує) з такою ж, як він сам, людиною.

І саме це робить діялог з приводу цих сліз особливо значущим.

З тексту не цілком зрозуміло з ким цей діялог.

Можливо, це діялог з самим собою. Що, власне, змінилося після того, як поет почув голос пісні?

Чого ж тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі старому
У цій неволі стало жаль —
Що світ зав'язаний, закритий!

В дитинстві заплакав, бо «жаль малому було сіроми-сироти». Тепер же «сам еси москаль».

Чого стало жаль на цьому світі, чому передумав топитися? Все осталося незмінним, як і до пісні.

Та ні, пісня-плач оживила серце, протягла від нього до Іншого ниточку — голос і далі, через цей голос-слово, зв'язала з Україною, вирвала з закритого світу.

Тому діялог поета з собою може бути й діялогом з матросом. Може, це матрос його питає про сльози, і вголос висловлює його й свої сумні думки про спільне нежитіє? А може, й він сам, «Я», питає матроса про його сльози.

І далі — через пісню — вони обоє говорять з давноминулим. Всі інтерпретації вірогідні, бо це діалог «Я» і «Ти» — в просторі й часі.

У світлі цього діалогу й Діяна починає виглядати не так зловісно. Іронія до неї нагадує іронічне відношення до себе. Це ж вона, «старенька сестра Аполлона» — муза, придибала до нього на Кос-Арал. Це їй, «найкращій сестрі Аполлона» Шевченко пропонував:

Ходімо в селища, там люде,
А там, де люде, добре буде,
Там будем жить, людей любить,
Святого Господа хвилить.
(«Царі»)

Весь вірш «Ну що б, здавалося, слова» є хвалою Божому слову межи людей і хулою не-божому слову, мабуть-слову.

Народна пісня й голос Іншого знімають саркастичну тональність кепкування над «стареньким божим гласом» музи й возвишає його в слово «од Бога».

Слово це несе в собі всю історію людської культури, вічність, яку на небі втілює місяць. У поезії, що її аналізуємо, представлено кілька прошарків, сфер загальнолюдського слова. Це слово сучасної Шевченкові культури, слово фолкльорне, слово грецького міту та слово церковне.

Іронія й сарказм стосуються лише офіційного слова офіційної культури. Та це офіційне слово зняте словом побутовим («як кажуть», «червонолицая», «молодиця» чи «теє» тощо) та зіткненням, зустріччю його з словом фолкльорним («люде кажуть і говорять»).

Особливого напруження досягає закінчення-зустріч різних сфер життя слова в моторошно карнавалізованій фразі третьої частини вірша —

що сам еси тепер москаль,

бо тут зіткнулися саме реальне життя поета й образи його поезії й поезії народу, біографія з історією, історія з Священною історією й фолкльором, неофіційна культура з офіційною. І тут наче в фокусі зійшлися різні лінії сюжету — зустрілися майже всі персонажі вірша, названі й не названі явно.

Спільне росіянам й українцям церковне — слов'янське «еси» автоматично викликає у читача початок «Отче наш, іже еси на небесіх». Наткнувшись на наступне слово «тепер», це Божо-небесне значення «еси» стає непевним, бо, нагадуючи зворот «Малого славословія» «і нині і присно і вівки віков», воно вступає в амбівалентне відношення до «нині» (тотожність у значенні, але інша сфера функціонування слова) й «присно і вівки віков». «Еси» тепер

ставить під сумнів «присно і вовіки віков» і це обмеження в часі далі розгортається вказівкою на просторове обмеження, на земне значення «сам»: «москаль». Небо стягнуто на землю, Бог — у касарняну церкву, а «сам» — у касарняну дійсність. У небі залишається лише місяць, але й він отримує від касарняної дійсності відтінок офіційного клясицизму. Та тому, що «москаль» роздвоєний (росіянин-солдат), — і він роздвоєний. Роздвоєними є усі слова цієї фрази: саме «єси» від «тепер» до «москаля» спускається до рівня неіснування, нежиття.

І цей відтінок неіснування в свою чергу падає й на «Отче наш».

Через два роки неволі цей відтінок сумніву прорветься в гнівному богоборчому крику-запиті сумніву:

А може, й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами,
Як править миром! —
(«Якби ви знали, паничі», 1850)

де Бог зливається з образом «земних божків», переходячи в образ «князя світу цього».

В «Ну що б, здавалося, слова» лише тіні князя тьми — Іуда, «лихий капітан», небо, що злилося з землею й морем — Іудою. І Діяна в своїй якості музи цього касарняного зав'язаного світу. Їй, офіційній музі, в іншому часопросторі протистоїть інша муза — дівчина під вербою. Саме ця земна муза несе Боже слово народу в душу дитини — і в цій земній сфері Бог є на землі. Як і «сам». Ця муза — цей Бог і його слово — «єси» християнської релігії знімають лудине в самовизначенні «сам єси тепер москаль».

Дівчина-муза знімає москальсько-іудяче й з місяця, нагадуючи про місяць, що сія й над Україною, над усім Божим світом. У цьому часопросторі, куди попадає поет завдяки пісні, *Діяна* — небесний відповідник земної дівчини-музи, *надія*.

Надія на реальне повернення в цей часопростір, як «божий глас» Артеміди — надія на голос живого Божого слова в устах людей.

В цитованій вже поезії «Мені здається, я не знаю» таку надію приносить інша муза, муза поета-москаля (росіянина) М. Ю. Лермонтова.

Прочитаю
(Аби хоть мало...), оживу...
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю
І Бога Богом назову.
(1850)

Верба, атрибут земної музи, протиставлена не названій осциці,

на якій повісився Іуда. Бож не втопився — а саме повісився. Осика ця, можливо, відбилася в багатозначному «сторч».

У «Словнику мови Шевченка» (т.2) вказано лише значення «спідлоба». Та, поперше, саме «спідлоба» має кілька відтінків: а) неприязно, вороже; б) насуплено, настовбурчившися. Ми згадували вже синоніміне «чорт», яке анаграматично включене в «сторч».

Подруге, треба врахувати значення⁴ в) стійма, в стоячому, вертикальному положенні; г) униз головою.

По вертикалі вниз поглядає спочатку поет на море. Униз головою — гріховна, не висловлена думка поета, аналогічна гріховній думці козака.

Стойма, вертикально-похилена стоїть поет на палубі — й насуплено, чортом дивиться вниз, на горизонталь унизу, море. Він «думав спать лягать», перейти в цю горизонталь моря. З цієї горизонталі, «із туману» виглядає й Діяна. Поет залишається, щоб «трохи подивиться» на неї — під кутом зору горизонтальної вертикалі.

На цій «горизонтальній» вертикалі небо в тумані зливається з морем, Діяна з Іудою. Саме цей горизонтальний світ — «зав'язаний, закритий», безвихідний, бо сама вертикаль співпадає з горизонталлю. Саме небо — земне, грішне, Повіситися чи втопитися в морі — вморити себе.

Та вихід з цього закритого світу може бути лише в вертикаль (до Бога) або в час.

Горизонтальна вертикаль двозначного «сторч», похилена вертикаль (стояв... похилившись) через синонімію, антонімію, омонімію з горизонтально вертикальною, двозначною Діяною (стояв — сторч на море поглядав — спать лягать — стала виглядять) поступово переходить у дійсну вертикаль.

А я вже думав спать лягать
Та й став, щоб трохи подивиться
На круглолицю молодичю.

Перехід до дійсної вертикалі, до об'ємного світу з площинного, підготований деякою зміною ракурсу. Ракурс поета переміщується, хоч і під невеликим кутом — по вертикалі, знизу вгору: з під палубного моря до Діяни, що зноситься в небо з туману.

Двозначне «стати», що об'єднує поняття «вставати по вертикалі» та «початок», розвиток, зріст чоґонебудь, об'єднує поета з місяцем, його еволюцією і переводить його увагу з грішних думок до розглядання й слухання іншої людини. Земляк, що, «на вахті стоя», співає «тихо» пісню, яка й вириває поета з безвиході замкнутого горизонтального теперішнього часопростору в інший часопростір — де дівчина, «стоя під вербою», «тихенько» «співала» цю ж пісню.

Пісня вириває й далі, в позабіографічний час народу. Пісня вириває з замкнутого світу в етичну вертикаль діалогу людини з людиною й Богом у просторі й часі.

Інша людина стає медіатором, посередником, зводником у контакті з іншим часопростором і з іншою людиною. Та істинним медіатором є Боже слово межі людьми — це воно переводить горизонтальні, смертні зв'язки між людьми в вертикальні, Божі зв'язки. Зв'язки, відношення, наповнені Божим сенсом.

Слово Боже, медіатор між небом і землею, стає медіатором між людьми. Воно встановлює діалогічний зв'язок взаєморозуміння людини з людиною, обожує людські стосунки і трансформує вічну земну неволю (москаль-козак, москаль-земляк, москаль-я) в святую волю становлення людини й народу.

Та медіатором стає й втілення слова — голос, жива людина (матрос, дівчина), що оживляє слово Боже. Оживляє зловісну червонолицю Діяну, повертаючи їй вертикальний вимір. Діяна стає тою, ким вона була для стародавніх греків — найкращою сестрою Аполлона, бога гармонії, ладу, Сонця, бога муз.

Її старенький божий глас стає голосом, Словом Божим в устах людини.

Сонце, яке персоніфікує цей Аполлон, нагадує втілення Божого слова на землі, «сонце — правди» — Христа. У вірші явно названий лише Іуда, що зрікся цього слова. Христос витає над віршем й входить імплікативно в образ «од Бога і голос той і ті слова ідуть меж люди».

Пласт слова грецького міту трансформовано пластично в слово християнське. Пластика цієї трансформації одної сфери культури в другу та сама, що й пластика трансформації народного, безособового, слова в своє власне, особисте, особистісне слово.

Поезію, що її аналізуємо, можна розглядати, як особисто-ліричну розгортку, трансформацію народної пісні в світі трансформованої християнством Музи.

І така інтерпретація не лише не суперечить, а доповнює іншу: вірш є розгорткою, втіленням тези, власної поетової теорії слова. Якщо перша частина є тезою, то друга й третя, а тим самим й увесь вірш, є практичним доказом, пластичним доказом цієї «теорії», її втіленням.

Це медитація про слово. Медитація практична, мислення творенням з власних (біографічна психологія) через образи світової культури (міт, фолкльор, особистісне мистецтво) — власного поетичного світу, що знаходиться в напруженому діалогічному зв'язку як з реальним світом, так і з іншими світами культури.

Ледве чи Шевченко знав «Критику практичного розуму» Канта,

але розглядувана нами поезія *включає* в собі знамениту думку, образоідею з «Заключення» цього твору:

«Дві речі наповнюють душу завжди новим здивованням і благоговінням, які піднімаються тим вище, чим частіше й настійніше ми роздумуємо над ними — це зоряне небо над нами й моральний закон в нас. Як те, так і друге не є чимось, окутаним туманом або лежачим поза моїм горизонтом; я бачу їх перед собою й безпосередньо зв'язую їх з усвідомленням свого існування».

Слово Боже, втілюючися на землі, йде межі люди, і в них стає моральним законом зв'язку межі ними, або деградує в них же в гріховні слова розбрату, в слова — мабуть, кажуть.

І ця суперечність між деградованим, мертвотним та мертвлячим, словом і словом живим та живуцим є засадничою антиномією Божого слова межі людьми. Антиномією, що розв'язується практично, в нескінченному діалозі, що постійно проходить, за словами Мартина Бубера,⁵ етапи деградації до «Я-Воно-слова» й піднесення до слова «Я-Ти-відношення».

Саме про таке слово Шевченко мріяв і писав про нього в 1860 році:

Моя ти любо! Усміхнись
І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже.
Подай мені, —
(«Ликері»)

бо лише при такому Я-Ти-відношенні «перейти і Він (Бог) допоможе нам калюжу», мертвлячу калюжу Воно-світу, смертного життя.

Роль такого друга відіграє інший невольник на пароплаві — матрос. І в ньому, Іншому, розгортається для «Я» весь світ Божий, «зоряне небо» Канта.

4. Ми розглянули кілька інтерпретацій «Ну що б, здавалося, слова». Кожна з них не суперечить другій, а доповнює і тим самим поглиблює її, подає вертикальний вимір «сенсу». І цей вимір веде нас у криницю часу, культури як завгодно глибоко.

Три інтерпретації третьої частини вірша, діалог з самим собою, питання матроса — відповідь «Я», питання «Я» — відповідь матроса, взаємодоповнюючи й перетинаючися одне з другим, виводять сюжет поезії за його власні межі на рівень метафізичний, рівень діалогу людини з людиною, діалогу з внутрішньою людиною, яка представляє «Боже» в людині, моральний закон, є інтеріоризацією Божого слова. Діалогічне відношення з місяцем, зоряним небом — екстеріоризація цього внутрішнього закону в світ Божий.

Ми можемо розглядати третю частину як діалог «грішного», відчуженого від людини «Я» («Я» — люде) з істинним «Я». Грішне «Я»

у вигляді відчуженого другого кепкує з оживлого від пісні серця (внутрішнє Я), проговорює в голос внутрішні, не висловлені мотивації до самогубства. Пісня нічого не змінила, жаліти в цьому житті нема за чим.

Що ж відповідає оновлене пісню «Я»? Власне, нічого: «— Еге».

Та відповіддю є весь вірш — і в знятій формі ця відповідь присутня, вложена в «чуже» — «відчужене» слово (співчутливе, якщо воно належить іншому, кепкуюче, якщо це слово до себе ж.)

Перші дві частини вірша відповідали на песимістичні прокляті питання вже перед тим, як вони поставлені в третій частині вголос. Перша — вказівкою на Боже слово, друга — практичним відкриттям цього слова, відкриттям другої людини і встановленням з нею Я-Ти-відношення. Аура цієї відповіді огортає собою діалог-питання, змінює його тотально песимістичний висновок, робить абсолютну безвихідність відносною:

Чи так лебедику?!

Ніжне «лебедику» повертає до опозиції — синонімії «небо : море», по якому пливе Діяна, вічна муза, що дає надхнення Божого слова.

Окличний знак після знаку запиту стверджує не лише печально-нудну дійсність, а й її заперечення богонадхненням словом. Стверджує й вихід до людей за межі самотності «словом милуючим»⁶: лебедику.

Цікава форма знаків незакінчення діалогу дає можливість ще одної інтерпретації вірша. Ми вже звертали увагу на тире, яким підкреслено принципову нескінченність вічного діалогу неба й землі, внутрішню нескінченність вічного Божого слова.

Та після, самого по суті невизначеного чи багатозначного, «Еге» Шевченко поставив більш складне й цікаве знакосполучення: «., —»

Три крапки звичайно свідчать про незавершеність слова, думки, дії, натякають на щось, обривають щось.

У розглядуваному знакосполученні крапка нагадує про цю саму незавершеність чи натяк, тире — про продовження діалогу. Кома свідчить про те, що зразу ж після неї йде продовження слова тієї ж людини. «Еге» далі продовжується, розширюється.

Що ж все таки відповідає «лебедик»?

Ми знаємо цю відповідь — нею є сам вірш. Чи не з його відповідей починається сам вірш, і перша частина є останньою частиною?

Боже слово знімає тотальний абсурд, тотальну самотність людини, воно розгортається в душах в діалог межі людьми. І саме в цьому діялозі люди стають.

Світ Божий — це не сталий, усталений світ, а світ становлення,

де слово втілюється, проростає в людях і оживляє їхні серця, надає сенс цьому життю.

В самій структурі композиції вірша Шевченко втілює цю ідею вічного становлення світу. «., —» підкреслює ідею повернення до початків у цьому вічному становленні. Та це вже не вічний коловорот місяця вступу до «Гайдамаків», в якому місяць спостерігає вічне коло людського зла, безконечну редукцію «око за око», криваве коло. Ні, це коло... я б написав «спіралі», та й цей образ заявлений офіційною діалектикою.

Це коло розімкненого, розкритого, відкритого світу, світу, опрозореного словом, з виходом в історичний, мітичний та етичний час. З виходом у минуле й *майбутнє*, тобто в те, що має бути в відповідальності до «морального закону» в нас.

5. Ми не випадково кілька разів проводили паралелю «Ну що б, здавалося, слова»... «Мені здається, я не знаю», зв'язаного в явній формі з образом Лермонтова.

Шевченкознавці вже звертали увагу на «лермонтовські» мотиви в цілому ряді кос-аральських поезій, в тому числі⁷ в «Ну що б, здавалося, слова».

Лермонтов — один з найсуттєвіших факторів культурного контексту Шевченка. Діалог саме з ним виводить Шевченка з закритого світу самотньої душі в світ Божий, вольний —

Перед Богом
Багато, брате, заробив!
Та переслав мені в неволю
Поета нашого, — на волю
Мені ти двері одчинив!

І через «двері» цього діалогу Шевченко виривається з обмеженого світу людського до самого Бога. Тому Лермонтова він називає не лише святим поетом нашим, пророком, ангелом, а й навіть «присносущим», епітет, що відсилає нас до молитов Господу. В «Ну що б, здавалося, слова» з ним перегукується «єси» з «Отче наш, іже єси на небесіх»:

Що сам єси тепер москаль.

Фраза ця входить у репліку заключного діалогу вірша. Сенс цієї репліки: «Чого тепер тобі, старому, у цій неволі стало жаль» — відгук на Лермонтовське «Жду ль чего? Жалею ли о чем?» з вірша «Выхожу один я на дорогу».

З цією поезією на устах Шевченко виходив на волю, прощався з своєю пустелею.

В «Журналі» від 28 червня 1857 року читаємо: «Ночь лунная,

тихая, волшебная ночь. Как прекрасно верно гармонировала эта очаровательная пустынная картина с очаровательными стихами Лермонтова, которые я невольно прочитал несколько раз, как лучшую молитву Создателю этой гармонии в своем бесконечном мироздании». «В заключение поблагодарил всемогущего человеколюбца, даровавшего мне силу души и тела пройти этот мрачный, тернистый путь, не уязвив себя и не унизив в себе человеческого достоинства. Успокоив себя святою молитвою, я побрел тихонько на огород, нарушил глубокую тишину очаровательной ночи песнею:

Та нема в світі гірш нікому,
Як сіромі молодому».

Далі Шевченко зустрічає земляка, солдата Андрія Обеременка, що завжди опікав його, і, вдаючи перед ним п'яного, співає весело-п'яну народну пісню.

В поезії, що її аналізуємо, маємо майже ті самі складники: народна пісня, земляк-друг, місяць, лермонтовська пісня-молитва, псевдоп'яний.

Різниця в емоційному контексті (неволя-звільнення) та відповідному відношенні до тих чи інших компонентів цього контексту.

Відповідна різниця й у композиції загальної картини.

Та ідейний зміст цілості той самий: це молитва-хвала Богові, «всемогущему человеколюбцу, даровавшему мне силу» іти тернистим шляхом життя.

І ця єдина думка поезії Шевченка нагадує другу поезію Лермонтова під тим самим заголовком, що вживає до «Вихожу...» Шевченко як означення: «Молитва».

Наведемо її цілком.

В минуту жизнь трудную
Теснится ль в сердце грусть:
Одну молитву чудную
Твержу я наизусть
 Есть сила благодатная
 В созвучье слов живых,
 И дышит непонятная,
 Святая прелесть и них.
С души как бремя скатится,
Сомненье далеко —
И верится, и плачется,
И так легко, легко...

Під кутом діалогу Шевченка з поезією Лермонтова наведені нами вище інтерпретації «Ну що б, здавалося, слова» поглиблюються.

Вступ-відгук, зустрічне слово Шевченка на слово-молитву Лермонтова про «святую прелесть» «созвучье слов живых».

Лермонтов не розкриває, що за «молитву чудную» він має на увазі. Шевченко в «Журналі» такою молитвою вважає вірші самого Лермонтова, романтичний образ тернистого путі людини. Це путь людини через діалог з Богом, з Божим світом, неба і землі, «звезды с звездой». Останнє Шевченко розкриває в душі своєї помилки в тому ж «Журналі» (17 липня 57 року). Цитуючи Лермонтовські рядки з «Когда волнуется желтеющая нива»:

И счастье я могу постигнуть на земле,
И в небесах я вижу Бога, —

Шевченко преображує, зливає обидва рядки в єдність: «И видит Бога на Земле, как говорит поэт».

«Звезда с звездой говорит» в Шевченка розкривається, як душа з душею — через «созвучье слов живых» Божого слова й голосу в устах іншої людини (матрос-дівчина).

Значення слова Іншого посилюється тим, що «небо» в поезії Шевченка подано в песимістичному тоні злиття з закритим, зав'язаним світом землі. Воно зливається з «іудячим» на Землі — в душі й поза нею. Одинокій загубленій душі, одинокому нікчемному морю відповідає-співпадає, а не протистоїть їм по вертикалі — місяць з-за туману.

Цей світ Божий — світ «сомнений». Він належить до того, чого «не жаль». Це небо і море, що «бременем» лежить на серці. Або це саме «бремя», що порвало серце й вилялось з нього брудною калюжею у вигляді моря і неба. Це сплюснутий в тотальну нудьгу тотальної самотності втомленого серця світ, що втратив вертикальний вимір діялогу з Богом.

І в цьому «іудячому» світі — на межі з безоднею, самотною, тобто загубленою в пустелі життя душі, перед безоднею самотності — почути слово іншої, такої ж самотньої душі, стає на повну силу благодатною, чудотворною молитвою до Бога.

Як «звезда з звездой» зустрічається в душі поета душа-слово Лермонтова з словом народу, душею москаля-земляка, вираженою *голосом* його, тобто живим словом.*

В душі поета народжується, стає, встає зустрічне слово. Це слово надає минулому й теперішньому нежиттю в пустелі моря і неволі інший сенс — і все міняється. Власне, ніщо не міняється — і поет це й стверджує далі. Ніщо не міняється в реальних обставинах життя («ось як жити *довелось*»). Міняється «Я» («серце б'ється —

* Москаля в сенсі росіянина. І це дає ще одну інтерпретацію фрази: «Що сам тепер еси москаль...»

ожива») — й словом Божим змінює своє відношення з обставинами, наповнює їх сенсом, переображає їх значення. Осмислюючи життя, «Я» з об'єкта стає суб'єктом його.

У світі, зав'язаному, закритому, з'являються й відчиняються двері людського — двері на волю. Це двері живого слова іншої людини-друга.

Тому до Лермонтова в «Мені здається, я не знаю» поряд з означенням «великомученик святий», «присносущий», «ангел святий» Шевченко ставить «поет наш» та «любий друже»:

Ти, любий друже, заговориш

Тухенько-тихо...

.....

Заплачеш тяжко перед нами,

І ми заплачемо. Жива

Душа поетова святая,

Жива в святих своїх речах.

І ми, читая, оживаєм

І чуєм Бога в небесах.

Тихе слово Лермонтова зливається з тихою піснею народу і плеться далі в тихій пісні дівчини з дитинства.

Слово діалогу з Лермонтовим переходить у слово інших. І в слово до іншого — друга, як в «Мені здається, я не знаю» в слово до М. Лазаревського:

Спасибі, друже! Прочитаю

(Аби хоть мало...), оживу...

Як сльози Лермонтова переливаються в наші сльози⁴ (наш поет!), так пісня Лермонтова переходить, трансформується в пісню Шевченка. Так «друже»-Лермонтов переходить в «друже»-Лазаревський.

Цьому переходові, перелиттю дружби й любови межі людьми, тобто переходові Божого слова від людини до людини Шевченко протиставляє сатиричне «перелізання» катів у свині.

Обидві поезії-репліки з діалогу Шевченка й Лермонтова — є репліками діалогу Шевченка з самим собою й Богом.

Обидві мають чітко розділену тричленну структуру композиції. Перша частина в обох віршах — теоретичний вступ. В «Ну що б , здавалося, слова» це поетична теологія слова — хвала Божому слову, в «Мені здається» — пародія на теорію метампсихозу або хула здеградованому в людях Божому слову, здеградованим душам.

Друга й третя частини не мають такої композиційної відповідності. Але спільним є перехід з поезії й діалогу з поетом до діалогу з другом, Іншим. Перехід через Боже слово, яке тільки й оживає завдяки цьому живому діалогові між людьми.

В діалогічному слові до іншого можна почути слово поета (народу як поета, Лермонтова).

Почавши з «Молитви» Лермонтова, звівши її з народною піснею, Шевченко не перериває діалогу з Лермонтовим, продовжує його. Лермонтовське слово «Молитви» зводиться з Шевченковим біографічним контекстом життя і переходить далі назустріч другому лермонтовському ж таки слову: «Выхожу один я на дорогу».

Перед нами наче хор людських голосів, в якому можна розрізнити дві репліки-молитви Лермонтова. Зустрічаються вони в репліці народу (пісня, дана голосом матроса й дівчини) в біографічному часопросторі Шевченка, в його душі і в його слові.

Саме поетове слово виконує функцію не стільки оповідача, скільки «зводника», як називав себе Сократ.

Його душа — місце зустрічі різних голосів. Та поетове слово не пасивне розповідальне слово — воно має свій голос, який преображає чужий голос й преображається сам.

Сам діалог переростає в полілог, многоголосся, поліфонію, хор, — як переростає самотня душа поета в собор душ. Собор, стосовно якого хор є хором славлення, хвали Божому слову й хули слову суєтному, «мабуть»-слову.

Хор цей настільки гармонійний, що тяжко розрознити окремі голоси.

Якщо в першій частині в Шевченковій молитві слову можна почути «Молитву» Лермонтова досить виразно, то в другій її голос зливається й перекивається голосом оповідача, в якому наростає голос народної пісні.

Лермонтовські «в минуту жизни трудную», «в сердце грусть», «бремя» на душі, «сомненья» увійшли в сюжетний малюнок другої частини Шевченкової поезії. Малюнок цей відображає «минуту жизни трудную» поета, матроса, дівчини й козака, що співає.

«Ой не шуми, луже» й «Молитва» Лермонтова мають спільний настрій, мотив сумніву й відчаю — сюжетний малюнок Шевченка об'єднує їх з відповідним настроєм самого Шевченка, даючи їм втілення в картинах природи й образах як самої пісні, так і сюжетної дії навколо неї. З слів «Молитви» Шевченко використовує лише «грусть» і «плачется» — «зажуривсь» (Я), «журивсь» (матрос) та «заплакав» (Я). Наче нитка вони проходять через всю тканину другої частини й переходять до «жалю» народної пісні, спільного з «жаль» та «не жаль» іншого лермонтовського вірша. У другій частині ця поезія Лермонтова голосніша. Бажання «спать лягать», «туман», пісня матроса й дівчини непомітно вводять тему «не жаль» нічого, безнадії, мрії заснути навіки й благодатності пісні.

Лермонтовським кінцевим рядкам —

Чтоб всю ночь, весь день мой слух лелея,
Про любовь мне сладкий голос пел.
Надо мной чтоб, вечно зеленея,
Темный дуб склонялся и шумел,—

відповідає:

Я чув, як, стоя від вербою,
Тихенько дівчина співала.

«Сладкий голос» втілюється в дівчину, Музу, відповідно «дуб» став «вербою».

Вже в третій частині голос цієї пісні Лермонтова проривається майже цитатою «чого тепер тобі (...) стало жаль?» —

Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть.

Голоси хору переливаються один у другий. Та все ж не зливаються в один, монологічний, голос автора.

Сбор душ має властивість взаємозв'язку Людського й Божого ества Христа — нероздільність та незлианність. Так само й голоси поліфонії Шевченка нерозділимі, але й не зливаються повністю в один моноголос.

5. Розглянуті нами особливості слова Шевченка нагадують особливості слова Достоевського, схарактеризованого М. Бахтіним. Це внутрішньо нескінченне діалогічне слово поліфонії.

Можна виявити ряд інших характеристик, спільних зі словом поліфонії Достоевського. До них належить карнавалізація, згорнута в «Ну що б, здавалося, слова» в кепкування над Діяною й розгорнута в пародію на метампсихозу в «Мені здається». Та тема «Шевченко й Достоевський» заслуговує на окреме дослідження.

Діалогічне слово поліфонії з погляду слова від Бога межі людьми, і саме в душі Шевченка, глибоко проаналізоване Мартином Бубером в «Я і Ти». Ця праця Бубера може служити ще однією, філософсько-теологічною, інтерпретацією* «Ну що б, здавалося, слова» і «Мені здається, я не знаю».

Кожен дійсний діалог, дійсне «Я—Ти»—слово або слово «Я—Ти»—відношення, є частиною головного єдиного «Я—Ти—відношення», де Ти—Бог.

* Тут не місце аналізувати причини близькості філософії М. Бубера до світобачення й світовідображення Шевченка. Нагадую лише, що М. Бубер — найбільш яскравий виразник хасидизму. Хасидизм виріс, визрів на польсько-українському ґрунті за доби Г. Сковороди і має спільні риси з його містикою серця.

«Продовжені лінії відношень сходяться в вічному Ти. Кожне одиничне Ти—прозріння вічного Ти. Через кожне одиничне Ти основне слово звертається до Ти вічного. З цієї посередницької ролі Ти усіх істот виходить для них повнота (й не повнота) відношень» (Мартин Бубер).

Саме це головне відношення, єдиний цей діалог реалізується в цих самих часткових, принципово неповних діалогах. Мій діалог з Богом є сукупністю моїх «Я—Ти—відношень», де Ти — не лише людина, а й природа і духовні сутності, втілені (мова, мистецтво тощо) й не втілені.

Поза цими частковими «Я—Ти—відношеннями» не може бути діалогу з Богом. Недарма Шевченко поставив епіграфом до свого соборного («І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...») «дружнього посланія» слова з «Соборного послання Иоанна» (Гл. 4, стор. 20):

«Аще кто речет, яко любит Бога, а брата своего ненавидит, ложь есть».

Становлення народу є становлення собору душ. І духу. Та дух «вершиться з „людини” — між людиною і тим, що не є вона».⁵

Саме тому, що Шевченко зміг відчутти цей собор, відтворити в душі своїй народний хор голосів і вступити з ним і всією культурою свого часу в «Я—Ти—відношення», в дійсний діалог («Обніміте ж, брати мої, найменшого брата»), він став тим, ким він став — пророком, апостолом України.

Життя з людьми — «головні ворота» до Бога, в які ведуть «двоє бічних воріт» (діалог з природою й культурою).⁵ Ми бачили, як у Шевченка зливаються в діялозі з іншою людиною діалоги з природою й мистецтвом, «бічні ворота». Дверями на волю, до людей і до Бога називає він свій діалог з Лермонтовим.

Репліка в шевченківському тексті є не лише сюжетною лінією. Вона є одноразово й реплікою позасюжетною: в діялозі з Лермонтовим та народом як поетом, творчою особистістю, «Ти». Саме це виводить її за межі самоти, до другої, реальної людини чи її слова, тексту.

Це може бути реальний матрос, що справді співав «Ой, не шуми луже», і пісня ця, перетнувшись з мисленням діалогом з Лермонтовим, з його текстом-словом, дала поштовх власному, творчому слову й реальному діалогові з матросом.

Це може бути реальний друг М. Лазаревський, що справді переслав поетові два томи Лермонтова, й перетин реальних діалогів з ним, з мисленням діалогом з Лермонтовим, породив відповідне слово поета.

Це може бути створений уявою Інший — власне «Я», що тужить за «Ти» настільки, що творить його, як Пігмаліон Галатею.

Туга по «Ти» (людині, Богу, Божому світу) стає творчою силою

завдяки діялогу з Іншим. Сам діалог — дійсний діалог! — може бути тільки творчим, активним, що прагне до втілення (пасивний діалог — здвоєний монолог, пусте відображення «Я» в дзеркалі Воно). Сама творчість є наслідком, втіленням цього діялогу.

У всіх розглянутих нами варіантах можливого реального діялогу «Я» завдяки «Ти» Лермонтова вийшло за межі до «Ти» і далі — до людини, як такої, до людей. І через цей собор людей — до Бога. Тільки так, через соборне слово, мову в широкому сенсі слова, тобто культуру, поет проривається до людей, Бога й світу Божого. І чує у відповідь «Ти» й несе цю відповідь межі люди. Стає сам спільним Ти своїх читачів, а у випадку Шевченка — спільним Ти усього народу, усього в часі і просторі, тим Ти, що називають «апостолом». Бо слово його стає соборним словом народу, теофанією.

До слова Шевченка можна застосувати буберівську характеристику «Я» Сократа: «Це — Я нескінченної бесіди, й вітер обвіває його на всіх його путях, й навіть перед суддями й навіть в останні хвилини». Це слово зустрічі з іншою людиною — і тому слово зустрічі з Богом. «Він вірить: він зустрічає».⁵ Там, де Шевченко зустрічає Ти — в слові «Кобзаря» — там ми зустрічаємося з ним, і через нього один з одним, як «Я» і «Ти», і тим самим — з вічним Ти. Правда, для цього треба зустрітися саме з Шевченковим «Я—Ти—словом». Треба почути його.

Слово-відношення між світом «Я» й світом іншого (Ти чи Воно). Слово Боже — відношення «Я—Бог», втілене у відношення «Я—світ».

Як дійсне відношення, зустріч, слово включає в себе обидва свої полюси: «Я» й «Ти».

Це слово, навіть тоді, коли воно є стверджувальним стосовно світу або себе, містить у собі чекання відповіді Ти, запит до Ти. Воно є дверима, відчиненими до Ти. Якщо відношення Я до Ти відчужується, то слово розривається на моє й чуже слово, які не чують одне одного.

Це слово уявності.

«Люде кажуть і говорять: мабуть, він упився», бо бачать бідолагу зназовні як об'єкт свого казання, як Воно.

Та це ще стадія неповного відчуження, розколу слова, бо мабуть-слово включає в себе сумнів, несе в собі запит (до себе — не до об'єкта казання).

Коли ж зникає цей сумнів, — слово стає авторитарним. Офіційне слово офіційної культури — абсолютно розколоте слово. По відношенню до світу воно цілком об'єктне, бо цілком авторитарне. Це слово судження — суду над іншими. Але, коли «Ти» втоплено в «Воно», то «Я» теж стає «Воно», втрачає свою суб'єктивність.

Тому Шевченко й використовує невизначено-особовий зворот «як кажуть».

«Казане» слово — відірване від слова Іншого, а значить — відірване й від Бога, не-Боже слово.

Саме в цьому сенсі Шевченко використовує слово «кажуть» у «Москалевій криниці» (1847):

Хоть кажуть от ще що, небоже:
Себе люби, то й Бог поможе?

Як вважає М. Бахтін,⁶ себелюбство — суперечність у собі. Любити можна лише «Ти», а не «Я». Себелюбство — підміна «Я» — Воно. «Я» зникає разом з усяким «Ти», тобто зникає й вічне Ти, Бог.

Шевченко використовує двозначність-дволикість себелюбства, щоб, граючи цією двозначністю, калямбурно чути «небоже», надати надати йому інший вимір, який виводить читача з світу уявності в світ Божий, в світ повноцінного Я—Ти—слова.

Ні, небоже!
Любов — Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток,
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й зароблять.

Конечність виходу до Ти підкреслено в наступному використанні «кажуть» в «Москалевій криниці»

Чи чув ти, що кажуть: легше умирати
Хоть на пожарині в своїй стороні,
Ніж в чужій в палатах. Чи чув *ти*? — Ба ні.

Обрамлення «кажуть» запитом «Чи чув ти?» повинне вивести слово народу з об'єктивності «чужого» слова в почуте «Я—Ти—слово». Та співбесідник не хоче чути — він належить до світу Я—Воно—відношень, в якому не вірять навіть у те, що інші «знають» (...) благодать» любови, що вони «живуть», а не «прозябають».

У Воно-світі зникає «вимір Ти»,⁶ а значить — Божий вимір, Боже, а значить — вертикальний вимір (небо — земля). Саме з такого світу без Ти, без вертикального виміру, й починає своє відповідне Лермонтову слово Шевченко. Лише з'ява Іншого з своїм повноцінним словом, що заповнює порожнечу горизонтального світу своїм живим словом, наповнює пустелю сенсом, а в просторі народжує вертикаль, вихід в час, до неба.

Для цього, правда, треба почути голос Іншого, впустити голос Ти в себе («впустити Бога в світ», як пише Бубер). Треба хотіти Іншого...

М. Бубер вважає, що «немає світу уявності, є тільки світ, який,

правда, здається нам подвійним з-за подвійності нашої позиції».

Немає світу уявності в Я—Ти—відношенні, та коли зникає Ти, то нам здається, що весь світ зникає в Воно. І таки зникає для «Я», бо саме «Я» зникає. Відмовивши Іншому в житті, не чуючи Ти («оглухли, не чують») «Я» втрачає сутній вимір свого життя. І слово такого «Я» про світ стає уявним. Сам світ — для Я стає світом уявності.

Щоб вирватися з уявності, треба деавтоматизувати авторитарне слово, знищити його тверду оболонку, зробити його проникливим. Це й робить карнавалізація слова. Маска сміху знімає серйозну маску авторитарного слова.

Саме тому обидва вірші, слова про слово, починаються з уявного слова, з «здається».

Мені здається, я не знаю,
А люде справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню абощо, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.

Мова йде про мов-людей, що відмовилися від Я—Ти—відношення, від Бога. І це підкреслене середнім родом прикметників та дієслів.

Двоїсте число «люде» відповідає дволикості їхнього життя з дволиким їхнім словом. Про дволике мов-життя («ще живе» — «та й живе») нічого, властиво, й сказати, крім «мені здається», бо воно таки тільки здається — життя, двозначне життя в гріхах, у смерті.

Те саме можна сказати про слово цього світу. Саме від такого слова-уявності й відштовхується Шевченко в «Ну що б, здавалося, слова»... Власне з неозначено безособового «здавалося», з застиглого, що втратило значення, слова-паразита «Ну», з сумнівного, чогось умовного «щоб»* він і починає медитацію про слово Боже.

І словом Божим заперечує, знімає «кажуть-слово». У «Мені здається...» словом «присносущого» Лермонтова Шевченко знімає світ уявний й уявне слово. Тому й закінчує ствердженням Бога: «І Бога Богом назову». Якщо світ уявності перелазить з теперашнього часу в минулий (не вмирають — перелізе... — жили — в свині перейшли), то світ дійсності йде, як йому й належить — з минулого в майбутнє: «лепту розділив», «перед Богом заробив», «переслав поета нашого», «на волю двері одчинив», і саме тому — «прочитаю», «оживу», «привітаю», «заспіваю», «назову».

* Так в автографі «Малой книжки».

Це, можливо, тому, що слово Боже в устах поета — присносуще, воно дійсне слово про теперішній (російське «настоящий» — справжній) час.

Примітки:

1. М. Бахтин, Проблемы поэтики Достоевского. Москва, «Советская Россия», 1979.
2. Ф. М. Колесса, Фолклористичні праці. Вид. «Наукова думка», Київ, 1970.
3. «Рекрутські й солдатські пісні».
4. «Словник української мови», т. IX, Вид. «Наукова думка», Київ, 1978.
5. Мартин Бубер, «Я и Ты». У зб. «Веление духа». Изд.-во Р. Портной, Иерусалим, 1978.
6. М. Бахтин «Эстетика словесного творчества». Москва, «Искусство», 1979.
7. Ю. Івакін, Коментар до «Кобзаря»Шевченка, т. 2, «Наукова Думка», Київ, 1968.

«ЛІЧУ В НЕВОЛІ ДНІ І НОЧІ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Реторичні аспекти літературного твору

Марко Павлишин

Риторика стала модною серед літературознавців протягом останніх трьох десятиліть.¹ Це явище, з одного боку, дивне, з другого — природне. Дивне тому, що риторика занепала ще під час доби просвітництва, хоч перед тим від давніх греків до 17 віку вона була ключовою й впливовою дисципліною красномовства. Емоційний

1. До праць, які спричинилися до відродження зацікавлення реторикою, належать: Ernst Robert Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter (1948), 3 вид. Bern, München, Francke, 1961; I. A. Richards, The Philosophy of Rhetoric. New York, Oxford U. P., 1950; Heinrich Lausberg, Handbuch der literarischen Rhetoric, Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft, 1960, 2, доповнене вид. München, Hueber, 1973. Важливими текстами сучасної теорії реторики є: Josef Koppeschmidt, Allgemeine Rhetoric, Einführung in die Theorie der persuasiven Kommunikation. Stuttgart, Kohlhammer, 1973 і статті в збірці, редактованій Плеттом: Rhetorik. Kritische Positionen zum Stand der Forschung, ред. Heinrich F. Plett. München, Fink, 1977.

підхід до знаходження правди йшов у розріз з методичною засадою модерної європейської думки після Декарта. Раціоналізм уважає правдою те, що можна довести логікою або повторними експериментами. У реториці правдою є те, в чому дана людина переконана. Тому реторика входить нелегко в схему новітньої філософії.

Але з перспективи щоденного життя недавнє відродження реторики є зовсім на часі. Реторика звернула на себе увагу через наявність її у формах вислову, яких ніяк не можна ігнорувати в модерному капіталістичному суспільстві: у пресі, телебаченні та особливо в оголошеннях і реклямах.² Поширилося поняття, що всі тексти, включно з літературними, мають реторичний характер. Їх можна розглядати за допомогою моделю реторичної ситуації, в якій бере участь оратор і публіка. Публіка являє собою елемент сили (як це буває в парламенті або на громадському зібранні); оратор-автор свідомо або підсвідомо відстоює певні інтереси (свої або групи, від імені якої він промовляє). Він апелює до публіки, щоб вона поставилася прихильно до цих інтересів.

Наведені спостереження про реторичність літератури і твердження, що кожний літературний твір має призначення вплинути на переконання та світосприймання читача, є до деякої міри самозрозумілими. Куди складнішим завданням є побудувати на підставі цих незаперечних тверджень методу, яка допомогла б краще зрозуміти літературний твір. Щоб зрозуміти літературу як процес реторичного аргументування, нам потрібно звернути увагу не тільки на продуцента літератури — автора, але також і споживача — публіку. Треба намагатися устійнити прикмети ймовірних читачів даного твору, в першу чергу їхньої суспільно-культурний профіль: інтереси, переконання, звички. Це не означає, що автор обов'язково усвідомлює собі теоретичний «профіль» своєї читацької громади. Обличчя читачів цікавить більше літературознавця, ніж автора: знання його конечне для пізнання літератури в історичній перспективі.

Під кінець 60-их років розвинулася під впливом Ганса-Роберта Явса галузь літературознавства, яка бере під увагу сприймання літературного твору публікою. Але збирання емпіричних соціологічних даних про читацьку публіку практикується вже здавна. Наприклад, про публіку Тараса Шевченка, творчість якого є головною темою для дальших роздумувань, ми знаємо дещо

2. Прикладом застосування теорії реторики до вивчення сучасних засобів комунікації є праця: Ludwig Fischer, *Der Käufers Stellvertreter und sein Konterfei. Versuch zur Analyse von Topik in der Werbung*, «Sprache im technischen Zeitalter», 44, 1974, стор. 261-93.

завдяки праці Павла Филиповича в другій декаді цього століття.³ Ми знаємо, що в 1830-их роках — тобто ще перед першим «Кобзарем» — читачів української літератури було дуже мало. Їх можна було рахувати не тисячами, а сотнями. До них належали середні та дрібні землевласники, які вже були публікою для «Енеїди» Котляревського, учителі та урядовці з університетською освітою, які в більшості походили з біднішого дворянства. Занепад поміщицької економіки змушував таких людей здобувати освіту та влаштовуватися на державних роботах поза своїми маєтками. Тому більшість читачів купчилася в адміністративних та університетських центрах, особливо в Харкові та Петербурзі і, в меншій мірі, в Києві. На цей час грамотніші селяни та міщани щойно тільки починали читати літературу. Сама поява «Кобзаря» 1840 року мала стимулюючий вплив на українського читача: з «Кобзаря» читачі переходили на інші твори українською мовою, і це пішло на користь, наприклад, прозі Квітки-Основ'яненка.

Щоб визначити риторичну ситуацію, в якій появляється даний твір, важливо знати не тільки суспільне, але й літературне обличчя читачів. Конечно устійнити: до яких літературних творів вони звикли, які в них критерії естетичного смаку, які в них асоціації, пов'язані з певними стилями, образами, мотивами, жанрами? Вживаючи терміну Явса, який у них «горизонт сподівань»?

Разом суспільний та літературний профілі публіки дають можливість вирахувати, де для даної публіки лежать границі «відповідного», тієї якости, яка в римській реториці мала назву «аптум», а це знову дозволяє нам пізнавати й оцінювати новаторство в літературі. Впровадження нового в літературу завжди відбувається на тлі старого, добре відомого. Цей процес може приймати форму радикального заперечення старого аптум (як це було в театрах західного світу в 60-их роках, коли на сценах буяла сексуальна тематика), або він може бути повільний і поступовий, при чому літературний текст ніби зберігає традиційні форми чи думки, але насправді непомітно їх змінює. У кожному випадку літературне новаторство має риторичний характер.

У творах Шевченка виступають обидві форми новаторства — і революційна, й еволюційна. Для обох можна знайти риторичне умотивування: бажання переконувати в чомусь публіку. Як приклад радикальної зміни можна назвати ритмічні засоби в Шевченковій поезії. Як відомо, Шевченко відходить від традиції правильних

3. Павло Филипович, «Соціяльне обличчя українського читача 30-40 рр. XIX віку», (1930): у збірнику «Література», ред. Григорій Костюк. Нью-Йорк-Мельборн, Товариство приятелів творчости М. Зерова в Австралії, 1971, стор. 110-80.

метричних форм, які панували в тогочасній українській і російській поезії⁴ — навіть у таких романтиків, як Лермонтов і Жуковський. Шевченко вживає вільніші ритми без прецеденту для класицистичного літературного смаку Східної Європи 40-их років і таким чином виходить поза межі «горизонту сподівань» традиційної публіки, яка асоціює «серйозну» поезію з класичними метрами. Поезія Шевченка з цього погляду провокативно нова. Але, відмежовуючи себе від однієї традиції, Шевченко наближається до іншої. Загально прийнято, що вірш Шевченка у своїй ритміці часто споріднений з народною піснею.⁵ У Шевченка це не вислів етнографічного зацікавлення регіональним курйозом, а важливий аргумент. Шевченко інформує своїх читачів, що йому байдужі вимоги й сподівання (аптум!) провідної культурної верстви (яка в обставинах російської імперії є також панівною політичною верствою). Він пристосовується до «горизонту сподівань» тієї публіки, яка сама звикла співати народні пісні: до селянства. Шевченко таким чином засвідчує бажання поширити суспільну базу своєї публіки. Він підказує своїм читачам середніх і вищих суспільних прошарків, що їм належало б уважати себе частиною безклясової, всенародної публіки.

Так можна пояснювати риторичне значення новаторства великих, іноді радикальних вимірів. Слід тепер поглянути на деякі тонші співвідношення між традицією та новаторством: на випадки, де нові думки й аргументи підсуваються читачеві під прикриттям нібито старих, знайомих понять чи образів. Для цього треба насамперед зупинитися на ключовому понятті сучасних обговорень риторичності літератури. Це поняття носить назву «топос»; воно відіграє центральну роль уже в «Реториці» Арістотеля, тобто в найдавнішій збереженій теорії реторики. Арістотель дефініює реторику як «здібність знаходити до кожного питання всі можливі методи переконування». Далі він вираховує цілий ряд засобів для переконливої аргументації. Ці засоби — загальні форми аргументації, які з досвіду виявилися переконливими, хоч логічної ваги вони не мають. Кілька ілюстрацій: правило, підкріплене рядом прикладів є загальне правило; добре є те, що більшість бажає або хвалить; правдою є те, у що вірять усі люди, або більшість людей, або

4. Питоменності форми Шевченкової поезії в перспективі історії стилю обговорює Дмитро Чижевський у його «Історії української літератури». Нью-Йорк, Українська Вільна Академія Наук у США, 1956, стор. 425-38. Бібліографія про ритміку Шевченка є в статті Н. П. Чамати «Ритміка» в «Шевченківському словнику». Київ, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1977, т. II, стор. 166-67.

5. Чижевський, стор. 425-26.

найавторитетніші особи. Ясно, що такі форми аргументів можна пристосовувати до безлічі окремих ситуацій. Форми ці Арістотель називає топосами (від «топос», місце): вони є, так би мовити, «місця», в яких можна знайти аргументи. Від 1948 року, коли появилася книжка Ернста Роберта Курціюса «Європейська література і латинське середньовіччя», літературознавство погодилося з думкою, що в літературі існують явища, аналогічні до реторичних топосів. Зайве тут дискутувати, чи дійсно реторичні топоси «перенеслися» в літературу під час «латинського середньовіччя». Вистачить ствердити, що в літературі часто появляються елементи логічних або псевдологічних структур різних зовнішніх виглядів та різних реторичних функцій. Для них літературознавство і прийняло назву «топос».

Прикладом може послужити один із найславніших літературних топосів: топос золотої доби.⁶ Золотою добою, як відомо, називали мітичний період історії давньої Греції. Це мала бути доба миру, добробуту та розквіту мистецтва. Згодом назву «золота доба» стали метафорично застосовувати для окреслення будь-якого ідеалізованого періоду розквіту культури. Сам *топос* золотої доби — це структура аргументу, в якій позитивний образ минулого стоїть у контрасті з негативним образом сучасності. Існує варіант з додатковим третім елементом: майбутнє, в якому воскреснуть позитиви минулого. Аргумент, втілений у цьому топосі, в основному дуже простий: автор критикує теперішні обставини за допомогою моделю кращої дійсності, яка існувала колись і тому могла б постати знову. Це є топос, який ліг в основу всіх спогадів про «добрі старі часи». Варіант з майбутньою золотою добою є закликом до публіки і спробою переконати її в доцільності змінити себе і своє майбутнє.

Коли Шевченко почав писати, на Україні існував свій власний топос золотої доби. Функцію ідеалізованого минулого виконувала тоді доба Козаччини. Уже «Енеїда» Котляревського широко розгортає гумористично ідеалізований образ українських козаків та їхнього життєрадісного побуту. За перших декад 19 віку тематика Козаччини розробляється і польською і російською мовами: «Канівський замок» Северина Гошинського появилася в 1828 році, а Гоголів «Тарас Бульба» — в 1835. За Филиповичем, подібні твори користувалися популярністю особливо між українськими

6. Walter Veit, Studien zur Geschichte des Topos der Goldenen Zeit von der Antike bis zum 18 Jahrhundert. Diss. Köln, 1961; Hans-Joachim Mahl, Die Idee des goldenen Zeitalters im Werk des Novalis. Heidelberg, Winter, 1965; Harry M. Levin, The Myth of the Golden Age in the Renaissance, Bloomington, Indiana U. P., 1969.

провінційними панами та офіцерами. Сам Шевченко користується цим топосом у таких творах, як «Тарасова ніч», «Гамалія», як і в першій частині «Гайдамаків». Характерні риси поетичної Козаччини — це радісне і повноцінне життя козаків, їх сила та самовпевненість, а також — і це найважливіше — гармонія в їхньому ідейному світі між політичною волею та суспільною справедливістю. Так змальована ця золота доба у поемі «Чернець» (1847):

У Києві на Подолі
Братерська наша воля
Без холопа і без пана
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Аксамитом шляхи стеле
А єдвабном застипає,
І нікому не звертає.

Перспектива воскресіння золотої доби в майбутньому відкривається у вірші «Буває, в неволі іноді згадаю...» (1850). Поетові сниться страшний сон, в якому неначе то старий козак піднімається з могили і, вказуючи на пошматовані в ній козацькі тіла, промовляє:

... Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками!.. Бачиш, як лежить —
Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однак на волі жили!
Усі ми однак за волю лягли,
Усі ми і встанем...

Зайве й доводити, яку риторичну функцію виконує опис золотої доби Козаччини: він запрошує читача поділяти поетів ідеал рівності й братерства у вільній Україні. Силу цього топосу добре розуміли представники царської імперії. У звіті з суду над Шевченком 1847 року шеф поліції граф Орлов писав:

«З улюбленими його віршами на Україні могли посятися і згодом закоренитися думки про вигадане блаженство часів гетьманщини, про те, що буде щастям повернути ті часи, і про можливість існування України як окремої держави».

Але Шевченко, користуючися цим топосом, також модифікує його. Він не заглиблюється в солодко-носталгічні ремінісценції про добрі старі часи і не захоплюється оптимістичними візіями майбутнього. Золота доба минулого поставлена під знак запиту тим фактором, який привів її до передчасного кінця: невторопністю гетьманів, які віддали Україну «царям на грище» і «занапали Божий рай». Золота доба майбутнього («усі ми і встанем») перекликається з невеселими роздумами про безнадійність повороту волі. При кінці поеми «Іржавець» (1847) спершу

оптимістичний мотив повороту запорожців з татарської неволі на рідну землю з іконою Богоматері перетворюється в гіркий образ безнадії:

Вернулися запорожці.
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої.
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

Німецькі романтики Фрідріх Шлегель та Фрідріх фон Гарденберг (Новалис) при кінці 18 віку, під впливом ще свіжих вражень французької революції, вважали утопію майбутньої золотої доби за закономірний кінець історичного процесу, який от-от має здійснитися. У Шевченка подібне явище було б неможливим. У роки царя Миколи не можна було б серйозно писати про якусь закономірність чи логічну послідовність у процесі назрівання золотої доби; це була б риторика, яка перечила б досвіді публіки в наявних суспільних і політичних обставинах.

Вимріяна золота доба мусить бути в такому випадку витвором одчайдушної, нічим не виправданої, запеклої, впертої надії. Таким парадоксом між песимізмом, якого вимагає дійсність, і незнищеною особистою надією починається поема «Чернець»:

У Києві на Подолі
Було колись... і ніколи
Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

Аргумент тут такий: шляхетна надія існує; шлях до її здійснення не існує. Висновок: його треба прокласти.

Другий топос, який відіграє важливу роль в риторичі Шевченка, — це ідеалізований пасторальний краєвид села. Стандартна структура цього топосу, який існував у європейській літературі від клясичної старовини аж до 19 віку, — це контраст між містом і селом. Звичайно риторичною функцією сільської ідилії (її елементи — зелені луки, пастухи з ягнятами, веселі хороводи селян) була критика міського середовища і всіх з містом пов'язаних явищ (прогресу, матеріальної жадоби, відчуження людини від природи). Шевченко інколи вичаровує картини ідилій, як от у загальновідомому вірші «Садок вишневий коло хати»; але за цим літературним сантименталізмом прихований гострий протест проти соціальної дійсності:

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

Сила протесту в цих рядках базується на тому, що знайомий топос зі своїми спокійними асоціаціями («став» та «гай», який милозвучно римується зі словом «рай») заколисує читача так, що рядок «Я бачив пекло» має потрясаючий ефект. Читач раптом бачить, що і він сам стоїть оскаржений: він теж беззастречно приймав вигідну фікцію про щасливе село і не поборював своєї байдужости супроти правди.

Наводжу ще один приклад топосів у творчості Шевченка. Топос, який часто зустрічається на початку поетичних творів, особливо творів екзальтованого змісту — це заклик до муз, тобто до мітологічних грецьких богинь-заступниць різних галузей мистецтва. Звичайно це топос похвали. Його аргументативна структура така: поетові не вистачить власної сили, щоб охопити красу чи шляхетність теми; він звертається за допомогою до муз. Шевченко майже ніколи не користувався цим трафаретним і штучним топосом. Винятково в перших рядках сатиричної поеми «Царі» він дозволяє собі на саркастичний варіант. Шевченко звертається тут до «старенької сестри Аполлона» (музи були дочками Зевса і таким чином пів-сестрами, по батькові, для Аполлона, бога музики), з запрошенням зайти до нього, щоб вони «заходилися обоє / Царів абощо воспівать». Зовсім не урочистий, а радше бурлескний тон запрошення вказує читачеві, що поет тут виступає поза «горизонт сподівань» публіки. Чому саме? Це відразу стає ясним. Шевченко шукає співпраці музи, щоб показати «ту вінценосную громаду» — тобто царів — «спереду і ззаду / Незрячим людям». Його мета — здемаскувати брутальність і моральну гниль царів. І хоч у поемі це біблійні царі, кожному без пояснень відомо, про яких саме царів мова. Топос звернення до муз, що є традиційним зачином до похвал та панегіриків, має тут протилежне значення. Шевченко сповіщає читача, що зараз ітимуть не віршовані похвали, а догани й обвинувачення. Тут на підставі небагатьох прикладів було накреслене, як окремі топоси відіграють роль у реторичній аргументації літературного твору. На кінці цієї довідки слід продемонструвати, що розуміння реторики й реторичної ситуації може стати основою глибшого історичного розуміння літературного твору в його цілості.

Прикладом можуть послужити дві версії Шевченкового вірша «Лічу в неволі дні і ночі»: перша — довша (1850) і друга, скорочена

(1858). Першу Шевченко писав на засланні в Оренбурзі, друга постала в Нижнім Новгороді, коли Шевченко, вже вільний, переробляв для публікації свою «захаявну» поезію з років заслання. Відразу виринає питання: чому Шевченко так різко скоротив першу версію, викресливши з неї 80 рядків досконалої поезії та позбавивши вірш складности й психологічної глибини? Відповідь на це питання, здається мені, полягає в тому, що між 1850 і 1858 роками цілковито змінилася ситуація Шевченка, його відношення до читача. У 1850 році Шевченко перебував на засланні, 2000 кілометрів на схід від України і його колишньої читацької публіки. Йому заборонено писати: він змушений писати потайки і ховати свої вірші. Про публікацію не могло бути навіть мови.

Не дивно, що в таких обставинах сама потреба в реториці чи відсутність її стає темою його поезії. Шевченко раз-у-раз запитує себе, чи не безглуздо продовжувати писати, коли немає читачів? Позбавлений контакту з читацькою публікою, він западає в чорний песимізм. Через відсутність будь-якої можливости публікації головним змістом поезії стає сама постать суб'єкта творчости з усіма його болями та безнадією. Усе це зафіксоване в першому «Лічу в неволі». Вірш починається описом сприймання часу поетом, позбавленим волі. Закономірне чергування днів і ночей, яке поет спроможний лічити, тобто бодай символічно тримати під контролем свого розуму, — переходить у нечітку тяглість безмірного часу, на яку натякає образ ріки («літа пливуть»). Як ріка в'їдається в краєвид і непомітно, але неповторно несе в море уламки суходолу, так час непомітно і руйнівно в'їдається в особистість поета:

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю.
О Господи, як то тяжко
Тії дні минають.
А літа пливуть меж ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо!
Забирають, не вертають
Ніколи нічого!

Вірш наближається до молитви («О Господи, як то тяжко...»), але відразу поринає в безнадію: у жахливому царстві безмірного часу навіть не може бути діалогу в вищій Єством:

І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Такий нігілізм — це радикальний вислів осамітнення: навіть Бог не може бути об'єктом звертання.

Далі йде цілий ряд заперечень можливости для всякого

порозуміння з іншою істотою, людською чи нелюдською. Центральним пунктом цих заперечень є топос неможливості вислову, запевнення, що мова не має слів для даної ідеї чи почувань:

Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слів
В далекій неволі!
Немає слів, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!

У цих дев'ятох рядках аж одинадцять заперечень. Такі повторення, а особливо анафори, належать до стандартних засобів реторичного наголошення. Але накопичення реторики саме там, де поет скаржиться на відсутність публіки, тобто на відсутність ситуації для реторики, це парадокс, який підкреслює безпорадність і відчай поета, змушеного писати в порожнечі.

Раптом настрої міняється. Є ще причина продовжувати болісне існування. Ця причина — надія знову побачити Україну, яка в свідомості поетичного «я» тісно пов'язана з поверненням можливості зв'язку з доквіллям-публікою. Поетова мрія зводиться до картин метафоричних чи справжніх реторичних ситуацій: поет хотів би «ділитися *словами-сльозами*» з явищами природи та співати думи по селах. Раптом мрія про те відроджує можливість розмови з Богом. Вірш знову переходить у молитву. Поет молиться, щоб його в Україні згадували, щоб його думи не вмерли з ним:

...донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже!
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!

Одним словом, він молиться, щоб мати слухачів. В надії на це — так кінчається вірш — поет, не зважаючи на всі перепони, зовнішні чи суб'єктивні, вирішує продовжувати творити. Він називає це не писанням, а мережанням білих листів, тобто ставленням на папері знаків. Тепер вони тільки знаки, але колись, може, вони стануть реторично ефективними словами.

Цей вірш втілює в собі квінтесенцію захалавної поезії: він є відтворенням свідомості поета, якому загрожує заніміння, і під зовнішнім тиском, і під власним психічним тягарем. Це вірш

болісної інтимності; написаний у відсутності реальної публіки, він дозволяє пізнішому, не очікуваному Шевченком читачеві побачити страх поета перед поетичною смертю.

З цих причин вірш «Лічу в неволі» не міг увійти в цій формі в першу публіковану після довгої мовчанки книгу широко вже відомого поета. Пізніша слава поета поставила його на п'єдесталь пророка, учителя, який без вагання творив свідомість українського загалу до національного відродження і суспільного визволення. Мабуть, оцінюючи так свою дальшу долю, Шевченко вирішив не обтяжувати вже безпосередньо існуючого читача деталями власної психіки, не бентежити його нігілізмом чи безнадією, а підбудувати його, щоб він став носієм думки особистої та національної свободи.

Друга версія є свідком цього рішення. Тут уже інша концепція перебігу часу в неволі. Час не плине в порожнечу, його безконечність не змушує поета заперечувати життя і значення людини. Правда, час пливе через перешкоди — болота, бур'яни — тобто непрямую і повільною дорогою. Але це не проблема для нового поетичного «я»:

Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі.

Емоції поета майже не збуджені; він підноситься понад біль свого особистого становища і продовжує суверенно та спокійно своє:

Посиджу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь.

Писання віршів — мережання книжечки — не вимагає, як у першій версії, одчайдушної рішучості. Воно є частиною функції поета, виконанням майже samozрозумілого обов'язку. Останнє слово вірша містить у собі все, чим різниться ця версія від попередньої: мета, напрям, власне рішення йти певною дорогою — це все сконденсовано в останнім «рушаю». Ним Шевченко ставить себе перед читачами як приклад для наслідування. Поет рушає — а читачі мають йти слідом за ним.

Критики загалом не сперечалися з ролею, яку тут Шевченко визначив сам для себе, не зважаючи на те, чи вважали вони його будителем національного духу, речником соціальної справедливості, чи просто творцем життєздатних мітів. Здається, усім оцінкам та інтерпретаціям спільне універсальне і samozрозуміле припущення, що Шевченко в першу чергу — великий ретор, людина, спроможна, як небагато поетів, будь-де і будь-коли, міняти

свідомість широкої публіки, яку ще до того він у великій мірі власним зусиллям створив. Наше коротеньке обговорення Шевченкового вірша може служити прикладом, який насвітлює нашу тезу: поняття реторики про співвідношення автора, тексту та публіки можуть стати цінними допоміжними інструментами для глибшого і точнішого пізнання літератури в її історичній перспективі.

НАГОРОДИ АНТОНОВИЧІВ 1983 РОКУ

Фундація Омеляна і Тетяни Антоновичів подає до відома, що на рекомендацію Жюрі літературних і наукових нагород фундації у складі: Юрій Шевельов, Іван Фізер, Богдан Рубчак, Роман Шпорлюк і Ярослав Пеленський літературну нагороду Антоновичів на 1983 рік надається Еммі Андієвській за її твір «Роман про людське призначення» і наукову нагороду Лінді Гордон за монографію «Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth Century Ukraine».

Урочисте вручення нагород відбудеться в березні 1984 року.

РОЛЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Омелян Прицак

I

Первісно я мав говорити про теперішній стан історичної науки в сучасній Україні. На жаль, дана тема не до подолання. Як наслідок політики Кремлю від 1972 року, а спеціально від появи «троянського коня» (т. зв. 1500-ліття Києва), українська історія як окрема наука перестала існувати.

Минуле України до Переяславського договору 1654 року, що надиво тепер підлягає компетенції Інституту... археології (sic!) АН УРСР, поділяється на дві частини: 1) Княжа доба, в якій Київ і Галич є невід'ємною частиною російської «отечественної» історії; 2) період «чужих» окупацій. Історична сторона тих періодів майже виключно зарезервована для російських наукових інституцій, тоді як українським вченим дозволяється вивчати археологічний аспект тих діб.

Властива історія на Україні, яку можна вивчати, починається Переяславським договором, коли — за новою схемою — українська територія «навіки увійшла до складу російської держави».

Очевидно, українська історія від 1654 року вивчається лише як регіональний витинок історії Росії, що тепер теж окреслюється як «отечественная» історія. Спеціальна увага приділяється радянському періодові від 1917 року, який є помостом до «новоствореного» єдиного «радянського народу». Як результат впровадження в життя цієї диявольської схеми від 1982 року, тобто від сумної пам'яті ювілею «1500-ліття Росії в Києві», усі праці на історичні теми на Україні pojawiaються тепер виключно російською мовою. (Може, це й ліпше, бож нічого українського в тих працях і так не лишається!) Отже, після того, як наука історії України на Україні заміняється дивним суроґатом — «отечественною» історією, друкованою російською мовою — як можна говорити про стан історії України на Україні, крім констатації, що *історію України вбито на Україні, і то на наших очах.*

Доповідь, виголошена на пленарній сесії Наукового Товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку 5 листопада 1983 року.

Тому я вирішив змінити тему, тим більше, що незвичайний (110-літній) ювілей НТШ вимагає незвичайного підходу. Такий підхід виправданий тим, що НТШ посідає спеціальне місце не тільки в історії української науки, але і в історії України в цілому.

Як наша історія, так й історія НТШ повна парадоксів, підйомів, розвитку та занепаду. То історія провінційного типу, то загальнонаціонального.

Почалося це спеціальне товариство як скромна емігрантська просвітянська установа придніпрянців, що вжили для реалізації свого проекту галицькі «проксі». З того «тіста» виросла — знов при матеріальній і людській допомозі наддніпрянців — неофіційна соборна українська академія гуманістичних наук, щоб опісля знову стати висловом провінційного, але вже тепер галицького емігрантського розуміння науки (служниця політики, просвіта) і навіть увійшла як типова галицька «свята корова» до емігрантського галицького пантеону.

Завдання цієї моєї доповіді подати в сконденсованій формі як свою історичну оцінку-характеристику ролі НТШ в історії України, так і — на цій базі — візію можливої дальшої загальноукраїнської ролі (а не провінціальної чи клікрової) цього товариства.

Я роблю це, з одного боку, як фаховий історик, а з другого — як обсерватор й активіст НТШ з перспективи сорок шістьох років власного досвіду. Я належу до наукового поповнення, що його НТШ у Львові почало виховувати у другій половині 1930-их років. Дійсним членом НТШ я став ще у 1951 році.

З наведеної перспективи історія НТШ поділяється на п'ять періодів.

II

Усім нам добре відомий початок товариства. Як відповідь на сумної слави Валуєвський обіжник від 20 липня 1863 року, яким забороняється українське друковане слово, група культурно-політичних діячів з Придніпрянщини, очолювана людиною великих горизонтів — Олександром Кониським (1836-1900), вирішила закласти видавничу справу у Львові, що у системі конституційної Австрійської імперії мав свободу культурної діяльності. Зібравши від придніпрянських філантропів потрібні фонди на купівлю дому та друкарні, вони створили у Львові «Літературне Т-во ім. Шевченка». Дев'ять громадян Австрії — львівські діячі з усіх кіл суспільства (від купця, державного службовця до посла та професора університету) підписали статут (який, до речі, виготовив сам Михайло Драгоманов), і галицьке намісництво затвердило статут того нового товариства 11 грудня 1873 року.

Товариство обрало цілком свідомо Тараса Шевченка як свого

патрона, бо ж він ще до своєї смерті став символом краси, генія і сили українського мистецького слова для українців російської імперії, тепер їм забороненого. У 1860-их роках твори Шевченка почали доходити до Львова, а спеціально після того, як у 1867 році секретар прокуратури скарбу у Львові д-р Корнило Сушкевич (1840-1885) видав власним коштом у Львові двотомник творів Шевченка. Не диво, що власне Сушкевич став першим головою Товариства ім. Шевченка (1874-1885).

Однак протягом перших двох десятиріч свого існування Товариство не вийшло на *ширші* води.

Крім випуску деякої кількості книг, які потайки з більшим або меншим успіхом перекидалися за Збруч, товариство ще підтримувало видання львівських «народовецьких» журналів (не можна забути, що тоді ще всі культурні установи у Львові як давні, так і створені революційного 1848 року, такі як «Народний дім» та «Ставропігія», були в руках старорусинів, пізніших москвофілів).

Але, будучи властиво емігрантською міською установою, без бази в галицькому селі, Товариство ім. Шевченка не могло конкурувати з чисто галицьким освітнім товариством «Просвіта» (заснованим п'ять років раніше, 1868 року). Це зрозумів головний засновник товариства, вищеназваний Олександр Кониський, і вирішив перетворити мляве літературне товариство на наукову інституцію, беручи собі за взірць Польське Наукове Товариство у Львові.

При співпраці галичан Олександра Барвінського (1847-1927) та Дам'яна Гладилевича (1846-1892) 13 березня 1892 року у Львові Літературне Товариство ім. Шевченка перетворилося на Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ).

На тому закінчився перший період історії товариства, все ще місцевого значення, і почався другий.

Очевидно, що сама заміна назви (літературне — на наукове) не мала магічної сили перетворити щось кволе на сильне. Для того треба було багато більше, власне наявності в один час і в одному місці шести кінцевих елементів, і то в їх єдності.

Ось ці компоненти:

1. Наявність вченого великого формату з ясною візією розвитку українських гуманістичних дисциплін.

2. Одність місця — Львів. Як у класичній драмі, одність місця є кінцевою передумовою для нормального росту й розвитку систематичної наукової праці, тоді як для громадської установи є кінечні філіяли та відділи.

3. Зв'язок основних діячів НТШ з нормальним авторитетним університетом (Львівський університет), в якому вони або обіймали б катедри, або професорували). Це гарантувало НТШ фаховість, тим більше, що від 1899 року було впроваджено систему наукової кваліфікації для кандидатів у дійсні члени товариства.

4. Концентрація на українських дисциплінах (історія, література, мова, фолкльор) з огляду на важливість даних наук для українства, як і з огляду на обмежені людські і фінансові ресурси.

5. Здобуття грошових ресурсів: допомоги галицького уряду та пожертви придніпрянських філантропів.

6. Створення фахової бібліотеки як верстату науково-дослідної праці.

Тільки в 1894-1914 роках усі названі елементи були наявні; а в першу чергу очолив діяльність НТШ придніпрянець Михайло Грушевський, учений великого формату з візією, як творити і розвивати науку.

Властиво коли говориться про НТШ як осередок української науки — то це означення стосується лише до НТШ названого періоду, себто років 1894-1914. Це власне в той час була здійснена програма Кониського: створення української наукової мови та української національної науки, що вживала тієї мови. Працюю українських діячів з усіх українських земель (М. Грушевський, І. Франко, Іван О. Левицький, Кирило Студинський, Володимир Гнатюк, Володимир Дорошенко, Хведір Вовк та інші) були створені на рівні міжнародному нові дисципліни: історія України, українська література, український фолкльор, українська бібліографія. Вони — дисципліни — відразу дістали міжнародне визнання. Навіть Імператорська Академія Наук у Петербурзі мусіла у 1905 році визнати повновартість української мови та творчости.

Українці почали ставати народом із культурою вищого типу, свідомим своєї спадщини та творчости своєї і своїх предків і здібним досліджувати їх науково.

Так НТШ свого другого періоду, який можна окреслити епохою бурхливого росту наукової творчости, положило тривкі підвалини під творення свідомої себе української нації. Я не маю сумніву, що без вкладу НТШ ніколи ми не здобулися б на визвольні змагання.

Третій період історії НТШ, 1918-1939, виглядає блідо у порівнянні з попереднім. Але він має свою велику вагу. Як окреслити його одним словом, це був період консервації. Ціла низка елементів, що були наявні за другого періоду (головне університет, фонди) були майже спаралізовані.

Але що найважливіше: коли постала в Києві Українська Академія Наук (1918), НТШ втратило свою виключну роллю як центр української науки, стало одним з провінціальних осередків. Але діячі науки Києва й Харкова радили своїм колегам з НТШ не здавати позицій, бути резервою на випадок непередбаченого катаклізму. Він, на жаль, прийшов уже на початку 1930-их років, і тоді НТШ почало використовувати свої скромні засоби на підготовку бодай невеликих кадрів (про те я згадав на початку доповіді) на подобу того, як на початку 1920-их років НТШ поставило свої наукові сили

на послуги таємного університету у Львові. Але ще в розквіті українізації придніпрянські українці зробили величезну послугу НТШ. Починаючи від 1927 року, бібліотека НТШ діставала обов'язкові примірники усіх видань Радянської України. В такий спосіб за період консервації бібліотека провінційного наукового товариства стала за короткий час найкращою колекцією україніки у світі (поза Радянським Союзом). Очевидно, для реалізації такої важливої справи дуже багато спричинилися два фанатики бібліотечної справи, при чому симптоматично: один з них був придніпрянець (Володимир Дорошенко, 1879-1963), а другий галичанин (Іван Кревецький, 1883-1940).

Період консервації практично означав перенесення концентрації діяльності товариства на бібліотечну справу.

(На мою думку, наявність і діяльність Інституту суспільних наук у Львові — це теж продовження свого роду консервації в нових обставинах.)

14 січня 1940 року радянська влада ліквідувала НТШ, перетворивши його на відповідні філіяли Академії наук УРСР; сім років пізніше, на весні 1947 року, у Міттенвальді в Баварії дійсні та звичайні члени НТШ, що опинилися тоді в Німеччині, відновили діяльність товариства (я був присутній на обох засіданнях, у Львові та Міттенвальді).

Почався четвертий період історії НТШ; у Львові — це продовження консервації у формі Інституту суспільних наук, створеного 1951 року. Про Львів я тут не говоритиму, а поза ним — почався перший еміграційний етап.

Це був дуже своєрідний етап. НТШ пережило долю інституцій з великою атракцією. Доля розпорошила багато дійсних і звичайних членів, а то й тихих звеличників товариства на різні континенти. Тяжко було галичанам жити без «свого» НТШ, причетність до якого додавала атракції. Так НТШ уперше почало діяти *без одностии місця* і звичайно *без зв'язку з науковим центром* даної країни поселення. Властиво НТШ, яке через «роздвоєння» перебрало на себе ще й функції галицького т-ва «Просвіти» (яке чомусь нові емігранти не вважали атрактивним, щоб його відновити), властиво перебрало на себе структуру т-ва «Просвіти» із крайовими філіялами, відділами тощо. Крім того, щоб поширити свою матеріальну базу, поодинокі крайові НТШ, зокрема найсильніше — американське, згодом перетворили наукові стандарти на громадські. Наслідком того було включення НТШ до еміграційних політичних розрахунків, використання все ще атрактивного імени НТШ (головне з доби 1894-1914) для позанаукових цілей, що принесло з собою занепад наукового рівня, занедбання бібліотечної справи (нагромаджені книжкові скарби погнили в льоху, навіть не бувши скаталогізованими, і т. д.).

Це була свого роду «страшна помста»; як колись «Просвіта» не дала розвинутися Літературному Т-ву ім. Шевченка (першого періоду), так тепер НТШ, ставши фактично просвітянським товариством, «вбило» «Просвіту».

Одначе за того специфічного періоду, завдяки візії, геройській витривалості й залізній цілеспрямованості однієї людини, Володимира Кубійовича, НТШ першого емігрантського періоду здобулося на великий подвиг — створення «Енциклопедії Українознавства» у двох серіях. Поява тієї настільної книги спровокувала радянський уряд нарешті здійснити уперше видання «Української Радянської Енциклопедії»; як відомо, підготовка її почалася за доби М. Скрипника, але видання заборонив Сталін.

Таким чином, навіть ставши емігрантською установою, НТШ зробило історичну послугу краєві: посередньо спричинилося до того, що український народ нарешті дістав енциклопедію українською мовою, хоч радянську своїм змістом.

Тим то можна б характеризувати четвертий (перший емігрантський) період історії НТШ як період творення енциклопедії.

1977 рік може стати початком кінця того першого емігрантського періоду. Новообраний голова американського НТШ, наш теперішній президент НТШ Ярослав Падох, почав свою каденцію від уніфікації та реорганізації НТШ. Дуже важливе те, що усі секції НТШ дістали одність місця — свій осідок в Нью-Йорку. Новий будинок дає кращі можливості для фахового ведення бібліотечної справи.

Але тепер перед НТШ, якщо воно дійсно хоче і є здібне увійти у новий, п'ятий період, основне завдання: знайти рішення, якими шляхами має йти діяльність товариства.

Тут основними є два питання. Перше: чи НТШ хоче діяти як наукова, чи громадська інституція? У першому випадку треба проробити дуже сувору ревізію стану, згідно зі статутом 1899 року, навіть якщо довелось б мати деякі матеріальні невігоди.

Друге питання: чи НТШ плянує бути провінційним товариством, в якому основним критерієм є користь і вигода його членів, чи воно хоче керуватися у своєму плануванні потребами і пріоритетами української науки?

Немає в тому нічого злого, якщо НТШ стало на першому рішенні; такі товариства мають також свою користь. Але тоді емігрантське НТШ не має права виступати як спадкоємець НТШ з 1894-1914 років і вимагати підтримки всієї української діаспори..

НТШ повинне собі ясно усвідомлювати, що воно не має ані людських, ані матеріальних ресурсів, щоб претендувати на ролю академії наук. Як львівське НТШ другого і третього періодів (1894-1914-1939) — воно повинно концентрувати свої сили і засоби на українознавстві.

Під цю пору діють на еміграції два типи наукових інституцій, що досліджують українознавчі дисципліни: 1) американсько-канадські, це головне Український науковий інститут Гарвардського університету та Канадський український інститут; 2) еміграційні, у першу чергу НТШ та УВАН.

Кожна з названих установ має обмежені можливості, і тому треба намагатися оминати дублювання.

Є два дуже важливі завдання, які ніхто не виконує, а вони історично зв'язані з традицією НТШ.

Сучасна ситуація не те що не поліпшилася за наших часів супроти ситуації 1870-их років, а навіть погіршилася. Українська наукова мова створена НТШ за періоду 1894-1914, — завмирає. На наших очах один за одним швидкими темпами на Україні журнали і книжки переходять з української мови на російську. НТШ мусить стати тепер на сторожі *dignitas* української мови.

Воно ж до того себе зобов'язало при своїй реорганізації 13 березня 1892 року словами Конинського: «НТШ має плекати та розвивати науки в українській-руській мові».

Уже існують англomовні українські журнали, це в першу чергу Harvard Ukrainian Studies. Треба створити науковий журнал українознавства українською мовою на такому ж самому високому рівні, при співпраці українських та видатних світових учених (їх статті мусять бути перекладані на українську мову). Я знаю, що наш президент уже віддавна дійшов до тої самої ідеї, і тому я сподіваюся, що такий репрезентативний журнал, що знов завоює *dignitas* для української творчості, стане першим і основним завданням НТШ, а разом з тим унікальним вкладом Товариства до підтримання національних пріоритетів нашої доби.

Друге завдання — це, йдучи слідами НТШ третього періоду (1918-1939), створити наукову українську бібліотеку. Тепер чимало американських та канадських бібліотек, публічних та університетських, мають уже дуже цінні українські та українознавчі колекції. Але усі вони мають свої обмеження. Хоч ми в Гарварді маємо право пишати нашими українознавчими збірками, але ми — як університетська установа — не можемо комплектувати цілі галузі, наприклад, шкільні підручники, дитячу літературу, популярну літературу, переклади на українську мову або з української мови підручників чи популярної літератури, пропагандивні циклоstileві памфлети, летючки, запрошення на забави, повідомлення про вистави чи концерти, світлини, особисті документи тощо.

Це все на наших очах пропадає, а воно так придалося б майбутньому дослідникові! Це ж цеглинки нашої історії. Коли я вперше, десь восени 1937 року, дістав дозвіл працювати в кімнаті В. Дорошенка (до якої мали доступ лише аси нашої науки), я подивляв, з якою любов'ю і відданістю цей славетний бібліотекар і

науковець упорядковував та каталогував, власне — здавалося б, нікому не потрібні летючки та інші названі тут матеріяли. Новий будинок НТШ в Нью-Йорку дає можливість почати творчу працю в цьому напрямі.

Кінчаючи ці свої ювілейні рефлексії я хочу ще раз підкреслити, що НТШ в минулому було не тільки науковою установою. Тому заголовок моєї доповіді: *Роля НТШ в історії України*.

НТШ було кузнею, де творилася база української творчості. У минулому — пріоритетами НТШ (зокрема в краю) були пріоритети потреб українства.

Це повинно також бути провідною зорею НТШ тепер, у його п'ятому періоді.

Вірю і сподіваюся, що нинішнє свято — це власне інавгурація його нового — знов загальноукраїнського — періоду історії НТШ.

Я НІКОЛИ НЕ БУВ ДІ-ПІ

Юрій Луцький

Я ніколи не був Ді-Пі. Ще задовго до війни, 1937 року, я покинув Україну й виїхав на студії за кордон. Маючи 18 років, з «матурою» з академічної гімназії у Львові в руках, я поїхав до Берліну, щоб студювати німецьку літературу. Мій батько, з передчуттям чогось поганого, перестерігав перед виїздом до нацистської Німеччини. У листі до мене він писав, що якби це було фінансово можливе, він післав би мене до Англії, де я «побачив би лад серед вільних людей», кажучи тим, що люди в Німеччині були не такі вже вільні. Тому, по двох роках студій у Берлінському університеті, коли влітку 1939 року виринула нагода поїхати в Кембрідж на літні університетські курси, я з великою охотою поїхав до Англії, втрачаючи цим можливість відбутися на канікули в рідних Карпатах. Це рішення стало найбільш важливим кроком у моєму житті. Невдовзі після мого приїзду до Англії почалася т. зв. «данцігська криза», яка у вересні 1939 року довела до німецької інвазії в Польщу. Лишаючися в Англії і не повертаючися на континент, я напівсвідомо вибрав переможця в конфлікті, що наближався, і порвав усі зв'язки зі Сходом Європи.

Цей реферат-спогад про українських «переміщених осіб» за другої світової війни був прочитаний на конференції в листопаді 1983 року в Торонто.

У цьому всьому було щось більше, ніж примха долі. Уже за мого перебування на Україні я відчував незадоволення з мого середовища. Не тільки романтична молодість доводила мене до прагнення пізнати Захід і Англію зокрема. Причиною для цього була загумінковість українського життя у Львові. Я був одним з небагатьох тих, кого не полонив і не захоплював український націоналізм. Мені не подобалися його традиційні фрази, і я стояв осторонь таємного Пласту й іншої молодечої діяльності. Наші батьки й учителі закликали нас часто «служити Україні», але дуже мало говорилося про більш загальнолюдські цінності, і все зводилося до служіння народові. Чудернацька моя вдача вела мене до ширшого світосприймання. У гімназії я захоплювався більше чужою (польською, німецькою), ніж рідною, українською літературою, читав доповіді про чужі країни (Японія, Англія) і пробував вивчати італійську мову, окрім тих мов, яких нас учили в школі (польська, німецька, грецька і латинська).

Берлін лише частинно задовольнив мій апетит на західні ідеї; в Англії чекав на мене справжній бенкет. Там я зустрів людей, дуже відмінних від моїх знайомих у Львові. Я пізнав ідеї, що не були продуктом вузьколобих умів, увійшов у світ, де панували гуманні цінності, не націоналістичні фантазії. Навіть якщо війна розбурхала почуття британського патріотизму, я безпечно сидів і вчився у квакерському коледжі, де велися не народолюбні, а свободолюбні і безсторонні дискусії на вічні теми. У них я усвідомив свою слов'янську емоційність і навчився її контролювати. Проблематика війни і миру набрала для мене моральних і філософських обсягів. Я збагнув, що до розв'язки проблем доходять безсторонніми пошуками, не порожньою фразеологією. Це все сильно до мене промовило, і я зрозумів слова мого батька про «лад серед вільних людей». Мої студії англійської літератури в англійському університеті посилили це нове світовідчужання. Поволі моє захоплення поезією Шевченка і Франка поступилося новим богам: Блейкові, Кітсові і Колпріджу. Рівночасно я зрозумів, що до української літератури треба підходити інакше, як це було у нас дома. Нові горизонти відкрилися переді мною, і я по-молодечому вдивлявся в них з надією і вірою в майбутнє.

Мій ідеалізм не зник, коли в грудні 1943 року я пішов до британської армії. Щоправда, життя у війську було цілком відмінне від безтурботного і затишного студентського існування, проте мій новий побут був повен гумору, «фер плей» і «невтручання в не свої діла». Незабаром я став штабним сержантом і знайшов своє маленьке місце у великій військовій машині як перекладач. Як перекладач, прикомандорований до військової розвідки, я натрапив опісля на проблеми, які привели мене до таборів Ді-Пі.

Після закінчення війни мене вислали в Британську армію над

Райном, яка окупувала частину Західньої Німеччини. У 1945-47 роках я служив як перекладач з російської й інших слов'янських мов при головному штабі п'ятої британської дивізії піхоти в місті Бравншвайгу, яких сто кілометрів від демаркаційного кордону з радянською зоною Німеччини. При нашому штабі була радянська місія, яка домагалася репатріації колишніх радянських громадян «на родину». Репатріація не мала успіху, бо більшість т. зв. «переміщених осіб» від неї відмовлялася. Я був присутній на «теплих» зустрічах радянського майора Назарова з українськими поселенцями таборів. Але невдовзі мене призначили до нової, засекреченої роботи, що була куди цікавіша. Військові частини британської армії при радянському кордоні почали перехоплювати дезертирів з Червоної армії, які добровільно переходили в британську зону і просили політичного азилу. Британці, згідно з наказом міністерства війни в Лондоні, тримали цих дезертирів в бараках, відомих під кодом «Нью-Йорк». Самих дезертирів кодовано як «френдс» (приятелів). У цих бараках, під військовою охороною, дезертирів тримали і допитували. Допит провадив британський офіцер розвідки при моїй допомозі. Усі ці операції були суворо засекречені. Сьогодні, після майже 40 літ від того часу, я ще добре пригадую собі деякі розмови. За один рік ми перевірили біля 100 дезертирів, починаючи з рядових бійців і кінчаючи капітанами й майорами. Нашою найбільшою «здобиччю» був член особистої охорони сина Сталіна, генерала Василя Сталіна.

Причиною дезертирства була низка різних мотивів. Дехто з дезертирів мав німку-коханку, з якою він не міг законно одружитися. Дехто був присланий нам, як ми пізніше довідалися, на те, щоб чинити диверсії в нашій зоні. Але більшість, на мою думку, були одверто дезертирами-втікачами з-під радянського режиму. Їхні прохання дати їм політичний азиль були щирі. На жаль, з причин, про які ми тоді нічого не знали, ми не могли їм цього азилу дати.

Саме епізод з дезертирами почав набирати для мене трагічного аспекту. Усі ми знаємо, що вояки мусять виконувати накази своїх офіцерів. За словами лорда Тенісона, «їм не дано питати „чому“; їм лишалось тільки: виконати і вмерти».

Згодом я переконався, що, виконуючи накази, потрапляю в конфлікт з власним сумлінням. Після стандартного допиту, який тривав пару днів і в якому ми зосереджувалися на військових деталях, дезертирів не звільняли. Їх тримали під суворим арештом аж до того часу, коли прийшов наказ повернути їх радянським органам.

Я пригадую шок, коли перший такий наказ прийшов до нас. Я пробував розтлумачити своїм начальникам, що виконання цього наказу може довести до дуже поганих наслідків, бо карою за

дезертирство в Червоній армії є розстріл. Пізніше ми дізналися, що майже всіх тих, кого британці повернули советам, розстріляли. Сама передача дезертирів відбувалася при моїй співучасті, часто на контрольному пункті автостради в містечку Гельмштед, на шляху до Магдебургу. Цей підлий вчинок часто доводив мене до сліз. Дезертир не знав, куди його везуть і лише в момент жакливого передачі з конвою до червоноармійської команди на пункті він бачив свій смертельний вирок. В такий спосіб ми репатріювали більшість наших приятелів. Тільки два роки пізніше я довідався, що ці нелюдські накази були дані згідно з договором в Ялті, в якому західні союзники зобов'язували себе віддавати советам їхніх дезертирів.

Чи у всьому тому негуманному ділі я був зовсім безпомічний? Спершу так виглядало. Мої протести до моїх зверхників були безуспішні, навіть якщо прийняті з дозою співчуття. Британські офіцери не могли усвідомити всієї трагедії нашої ситуації. Для них дезертир був винний, а СРСР був кінець-кінцем нашим союзником. Але і серед тих офіцерів були винятки. Одним із них був мій безпосередній начальник, який поволі зрозумів мої застереження. Тому ми з ним влаштували щось таке, про що ніхто не знав. Я постарався про те, щоб дехто з дезертирів міг «зникнути» у Ді-Пі таборах і з фальшивими документами міг залишитися у вільному світі.

Тут не час і не місце про це докладно писати, але таким чином ми врятували багатьох невинних людей. Переконати їх у доцільності нашого плану було нелегко (бо вони обстоювали право азилу і не хотіли ставати звичайними біженцями-втікачами), але вони погоджувалися, коли я згадав їм про альтернативу, яка їх чекає. Серед них були українці, але лише одно прізвище (Довгий) лишилося в моїй пам'яті, побіч декількох прізвищ тих, кого ми віддали червоним.

Ці події не тільки тривожили моє сумління, але й захитали довір'я до Англії та її «способу життя». Під час однієї відпустки, яку я відбув в Англії, я намагався продискутувати особливості моєї засекреченої місії з моїми англійськими друзями, зокрема з одним видатним знайомим, колишнім редактором лондонського *Таймсу* Віксем Стідом. Мені не вдалося їх переконати, що дезертири заслуговують на право азилу. Мої зв'язки були досить обмежені, і я думав, що лише дуже видатна індивідуальність (наприклад, Джордж Орвел) міг би був зацікавитися тим епізодом і успішно піднести справу в пресі. Щойно тридцять літ пізніше Лорд Бетел і Ніколай Толстой у своїх книжках про жертви Ялти зворушили англійську громадську думку і сумління Британії. 1946 року часи були зовсім інші. Блиск воєнної перемоги не давав можливості побачити її тіні. Деякі з них були дуже жорстокі, не відповідні духові Британії.

Я намагався усвідомити весь трагізм ситуації. Можна було її пояснити людською поведінкою під час війни, коли нехтують нормальною мораллю. Та я прагнув сягнути глибше. Мені стало ясно, що ліберальне виховання в західних країнах не дає змоги усвідомити політичну дійсність в інших країнах світу. Ліберальне виховання вчить нас, що справедливість, безсторонність і порядність панують усюди. Щоправда не всі англійці думали під час війни, що Радянський Союз є моделем демократії. Ми знаємо, що під час конференції в Ялті Вінстон Черчіл запитав своїх англійських колег: «Чи ми справді дозволимо цим варварам захопити серце Європи?» Але це була його приватна думка, яка не віддзеркалилася в ялтинських договорах. Навпаки, під час тієї конференції західні союзники зробили низку поступок Радянському Союзові, які довели до советизації Східньої Європи. У цій атмосфері важко було сподіватися, що британське міністерство війни буде захищати дезертирів з Червоної армії. Також не треба забувати, що прорадянські погляди багатьох англійських спеціалістів від Радянського Союзу були під впливом таких знавців, як Сер Бернард Перс, для якого Росія була мало не божеством. Такі вчені були відповідальні за прорадянські настрої англійської преси. Я все це бачив, читав, але повною мірою зрозуміти не міг. Часто, гуторячи з Ді-Пі у Бравншвайгу я чув реалістичнішу оцінку політичних подій, ніж та, яку давала світова преса. Не треба забувати, що британський міністер закордонних справ Ентоні Іден так висловився про примусову репатріацію переміщених осіб до СРСР: «Ми не можемо керуватися сантиментом в таких справах».

Короткозорість і нелюдність британської поведінки були для мене ясними. Однак я мусів визнати також і те, що їхня політика не була докраю жорстока, бо мій шеф дозволив на те, щоб урятувати декого з дезертирів. Що одна рука забрала, то друга віддала.

АМЕРИКАНСЬКИЙ КОНГРЕСМЕН ПРО ЛЮДСЬКІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВА

Сьогодні ми зійшлися тут, щоб обміркувати різні справи, які турбують людей наших країн і людей усього світу. Головна турбота всіх нас тут — контроль над озброєннями. Крім того, всі мої колеги поділяють зі мною ще іншу турботу, саме — щоб уряди виконували взяті на себе урочисто і добровільно міжнародні зобов'язання шанувати людські права своїх громадян.

Ми зустрічаємося тут сьогодні, щоб обміркувати справи, які нас спільно турбують. Проте не можемо також оминати справ, про які, між нами немає згоди. Американці переконані, що трактування урядом своїх громадян є складовим законним, справді невід'ємним елементом міжнародного ладу.

Модерна техніка принесла нам атомову бомбу і небезпеку ядерної катастрофи, результатом якої люди скрізь поінформовані про умови життя людей в усьому світі...

Блискавична комунікація дозволяє також людям у всьому світі усвідомлювати розходження між словами і діями. Ніяке суспільство не є досконале. Немає ні уряду, ні партії, які можуть твердити, що всі їхні громадяни згодні з кожним виявом їхньої політики. Поінформованій громадськості тяжко покладатися на переговори з країною, яка нехтує важливими угодами в такій сфері, як людські права, хоч одночасно обстоює пекучу потребу нових домовлень у сфері контролю над озброєннями. По суті, на мою думку, уряди, які порушують міжнародно гарантовані права своїх громадян, ризикують втратою міжнародного довір'я.

Я хочу обговорити одну міжнародну угоду, яка містить у собі багато суттєвих справ. Її дійсно можна вважати за норму поведінки в стосунках між державами, урядами та громадянами. Ця угода — Прикінцевий акт Конференції 1975 року для справ безпеки і співпраці в Європі. Ця угода не має характеру договору, це радше заява про політичні наміри. Саме у відношенні до цього документу питання довір'я стає вирішальним, зокрема тому, що Гельсінкський пікинцевий акт стосується позитивної ролі, яку мають відіграти поодинокі особи та урядові установи.

Які ж події сталися у вашій країні, що підсилили громадську

Витяги з промови конгресмена Генрі А. Ваксмана, яку він виголосив під час зустрічі з членами Верховної Ради СРСР у Кремлі 5 липня 1983 року.

стурбованість порушенням Гельсінкських угод в обороні людських прав? Від часу Мадридської конференції в справі безпеки та співпраці в Європі, у вересні 1980 року, ваш уряд заарештував у Радянському Союзі понад 500 осіб, які мирно обстоювали права, гарантовані Гельсінкською угодою. Ці арешти обтяжили працю зтяжної Мадридської конференції та загострили напруження у переговорах про важливі і суттєві документи.

Зачасто трапляється, що коли представники моєї країни говорять по занепокоєння громадської думки справою людських прав у вашій країні, нам відповідають, що ми турбуємося долею кількох невдах. На це я можу відповісти, що в державі, де уряд так легко розправляється з своїми громадянами тому, що вони висловлюють критичні погляди, ніякий громадянин не може почувати себе безпечним.

Крім того, якраз ставлення уряду до поодиноких осіб свідчить про його характер і вартість. Тому я говоритиму про поодиноких людей у вашій країні, важку ситуацію яких ми вважаємо характеристичною, бо в подібній ситуації опиняються тисячі інших людей.

Андрій Сахаров

Я хочу передусім говорити про людину, яку назвали сумлінням людства — Андрія Сахарова. Хоча його ніколи не звинувачували в якомусь злочині, 22 січня 1980 року його заслали до закритого міста Горького, де він живе фактично під домашнім арештом. Сьогодні, частково в наслідок голодового страйку, до якого він і його дружина Елена Боннер вдалися, щоб вибороти право на еміграцію для одного свого родича, Сахаров і Боннер невідкладно повинні лікуватися в лікарні Академії наук у Москві. Як може уряд, що виганяє з суспільства таку видатну людину, як Сахаров, та нехтує його елементарними людськими потребами, сподіватися здобути міжнародне довір'я, якщо йдеться про трактування звичайних собі чоловіків і жінок?

Керівні члени Гельсінкських груп

Інша справа, яка турбує американців, глибоко зацікавлених шляхетними гуманними цілями Гельсінкського прикінцевого акту, є систематична кампанія репресій, яку веде ваш уряд проти радянських громадян тільки за те, що вони хотіли довести до відома громадськості, що в Радянському Союзі не дотримуються деяких постанов Гельсінкського прикінцевого акту. Сьогодні 53 члени тих громадських груп перебувають у радянських в'язницях.

концтаборах та психіатричних лікарнях. Ніхто з тих людей ніколи не пропагував насильства. Навпаки, вони склали розсудливі документи про людські права в своїх країнах. Якщо ваш уряд знайшов помилки в тих документах, то чому б не довести неправильність їхніх фактів? Ув'язнюючи таких людей та змущуючися над ними у в'язницях, ваш уряд показав світові, що він не терпить людей, які прилюдно пропагують гуманні цілі Гельсінкського прикінцевого акту.

Моя країна занепокоєна й далі долею 53 ув'язнених членів Гельсінкських груп, між ними долею російського фізика Юрія Орлова, єврейського математика Анатолія Щаранського з Московської гельсінкської групи; поета Миколи Руденка з Української гельсінкської групи; фізика Роберта Назаряна з Вірменської гельсінкської групи; Мераба Костава з Грузинської гельсінкської групи. Американці ніяк не можуть зрозуміти, чому молодому членові Української групи Ользі Гейко загрожує 12-річне ув'язнення, чому вагітна Ірина Гривніна з Психіатричної робочої групи працює на засланні фізично, чому похилого віку Оксану Мешко, члена Української гельсінкської групи, заслано в суворі умови далекого Сибіру.

Еміграція

Не зважаючи на міжнародні правні зобов'язання, ваш уряд досі не дозволяє вільно емігрувати з Радянського Союзу. Єдиною, визнаною законом основою для еміграції з СРСР є виїзд з метою об'єднання родин. Еміграційний процес є довгий, складний, сповнений непевностей та можливостей бути покараним. Перекручуючи дух Гельсінкських угод, радянський уряд від 1979 року визнає родиною (яка може емігрувати для об'єднання) тільки батька, матір, сина, дочку...

Ваш уряд не тільки обмежує можливості еміграції роз'єднаних членів найближчої родини, насправді він давав дозвіл емігрувати у більшій кількості лише трьом етнічним меншостям: євреям, німцям і вірменам. Проте й тут остання статистика показує, що число євреїв, німців і вірменів, яким видано дозвіл на еміграцію, значно зменшилося. Так, 1979 року з Радянського Союзу виїхала 51 тисяча євреїв, а минулого року дістали дозвіл емігрувати тільки три тисячі. Якщо так далі буде продовжуватися, то цього року емігруватиме тільки 1 200 євреїв. Ще зловіснішою перспективою для єврейських емігрантів з Союзу є нещодавно заснований вашим урядом Антисіоністський комітет, який проголосив 6 червня 1983 року, що процес об'єднання радянських єврейських родин «в основному закінчено»...

...Радянський уряд намагається втримати повний контроль над організованим релігійним життям у Радянському Союзі. Всі релігійні громади — християни, євреї та мусулмани — мусять погодитися на обтяжливий контроль держави над усіма видами їхньої діяльності. Кожна громада, яка не погоджується з такими правними обмеженнями, залишається поза законом. І дійсно, в Радянському Союзі є тисячі християн, включаючи, наприклад, 175 реформованих баптистів, які за відмову підкоритися таким законам, перебувають у ув'язненні.

Але тут знову виринають суперечності в політиці вашого уряду. Деяким релігійним громадам, які визнають радянські закони, відмовляють, проте, законного статусу, бо уряд вважає їхні релігійні переконання нелегальними. Тут я маю на думці трагічну долю Української Католицької Церкви та Церкви Свідків Єгови. Їхні вірні підлягають особливим переслідуванням. Український католицький активіст Йосип Тереля, засновник Ініціативної групи для оборони прав віруючих і церкви, який відсидів уже понад десять років у в'язниці, був удруге заарештований у грудні 1982 року.

Інших релігійних активістів в СРСР також зустріла подібна доля з рук вашого уряду. Православного священика о. Гліба Якуніна з Християнського комітету засудили на десять років ув'язнення в серпні 1980 року і заборонили йому утримувати контакт з родиною. На такий самий термін ув'язнення засудили також литовського католицького священика о. Альфонсаса Сварінскаса з Католицького комітету.

Етнічні і культурні права

Американці, як і радянські люди, живуть у країні, яка має багату та різноманітну культуру. Ми розуміємо, що не завжди легко задовольнити різні прагнення національних меншостей. У мой країні, хоч ця проблема все ще існує, за останні роки зроблено великий крок вперед для поліпшення становища таких етнічних груп, як негри та тубільні американці.

Проте у вашій країні наявні тривожні ознаки відхилення від Гельсінкських зобов'язань у ставленні до законних прав національних меншостей. Так, наприклад, у вашій пресі з'являються антисемітські статті; посилюється русифікація мов і советизація культур неросійського населення, яке становить половину всієї людності Союзу. Є докази дискримінації віруючих та євреїв у високошкільних навчальних закладах. Є навіть випадки, що громадян, які намагаються поліпшити статус своїх національних груп, ув'язнюють...

Неурядові групи боротьби за мир

Хоч ваш уряд підтримує на Заході вимоги громадян у справах роззброєння, радянські урядові кола ув'язнили вісім членів двох неурядових груп боротьби за мир, а саме: чотири особи, які в жовтні 1981 року підписали звернення, щоб в офіційну радянську пропозицію створення вільної від ядерної зброї балтицької зони включити балтицькі держави Литву, Естонію та Латвію. Також ув'язнили чотирьох членів Групи за встановлення довір'я між США і СРСР.

Висновки

Я сподіваюся, що ваш уряд сприйме мої зауваження в дусі, в якому вони були задумані: якщо між нашими країнами має наступити довір'я, ми мусимо ставитися з увагою до всіх справ, які турбують кожну з наших країн. Щодо людських прав, то вони не тільки важливі, вони тісно пов'язані з іншими справами порядку денного наших країн.

ВРАЖЕННЯ З ЧЕТВЕРТОГО КОНГРЕСУ СКВУ

Роман Ільницький

Від 30 листопада до 4 грудня 1983 року відбувався в Торонто четвертий з'їзд Світового конгресу вільних українців (СКВУ). Перше враження людини, яка заходить до залі пленарних засідань СКВУ, — імпозантне. Довкола сотні людей, власне понад тисячу. При відкритті нарад величезна зала була виповнена. Кажуть, що в ній зібралося півтори тисячі делегатів і гостей. Вони приїхали зі всіх континентів, за винятком Африки, але й то лише тому, що там українців нема. Якби були, напевно приїхали б. Я бачив знайомих з Англії, Бельгії, Голляндії, Німеччини, Франції, Австрії, Швейцарії. З Південної Америки прибули люди з Аргентини й Бразилії. Була велика делегація з Австралії (16 осіб), а з Канади і США були сотні. Приїхали провідні громадські й політичні діячі, але були й рядові громадяни, що глибоко сприймають радощі й болі нашого многогранного громадського життя.

Переважно це були люди літні і старшого віку. Але були й молодші. Інформації в пресі, за якими нібито це був зїзд тільки старшої генерації, не відповідають правді. СКВУ цікавить і притягає всіх. Його задум настільки великий, що перед ним ледве чи встоїть хтонебудь, зацікавлений українською громадою та її життям тепер і в майбутньому.

Прохід по залі зворушливий: до нас простягають десятки і сотні рук. Вітають давні знайомі, приятелі, колишні співробітники ще з Центрального представництва української еміграції в Німеччині (ЦПУЕ), учасники колишніх громадських і політичних баталій. Обличчя їх змінилися, постаті також. Волос посивів, а в декого зник з голови. Іноді треба довго приглядатися, щоб відкрити за зморшками давні риси обличчя. Але відкриття стає тим приємніше, що серце ваших приятелів б'ється ще тим самим ритмом, що й билось колись. Хоч дехто змінив погляди, хоч захопився новими ідеями, проте вітає вас так, як вітав колись перед десятками років. І тільки в декого погас вогонь в очах.

Зовнішній вигляд конгресу — імпазантний. Великий, модерний готель. Просторі, вигідні залі. Добре влаштовані фойє. Можна вигідно сісти, відкрито поговорити, відпружити думку і відпочити. Більшість делегатів живуть таки тут, у готелі. Обслуга чемна, але ціни високі.

Це вже четвертий за чергою конгрес. Попередні три не були надто успішні. На всіх переважала імпровізація над плянуванням і порядкуючою думкою. Здавалося б, що було досить причин на те, щоб розчаруватися і щоб погас ентузіазм. Але все, що довкола діється, переконає, що ні: люди далі охоплені ентузіазмом. Він залишився такий піднесений, яким був і колись. Видно, що надія на те, що СКВУ все таки колись виправдає сподівання, живе в народі далі.

Реєстрація відбувається справно. За столами сидить цілий ряд пань, які подають кожному делегатові чорну течку, виповнену багатьма матеріялами: там звіт попереднього секретаріату, картки до голосування (на кожна сесію інші кольори), посвідчення, які дають право брати участь в обідах, вечерях і бенкетах; інформації про атракції міста Торонто тощо. Одним словом: українці добрі організатори! Протягом п'ятиденного перебування в цьому оточенні ви не розчаровувалися. Обіди й вечері починалися й кінчалися точно в призначений час. Президіяльний стіл, що височів над величезним муравлищем людей, заповнений був почесними діячами згідно з заповідженим пляном. Промови і доповіді були приготовані добре. У пам'яті довго залишиться спогад про блискучу доповідь, виголошену Андрієм Грегоровичем, в якій він відтворив широку панораму життя української громади в Торонто і поза ним. Неперевершений був виголошений з гумором виступ прем'єра

Онтаріо Вільяма Г. Дейвіса, красномовно й розумно говорив парламентський дорадник Міністерства соціального розвою Юрій Шимко, ділово промовляв міністер юстиції Марк Мек Гвіген. Незабутнє враження справила прощальна вечеря, в якій взяла участь понад півтори тисячі осіб. Зворушливими були виступи молодого бандуристки Галини Шмір при одній з вечер і тріо вродливих дівчат-солісток на прощальній вечері.

Залишилося приємне враження, що українська спільнота Торонто з околицями добре організована. Серед неї багато підприємців, добре розбудоване шкільництво, репрезентативний хор, сполучений з симфонічною оркестрою під батотою Володимира Колесника. А в цілій Канаді українці мають свою важливу питому вагу. На неї зважають і її цінують. Українці мали і мають своїх мейорів міст, суддів, послів, сенаторів, міністрів у провінціях і в Оттаві; видатних вчених, малярів, співаків, композиторів, спортсменів. Єдине, чого вони ще не мали, — це прем'єра Канади.

Головою конгресу обрано Ярослава Білака. Він уже виступав у цій ролі, здається, на другому конгресі і тоді впорався зі своїми обов'язками бездоганно. На жаль, цим разом Білак не був тим, ким він був раніше. Десь пропала його відвага і певність себе. Правда, він був безсторонній і справедливий, не фаворизував нікого і нікого не кривдив. Але цього замало, щоб бути добрим керівником такого великого збору. На такий пост потрібний лідер. Цим разом Білак ним не був. Аж занадто часто він йшов у хвості зібраних делегатів, а не провадив їх. Він губився в повені «формальних справ», якими засипали його два молоді адвокати з Америки. А коли на порядку дня поставлено дискусію в питанні — «винна чи не винна преса ОУНм у зневазі і зганьбленні українських історичних подій і осіб, що діяли під час другої світової війни», у залі постав хаос. Десятки делегатів стояли перед мікрофонами дожидаючи черги, щоб сказати своє слово в цій справі. І хоч всі ті виступи були подібні, як одна крапля води до другої, голова конгресу дозволяв продовжуватися тій монотонній багатогодинній балаканині протягом довгого часу. ОУНБ устами В. Мазура склала акт звинувачення «мельниківців», але (з визнанням треба сказати) відразу відмовилася від свого первісного пляну, за яким передбачалося виключення зі складу СКВУ всіх організацій, які перебувають під їх (мельниківців) впливом. Ця еластичність витримала ще одну пробу життя тоді, коли «бандерівці» підтримали пропозицію організацій лікарів і інженерів, в якій говорилося, щоб конгрес тільки посередньо висловився до спірних питань, тобто шляхом підтвердження ухвал першого СКВУ, в яких зараховано події 30 червня 1941 року, УПА та УГВР до загальноукраїнських цінностей (до речі, це була пропозиція делегації ЗПУГВР, яку її представники узгіднили з професіоналістами).

Ця пропозиція була прийнята абсолютною більшістю присутніх делегатів, і в такий спосіб полагоджено «найгарячішу проблему» четвертого конгресу. Треба сподіватися, що «мельниківці» респектуватимуть цей «голос народу».

На чергу прийшли доповіді і наради різних комісій. Автор статті ближче ознайомлений з працею резолюційної комісії. Попередній секретаріят призначив на її голову Миколу Чировського. Ніби для контрасту до всього того, що було сказано про добру організацію раніше, у цьому випадку не все було гаразд. Проекту резолюцій не підготовано, і тому впродовж трьох годин треба було скласти плян праці для такого репрезентативного органу, яким є СКВУ. Цілком зрозуміле що це зробити на відповідному поземі було неможливо. Довелося читати проекти, які були «сирим» матеріалом, не готовим до схвалення на пленумі. Щоб вийти з становища, зроблено те, що єдино можна було зробити: доручено опрацювати резолюції секретаріатові у його новому складі.

Доповіді мали радше теоретичний характер. Конкретні пропозиції висунув тільки Микола Степаненко, хоч вони мали суто дискусійний характер, особливо там, де він пропонував змінити номенклатуру, яка стосується Росії і російського народу (він пропонує: Московія, московський). Нетактом проти конгресу було те, що не прочитав своєї доповіді Ілля Дмитрів з Англії, і то тим більше, що якраз вона мала дати перспективу і нарис майбутньої діяльності СКВУ.

Звітів попередніх членів секретаріату не було. Вони були надруковані в матеріялах, переданих кожному делегатові, і з них варто пригадати наступне:

До складу СКВУ входять 137 організацій з чотирьох континентів. В останній каденції бюджет Конгресу становив 625 000 доларів за п'ять років. Керівним органом СКВУ є секретаріят, а його виконавчим органом — президія. Вона виконує свою працю при допомозі бюро, в якому було затруднених дві, а потім три особи на повний час і дві особи частинно. Важливу роль відігравали комісії і ради СКВУ. Головніші з них такі: комісія українських молодечих організацій, комісія прав людини, наукова рада, рада для справ культури, світова координаційна виховно-освітня рада, світова рада суспільної служби та еміграції, українська світова кооперативна рада, рада українських церков. За звітний час найширшу діяльність розгорнула комісія прав людини. Вона брала участь в акціях, пов'язаних з нарадами п'ятох держав у Мадридї, що мали завдання перевірити виконання Гельсінкського договору, підписаного 1975 року. (Цей договір гарантував збереження людських прав урядами тих держав, які підписали угоду.) Цим разом уперше США й Канада уможливили неурядовим групам та установам брати участь у конференції шляхом постачання фактичного матеріялу. Українці використали цю нагоду дуже вдало.

Всі інші комісії і ради працювали радше принагідно і помітних успіхів не мали.

Досвід дотеперішньої праці СКВУ свідчить, що він зможе розгортати свою працю послідовно і методично аж тоді, коли до його диспозиції стоятимуть науково опрацьовані матеріали про всі ділянки українського життя в діаспорі. На це вказує також практика і досвід інших національних груп, особливо єврейської.

Великим кроком вперед було б створення бодай одного інституту соціології української еміграції при одному з канадських або американських університетів або при Українському науковому інституті в Едмонтоні. Такий інститут має Єврейський світовий конгрес. Він виконує ролю лябораторії, в якій підготовляються всі більші акції на полі шкільництва, науки, виховання, культури, спорту, міжнародних зв'язків тощо.

Українці досі творили тільки катедри історії й української мови. Прийшов час поширити наше поле зацікавлення також на соціологію, тобто на вивчення процесів життя української громади, і відповідно до того плянувати роботу в різних ділянках.

Коли б це вдалося здійснити теперішній езекутиві СКВУ на чолі з Петром Саварином, це був би великий крок вперед у житті нашої діаспори. Ми перейшли б зі стадії еспериментування у стадію плянкової творчости і праці, побудованої на наукових дослідах.

Теперішній голова СКВУ тісно пов'язаний з науковим світом через Едмонтонський університет, в якому він є канцлером, і, може, саме тому нова президія повинна взяти цю проблему за центральний пункт свого зацікавлення.

НА МІЖНАРОДНОМУ ЯРМАРКУ КНИЖКИ

Анна-Гая Горбач

Франкфуртський міжнародний ярмарок книжки — вже традиційний найбільший у світі форум друкованого слова, біржа світового масштабу, де протягом п'ятьох днів укладаються торговельні договори про переклади й передруки книжок.

Минулорічний ярмарок, що відбувся 12-17 жовтня, не поступався своїми числами минулим: 77 країн-учасників, 5800 видавництв, що привезли 298 000 різних видань, з яких 88 000 свіжо видані книжки 1983 року. Витавка, що відкрита перед полуднем тільки для видавців та книгарів, по полудні приступна кожному. Цього разу відвідали її приблизно 180 000 людей, між ними багато молоді.

Книжки виставлені за різними ділянками у чотирьох велетенських комплексах: белетристика, мистецтво, релігійна, молодіжна література, національні виставки окремих країн, наукова й технічна література. Щоб це все обійти й переглянути новинки, треба справді цілих п'ять днів, а на це ні в кого з не-книгарів немає часу. Тож кожен відвідувач конкретизує свою увагу на вибраних ділянках, де сподівається знайти видання, що його цікавлять. Вже кілька тижнів перед ярмарком книжки великі щоденники Німеччини починають друкувати рецензії на нові появи, а популярна «Франкфуртер Альгемайне Цайтунг» друкує, вже почавши з літа, день-у-день списки нових публікацій під рубрикою «З продукції видавництва».

Франкфуртський ярмарок книжки — це вияв духовного плюралізму. Між книжками можна знайти видання жіночого руху, екологічних течій, видання, що віддзеркалюють у широкому масштабі проблеми Латинської Америки, погляди різних угруповань політичного бунту, а також широку палітру книжок, що трактують різноманітну актуальну тематику. Взагалі в белетристиці панує тенденція повороту до минулого, і книжки цього жанру мають добру кон'юнктуру.

Якщо десь від середини 1960-их років ярмарок книжки використовувався різними лівими політичними угрупованнями для демонстрацій всякого роду «гепенінгів», то останніми роками ситуація дуже змінилася, тим більше, що «альтернативні» видавництва дістали від магістрату приміщення для паралельної виставки-ярмарку, де звичайно буває прихильна їм, переважно молода публіка. На ярмарку ж можуть спокійно відбуватися видавничо-торговельні трансакції без заколотів та втручання поліції. Правда, поліцаїв, що проходяться по виставових залах,

озброєних апаратами «волкі-толкі», можна бачити переважно в просторому павільйоні національних виставок. Бож завжди знайдуться якісь палестинці, що вчинять демонстрацію перед ізраїльською чи іранці перед іракською національною виставкою. І цього року не обійшлося без таких пригод, зокрема антихो-мейнівські студенти вчинили заколот перед офіційним іранським стендом.

Гасло цієї осені — «Мир»; воно пов'язане з сильним пацифістичним рухом, що охоплює собою преширокий вахляр різних суспільно-політичних груп, до яких входять також члени партійного естаблішменту. Тож кожне видавництво в Німеччині постаралося видати бодай одну книжку, присвячену цій темі. Однак ярмарок книжки не був опанований цією темою, як зрештою і «гаряча осінь», що її так пропагували й заповідали молоді ліві політичні угруповання, не стала аж такою гарячою, і демонстрації за мир проти ракет відбулися дисципліновано і спокійно.

Вже багато років участь української книжки у виставці СРСР, що її влаштовує спільно зі своїм представником у Західній Німеччині — видавництвом «Брюкен-ферляг», державна фірма «Международная книга», зведена майже до нуля. Якщо 10-15 років тому національним літературам в СРСР відведено було по маленькій стінці, де стояло, може, 40-50 книжок, то, почавши від середини 1970-их років «Международная книга», як на сміх, привозить 10-15 книжок, розкиданих серед сотні російських, що виставлені за ділянками. Очевидно, що між російськими книжками переважає політична макулятура, антиамериканська пропаганда. Єдине, чим цікавляться відвідувачі, — це мистецькі видання видавництва «Аврора», підручники російської мови, технічно-наукова та дитяча література. Правда, об'єктом зацікавлення бувають часами ще й переклади клясичної світової літератури на російську мову. Коли поспитати представників, що приїжджають з Москви на виставку, чому немає національних літератур, особливо української, то пхнуть вам у руки каталог «Нові книги України» і запевнять що все, там назване, можна набути, треба тільки замовити... Однак з досвіду знаємо, що не всі видання, заповіджені в цих каталогах, які виходять двічі на рік, і справді друкуються. Бо якийсь час після замовлення імпортна книгарня повідомить вас, що те або інше видання «не появиться»...

Тому зі здивуванням читаєш у статті «У Спільці письменників України» (Літературна Україна, 13 жовтня 1983): «Відзначалося, що українська книга експортується нині в 110 країн світу. Однією з активних і дійових форм пропаганди художньої літератури за рубежем є участь Української РСР у міжнародних книжкових виставках-ярмарках. Тільки на IV Московській міжнародній книжковій виставці-ярмарку укладено угоди на використання за

рубежем 200 творів 70 українських радянських письменників... Водночас у роботі по пропаганді української художньої літератури за рубежом ще мають місце недоліки, упущення... Мало випускається творів наших письменників у капіталістичних країнах...»

Так справді воно й є. Але не тільки на Заході, також і в «соціалістичних» країнах заледве виходить один два переклади з української літератури річно, бо ми стежимо за цими появами, а те велике число «200 творів 70 авторів», може, стосується перекладів на російську мову, щоб їх продавати українському читачеві й ще більше посилювати його русифікацію. Київським чиновникам зі СПУ слід домагатися, щоб і вони колись приїхали на цю найбільшу світову виставку-ярмарок книжки і ствердили, як «сильно» тут цікавляться продукцією їх авторів, чії інтереси вони повинні відстоювати.

Коли зважити, яке мале число наших земляків проживає в Румунії, а проте видавництво Критеріон для національних меншин завжди привозить одне-два видання українською мовою, то доводиться соромитися за той мізерний десяток, що привезено з Києва.

Ми багато років писали до українських західніх газет та журналів про стан української книги на цьому ярмарку і звертали увагу на конечність присутности тут українського друкованого слова. Тому чотири роки об'єдналося чотири видавництва з Америки й Канади й зробили під фірмою Едмонтонського українського інституту спільну виставку, де були книги видавництва «Сучасність», Гарвардського інституту та Інституту в Едмонтоні. Але кошти пересилки й утримання двох осіб на виставці були надто великі, щоб продовжувати цей експеримент. Бож не всі видавництва тут можуть знайти й покупця, переважно закупають німецькі, австрійські, швайцарські книгарні, багато країн беруть на себе кошти виставки, щоб запрезентувати свою книжкову продукцію; для багатьох це престижева справа — взяти участь у книжковому ярмарку.

Тоді як поляки, чехи, словаки, хорвати, словінці, серби, крім великих національних стендів, де представлені всі ділянки видавничої продукції, ще й утримують окремі спеціалізовані стенди в павільонах дитячої чи мистецької літератури, національний відділ СРСР виставляє все виключно під фірмою «Международная книга». Правда, у ярмарковому каталозі фігурують, може, 20 радянських видавництв, навіть «Наукова думка» чи «Радянський письменник», але досі ми ще не мали змоги зустріти когось з представників цих київських видавництв. Вже радше зустрінете тут «екзота» з якоїсь азійської республіки, ніж когось з України. Це мені нагадає один цікавий епізод 1957 року, коли я була в Москві на міжнародному фестивалі молоді й пішла на зустріч західньо-

німецької делегації з «представниками народів СРСР». На ту зустріч прийшли якісь два українські журналісти, чи не з Харкова, і були здивовані що немає нікого з українців. Я чула, як один з них говорив іншому: «Ти подумай, всяку екзотику сюди прислали, тільки наших земляків немає». Екзотики там справді було чимало, були представники узбеків, різних кавказьких народів. Уже, мабуть, тоді чомусь побоялися українцям дати змогу поговорити з представниками «капіталістичної» Німеччини, хоча всі вони були «демократичного» напрямку...

Які українські книжки можна було минулого року відшукати на стенді СРСР? Гарне видання «Київського літопису» в перекладі на українську мову, що його, однак, за два дні «свиснув» якийсь аматор українського роду, «Німецькі народні казки», «Роксоляну» Загребельного, «Енеїду» Котляревського, «Українську радянську поезію» (це мала антологія шкільного характеру), два-три макулятурні видання про «братерство», один французько- другий німецькомовний альбом малого розміру українського народного мистецтва, оце було б і все.

Як позитивне явище треба відзначити, що кілька видавництв політичного угруповання ОУНР («Шлях перемоги», «Гомін України», «Визвольний шлях») цього разу винайняли стенд і представили частину українських видань, що друкуються на Заході. Були там вартісні самвидавні книжки (перша книжка «Зимові дерева» Василя Стуса, збірка поезій ув'язнених поетів, що її перевіз у своїй пам'яті Аріє Вудка), наукові видання (2-томова «Історія України» Наталії Полонської-Василенко), видання Інституту літератури ім. М. Ореста, деякі видання Українського Вільного Університету, видання «Дніпрові хвилі» з Мюнхену та багато іншого.

Молоді організатори виставки розглядалися по ярмарку й придивлялися, як цю справу роблять інші, й ми певні, що на майбутнє вони постараються збагатити палітру українських видань з країн, де поселилися українці й розвинули видавничу діяльність. Потрібна документація, потрібна наукова література і красне письменство. Політичними брошурами тут мало цікавляться. Але солідними виданнями можна зацікавити чужинців. Оптимально буде, коли ще й інші видавничі центри й установи зважаться на подібні «інвестиції». Українська духовна і політична культура повинні бути присутні на цьому найбільшому міжнародному ярмарку друкovanого слова.

Уже від довгих років на міжнародному ярмарку книжки у Франкфурті мають також свої стенди такі організації, як «Міжнародна амнестія», «Міжнародне товариство для людських прав», «Товариство сприяння незалежній культурі в СРСР». Вони виставляють свої видання, журнали, матеріали, збирають підписи на оборону ув'язнених і засланих письменників та інших в'язнів в

СРСР й інших країнах з тоталітарними режимами. Амнестія адоптувала дуже багато ув'язнених комуністів з латино-американських країн й опікується ними так само, як в'язнями сумління в СРСР. При стендах цих організацій звичайно лежать бланкети: листи до офіційних органів різних країн світу на оборону ув'язнених правозахисників. Були тут прохання й до уряду СРСР у справі Миколи Руденка, Василя Стуса, Івана Сокульського, Данила Шумука та багатьох інших українців. Відвідувачі охоче читали життєписні дані й підписували петиції з проханням про їхнє звільнення.

У другій половині жовтня Міжнародна амнестія провадила акцію на оборону в'язнів сумління. Це звичайно відчити, доповіді, читання творів ув'язнених письменників та поетів. Під час таких улаштувань члени Амнестії мають до диспозиції багатющу літературу, що її друкує національна секція організації, а також закупує на книжковому ринку, коли там можна набути видання, що унагляднують становище правозахисників у тій чи іншій країні, або літературні твори в перекладах на німецьку мову авторів, що зазнають переслідування.

Крім цих організацій, на ярмарку книжки бувають й інші видавництва, що цікавляться правозахисною літературою, та перекладним самвидавом. У першу чергу це «Віра в другому світі», швейцарське видавництво інституту того ж імені, що, крім книжок про становище релігії в комуністичних країнах, видає ще місячник та двотижневник для преси, звідки воно черпає звітлення, джерельні самвидавні матеріали. Чимало місця там присвячено й українській релігійній та правозахисній тематиці.

У серпні 1982 року професор Лев Копелев спільно з видатними культурними діячами Західньої Німеччини, наприклад, Гайнріхом Беллем, публіцисткою Маріон Денгоф та багатьма іншими заложив товариство Орієнт-Окцидент: для сприяння друковій східноєвропейського самвидаву німецькою мовою. Саме під час ярмарку книжки була представлена збірка українських поезій з заслання, як перше видання цієї серії. Товариство Орієнт-Окцидент вислало під час ярмарку книжки телеграму до генерального секретаря КП Радянського Союзу Юрія Андропова з проханням звільнити з заслання професора Андрія Сахарова й дати йому змогу виїхати на Захід. Цю телеграму підписали Лев Копелев, Гайнріх Белль, Зігфрід Ленц, Маріон Денгоф, Альфред Гросер.

Під час минулорічного ярмарку книжки «Гільдія німецьких книгарів», що є господарем й організатором виставки, надає річно якійсь видатній постаті культурного життя «Нагороду миру німецького книгарства». Цього разу нагороду дістав французький мислитель і письменник Манес Шпербер, що в своїх творах обстоює опір всякій тоталітарній ідеології.

Манес Шпербер, єврей з походження, родом з покутського Заболотова. Після першої світової війни він виїхав до Відня, а коли прийшли туди нацисти, — до Парижу. У багатьох творах він повертається до свого галицького дитинства, при чому змальовує й українську людність у теплих тонах.

Німецькомовних видань з українською тематикою минулого року на ярмарку майже не було. Видавництва з НДР, навіть якраз на рік надрукують якийсь переклад з української літератури, дуже рідко таке видання привозять на виставку. У літературних перекладах переважає й тут російська белетристика. Минулими роками можна було ще натрапити по західнонімецьких стендах на той чи інший переклад з української літератури, але їх міг знайти тільки той, що знав, де і що шукати. Швейцарське видавництво Гавпт із Берну видало три розкішні альбоми з українськими писанками, тепер тривають переговори, щоб видати там дещо з вишивкових wzoriv.

У віденському видавництві Бравнмюллер появилася розкішна книжка «Дерев'яні церкви в Карпатах». Перевідав це чеське видання Флоріяна Заплетала 1923 року Павло Маґочі з Канади. Однак у цій книжці даремно шукати на вказівку, що ці церкви — витвір української народної архітектури. Тут усе ще «русини», як це було політично вигідно чеському авторові в 1920-их роках. Це видання двомовне: німецько-англійське.

Під кінець маленький епізод при стенді національної виставки СРСР. Коли з'явилися перед стендом кілька осіб з білим плякатом, напис на якому вимагав свободу ув'язненим письменникам в СРСР, відразу з'явилося кілька молодих палестинців, що стали стіною перед тим написом.

Одне американське видавництво передрукувало книжку Віктора Германа, що 23 роки провів в радянських концентраційних таборах. Перше видання було стягнуте з ринку, бо видавець пішов на згоду з КГБ... Тим часом вже зроблено фільм, його з відеокасетки показувала телевізія при стенді. А як «атракцію» — видавництво зробило модель «чорного ворона»: крізь маленьку квартиру можна побачити лялькові манекени в одязі зеків, що сиділи, як оселедці, в тому возі... Макабричний образ на ярмарку книжки — це «капіталістичний» спосіб звернути увагу на розповідь про «Сібір неісходиму». Книжка, що зветься «Камінґ аут оф де аїс», являє собою автобіографічну розповідь американця, який молодим хлопцем з батьками переїхав у 1920-их роках до СРСР у товаристві групи американських автомеханіків, що мали будувати в Горькому автомобільний завод, але через бажання зберегти американське громадянство попав за Сталіна в табір, з якого вибрався щойно по майже трьох десятиліттях...

Підібну книжку ми знайшли при стенді швейцарського видавництва «Штафанус»: розповідь німця з Румунії, що пройшов Воркутські та інші табори примусової праці. Багато місця він присвятив також українцям, що становили, на його думку, 60% в'язнів. Книжка Йоганна Урвіх-Феррі вийшла спершу румунською мовою. Вона містить багату документацію і детальний опис страйків та зворушень у Воркуті 1953 року. Її назва «Без пашпорту через СРСР».

Так можна було при не однім стенді зупинитися й вчитуватися в те чи інше видання, шукаючи слідів нашого брата.

ЧИ Є РОЗВ'ЯЗКА?

Національне питання в СРСР

Владас Луодейка

Підбиття чи асиміляція

1930 року по дорозі до Південної Америки я зупинився у Парижі, найняв на вокзалі таксі й поїхав до готелю. виявилось, що мій водій був капітаном царської армії і воював проти більшовиків у 1918-20 роках. Він зрадив, дізнавшись, що я литовець, і сказав: «То, виходить, — ми з вами земляки, ми — росіяни». Я заперечив, що я не росіянин, а литовець і що Литва вже 12 років існує як незалежна держава та визнана такою всіма урядами світу, в тому числі й СРСР. Я додав, що сам воював за свободу Литви проти більшовиків, німців та поляків. Моєму капітанові здалося дивним, що я не вважаю себе росіянином, і він, видно, був засмучений. Та по якійсь павзі він все ж самовпевнено сказав: «Що ви там говорите про якусь незалежність Литви. Литва — це те саме, що Росія. Так було й так повинно бути!» Переконувати його не було сенсу.

Владас Луодейка (1900-77) — відомий литовський громадський діяч і вчений, учасник боротьби за незалежність Литви в 1918-20 роках, директор Департаменту промисловости в Литовській республіці. З 1946 року жив у США, викладав у різних американських університетах. Автор багатьох праць з економіки, соціології й історії.

Цей капітан не був винятком. Так думали всі білі генерали, які боролися проти більшовиків з метою відбудувати «велику, єдину, неподільну Росію». Вони не хотіли нічого чути про самовизначення неросійських народів Російської імперії. Цим пояснюється те, чому вони не дістали підтримки чи то від литовців, чи від лотишів та естонців, як і від інших народів, що також боролися з більшовізмом, захищаючи свою національну свободу. Це було однією з причин поразки білих генералів. У 1920 році прибалти підписали мир з більшовиками, які визнали незалежність Естонії, Латвії та Литви. Прикладом ставлення білих генералів до неросійських національностей може стати позиція відомого білого генерала Юденіча. Його військова база була в Естонії, і багато естонців служило у його війську. І ось, коли він уже стояв під Петроградом, генерал Юденіч оголосив, що національний уряд Естонії — то зграя бандитів, що назвала себе вождями незалежної Естонії. Ця заява так сильно вплинула на естонців, що вони відразу ж покинули армію, і вона була переможена.

За теперішнього часу крайнього націоналізму, коли кожна нація робить всі зусилля, щоб зберегти свої культурні цінності та традиції, чинити опір цьому загальному прагненню сторіччя, здається, було б нерационально й нереально. Чому ж росіяни йдуть проти історії? На чому базується суть російського імперіалізму?

Відповіді треба шукати у традиціях російської історії. Іван Грозний, Петро I і Катерина II визначили на довгий час мету російської історії: Росія повинна бути сильною, всемогутньою імперією, повинна безперервно поширювати свої володіння, підбиваючи та асимілюючи сусідні неросійські народи. Така політика мала успіх: маленьке Московське князівство з плином часу виросло та поширилося до великої Російської імперії.

Та кожне насильство без моральної основи не може тривати досить довго. Щоб виправдати російські завоювання перед своїм народом та всім світом, було створено міт російського світового месіянства: Захід виродився, розклався морально, а матеріалізм скоро докінчить західну цивілізацію. Місія Росії — врятувати Захід і створити всесвітню Російську імперію, основувану на царській аристократії, на православній вірі та на вищій російській національній культурі. Москва повинна стати Третім Римом і центром світу.

Як не дивно, але ця простацька ідея російського месіянства знайшла своє відображення у тій чи іншій формі майже у всіх російських мислителів, церковних ієрархів, письменників, філософів. Вони проголошували місію порятунку декадентського

Заходу, цілком забуваючи, що всілякі порятунки потрібно розпочинати зі спасіння самих себе — з самої Росії. Російські виступи хотіли дати іншим те, чого самі не мали. А найголовніше, вони якось не помічали важких кайданів, якими був скутий сам російський народ. Самі перебуваючи в кайданах, росіяни могли дати іншим народам тільки ті ж кайдани.

Польсько-литовське повстання 1830-31 років за звільнення з-під гніту Російської імперії у Західній Європі викликало співчуття. У Франції було створено комітет для допомоги повстанцям під керівництвом генерала Ляфайєтта з моральною підтримкою Віктора Гюґо, Беранже, Давіда, Делявінья та інших видатних письменників і діячів. Але пригноблені народи не дістали жадної моральної підтримки ні від російської інтелігенції, ні від російських письменників. А Пушкін навіть прокляв їх у своєму вірші «Клеветникам Росии»:

О чем шумите вы, народные витии?
Зачем анафемой грозите вы России?
Что возмутило вас? Волнения Литвы?
Оставьте: это спор славян между собою,
Домашний, старый спор, уж взвешенный судьбою,
Вопрос, которого не разрешите вы.

.....
Иль русского царя уже бессильно слово?
Иль нам с Европой спорить ново?
Иль русский от побед отвык?

.....
Так высылайте ж нам, витии,
Своих озлобленных сынов:
Есть место им в полях России,
Среди нечуждых им гробов.

Просто не хочеться навіть вірити, що ці рядки вийшли з-під пера Нестора російської поезії. Адже він сам співчував декабристам і був під поліційним наглядом. Для багатьох він був символом свободи. А для нього заворушення в Литві значили лише «стару, вже зважену долею» чвару між слов'янами. Саме йому треба було б краще знати, ніж тому царському капітанові, що тут взагалі не мала місце сварка між слов'янами, бо литовці взагалі ними не є. Та й не дуже то шляхетно всім, хто спробує протівитися царській волі чи заступатися за пригноблені народи, — загрозувати силою царського слова, нагадувати про минулі перемоги та обіцяти поховати серед могил наполеонівських солдат.

Протягом сорока років (1864-1904) литовська преса політовському була під забороною. Ціль тієї заборони — зрусифікувати литовський народ, а видав її (заборону) віленський генерал-губернатор Муравйов, який для литовців був «Муравйовим Вішателем». Його спадкоємець генерал-губернатор Кауфман

чинічно оголосив, що «Муравйов зужив всі зусилля, щоб відновити потоптані права православія й російської національності». Насправді ж ніхто не міг би топтати тих прав, тому що ні православія, ні російської національності у Литві не було, а крім того, — вся сила та влада була в руках росіян. У литовців є приказка: «Якщо хочеш забити собаку, скажи, що він сказився».

Коли новий литовський єпископ Антанас Баранаускас, видатний литовський поет, звернувся до царського міністра внутрішніх справ з проханням повернути литовцям їх друк політовськи, переконуючи, що за цей жест литовці будуть завжди вдячні та зуміють висловити свою любов цареві, міністер перервав його й сказав: «Не потрібна нам ні ваша любов, ні ви самі. Пройде дещо часу, проллється у Литві багато сліз та крові, але Литва стане російською і православною». Царська влада навіть не крилася з тими намірами.

Жереб було кинуте. Перед литовським народом постала дилема: бути чи не бути. Литовці зрозуміли небезпеку, що загрожувала їх національному існуванню і католицькій вірі. Вони заснували свої книжкові видавництва за кордоном: у Східній Пруссії та в США. Таким чином з'явилася національна підпільна література: вийшли молитовники литовською мовою, постав культурно-політичний журнал «Аушра» («Зоря»), а пізніше другий — «Варпас» («Дзвін»). Намагання царської влади знищити литовців як націю викликало їх реакцію і послужило стимулом національного відродження. Вся ця підпільна література, яка досягала накладів у кілька сотень тисяч примірників, переносилася через німецько-російський кордон так званими «книгоношами» й поширювалася по всій Литві.

Зрозуміло, що така нелегальна контрабанда переслідувалася зі всією жорстокістю законів. Багато витримали самовіддані книгоноші: дехто з них був кинутий до тюрми, інші заслані на сибірську каторгу. Але чим більш роз'юшувалися переслідувачі, тим сильнішим ставав опір.

З особливою жорстокістю російська влада переслідувала у Литві католицизм, сподіваючися, що репресіями примусить литовців-католиків перейти на православіє. Наслідки такої політики виявилися якраз протилежними: литовська нація й католицтво об'єдналися до спільного фронту.

Здійснюючи свої цілі, царська влада у 1832-92 роках закрила 46 костьолів та монастирів. У 1964-66 роках віруючі католики чинили колективний опір русифікаторам. Найбільший опір виявили литовці-католики в місті Кражяй 1893 року. А відбувалося це так.

12 грудня 1891 року російська влада наказала закрити в Кражяї бенедиктинський монастир, костьол та цвинтар. Католицьке духовенство попрохало населення — в разі спроби примусового відібрання костьола прийти туди, оточивши дім Божий і противитися, не боячися смерті.

Мешканці Кражяя та околиць почули той заклик. 31 жовтня 1893 року натовпи людей постійно чергували в костьолі, і місцевий поліцейський справник Петро Віхман не зміг його закрити. У ніч на 22 жовтня для цієї акції з Каунасу прибув сам губернатор Михайло Клінгенберг з 70 жандармами. Багато людей постраждало, але костьол відстояли. Тільки під ранок, коли з Варняя прибуло 300 козаків, віруючі Кражняя були переможені: 19 осіб було забито, 44— важко поранено, а 150 кинуте до в'язниці. Закінчуючи цю різанину, козаки та жандарми по-звірячому гвалтували жінок. Губернатор Клінгенберг повідомив центр, що «успішно усмирив небезпечне повстання у Кражяї».

Подія, що відбулася у Кражяї, не була одиночною чи випадковою. Таких епізодів було немало, і в них постраждали тисячі безневинних людей. Герцен не без підстав назвав Росію «тюрмою народів».

Треба сказати, що різні радикальні рухи, домагаючися знищення царського режиму, засуджували царську національну політику. Тому не дивно, що радикальні рухи, особливо соціалістичні, притягували в свої лави євреїв та представників інших неросійських національностей.

Пригноблення неросійських народів викликало з їх боку реакцію — їх національні рухи, які наприкінці першої світової війни розвалили Російську імперію. Між 1918 та 20 роками Російська імперія фактично не існувала. Всі пригноблені народи відокремилися від Росії та проголосили свою незалежність: українці, білоруси, грузини, естонці, лотиші, литовці, фінляндці, вірмени, азербайджанці, узбеки, киргизи, татари, башкири та інші. У травні 1918 року Ленін сказав: «Нічого не залишилося від Російської імперії за винятком великоросів». Таким чином «тюрма народів» залишилася без ув'язнених — в'язнична сторожа розбіглася. Здавалося, що сонце свободи назавжди зійшло й для неросійських народів. На жаль, то була тільки ілюзія.

Той самий Ленін російську «тюрму народів» перетворив на радянську «каторгу народів» та замкнув у ній усі звільнені раніше народи. Він намагався повернути «матушці Росії» навіть Польщу та прибалтицькі держави, але не повелось. Це завдання доконав Сталін по закінченні другої світової війни, підбивши прибалтицькі держави та накинувши комуністичний режим Польщі й усій Східній Європі.

Соціяльним ідеалом Леніна був комунізм, в якому всі народи

повинні злитися в єдину комуністичну спільноту, а народності самі собою зникнути. Та Ленін був нелише комуністом-ідеалістом, але й політиком-прагматиком: наразившись на сильний національний рух неросійських народів і намагаючися їх використати в інтересах більшовицької революції, Ленін у грудні 1917 року оголосив «Деклярацію прав народів Росії» і кожній неросійській нації визнав право на самовизначення, тобто право самій нації визначати своє бажання залишатися в кордонах Росії чи провадити своє незалежне життя. Навіть вступивши до створеного Леніном Радянського Союзу, кожна нація, у відповідності з конституцією, за першим бажанням могла б відокремитися від Союзу.

Ленін діяв, як дволикий римський бог Янус: він був здібний говорити одне, а робити друге. Минув лише рік після його «Деклярації прав народів...», як уже 25 грудня 1918 року в офіційній газеті «Известия» він засудив утворення Литви, Латвії та Естонії:

«Радянська влада мусить мати вихід до Балтики та встановити там червоний прапор пролетарської революції... Червона армія мусить бути у Литві, Латвії та Естонії... Оволодіння Балтикою дасть можливість радянській Росії впливати на скандинавські країни в інтересах соціалістичної революції... Балтицьке море повинно стати Советським морем для досягнення цієї великої мети».

Таким чином під виглядом соціалістичної революції Ленін провадив далі експансіоністську політику російських царів. Задля поборення прибалтицьких держав він створив у Кремлі «революційні уряди» Естонії, Латвії та Білорусії-Литви. Ясно, що в Білорусько-Литовській республіці литовці повинні бути асимілюватися з досить зрусифікованими білорусами. Та й ті уряди фактично існували лише на папері. На той час у Леніна не було достатньо війська для експорту «революції».

Радянський Союз був створений у грудні 1922 року власне декларцією комуністичної партії. Народам, що входять до СРСР, так і не було надано право на самовизначення — ні народного референдуму, ні голосування не було. Партія самовладно розподілила всі народи СРСР на союзні, національні автономні республіки чи автономні області. Хоч радянська конституція формально дозволяє республікам кожночасно вийти зі складу Союзу, та то було лише для пропаганди назовні. Неросійські народи були насильно введені в Радянський Союз, і вийти з нього вони зможуть, лише спираючися на свої власні сили. Литву, Латвію й Естонію безумовно чекала доля України й Грузії, якби не сталосся «чудо на Вислі», коли війська Пілсудського перемогли під Варшавою армію Тухачевського.

Самовизначення народів не хвилювало Леніна. Ось що він говорив з приводу підписання миру з Естонією 28 січня 1920 року:

«Ми зробили багато поступок Естонії... Бо ми не бажаємо

проливати кров робітників та вояків Червоної армії через шмат землі, тим більше, що поступилися не навично... вони скоро скинуть цю владу і створять Радянську Естонію, яка підпише з нами нову угоду».

Насправді ж Ленін ніколи не шкодував крові робітників. Та Советська Росія перебувала тоді в дуже важкому стані й боролася за своє існування. Ленін був радий перемир'ю з Естонією, а також з Латвією й Литвою, що дало йому можливість сконцентрувати свої відносно невеликі сили проти Колчака й Денікіна.

23 серпня 1939 року Сталін і Гітлер підписали угоду про ненапад та співпрацю. В договорі були таємні протоколи, згідно з якими Литва, Латвія й Естонія так само, як і Східня Польща, відходили до Радянського Союзу, а решта Польщі з коридором Данцінгу і Познанню діставалися Німеччині. Таким чином два агресори поділили між собою майбутню здобич у Європі. Тепер залишалося лише чекати, коли СРСР загарбає свою частину.

Щойно радянська агресія проти прибалтицьких країн стала очевидною, литовський прем'єр професор Вінцас Креве-Міцкевічус поспішив до Москви. Повні п'ять годин він умовляв тодішнього голову Ради народних комісарів В'ячеслава Молотова не порушувати суверенітету Литви. Останній, не маючи ваговитих аргументів для заперечення й утративши терпіння, патетично заволав: «Коли російські царі, починаючи з Івана Грозного, намагалися досягти Балтики, вони робили це не за власним хотінням, а тому що інтереси російської держави вимагали цього. Було б неприпустимую помилкою радянської влади не скористатися з такої нагоди, яка може й не повторитися в майбутньому!» Крім того, він додав, що історія малих держав уже скінчилася — вони будуть поглинені великими народами.

Словами Молотова говорив російський шовініст, що одночасно ісповідував космополітичний марксистський світогляд. Очевидно, що й у комуніста гнуться коліна перед вітарем націоналізму.

Щоб виправдати перед світом примусове включення Литви, Латвії й Естонії до складу СРСР, Молотов наказав розіграти комедію «народних виборів». Мовляв, ці країни самі, за власним бажанням прохали прийняти їх до складу Союзу. Застосуй таку методу до США або Китаю, і вони 99,99% більшістю голосів згодні б зі вступом у радянську імперію!

Русифікація

Реакційні чиновники Побєдоносцева були недосвідченими

аматорами у порівнянні з сьогочасними радянськими шовіністами. У останніх є багаторічний досвід — вони вишколені експерти. І влада їх незрівнянно більша. Владарююча олігархія диспонує всіма галузями життя. Від неї залежить абсолютно все: промисловість, сільське господарство, поліція, освіта, культура, релігія. Вся складна система тоталітарної держави включена у процес систематичної русифікації та знищення неросійських народів. Колись Гітлер ставив собі за мету створення тисячолітньої Великої Німеччини з одним народом, однією імперією й одним вождем; так і зараз сьогочасні кремлівські вожді намагаються створити Всесвітню червону російську імперію з однією російською національністю, з одним атеїстичним світоглядом і з однією владарюючою комуністичною партією. Зрозуміло, що їх плани нашттовхуються на діаметрально протилежні прагнення неросійських народів — зберегти свою національність, свою культуру й мову. Під назовні спокійною поверхнею радянського життя вирує боротьба неросійських народів за своє національне існування, яка кожної миті може раповим стихійним вулканом вирватися назовні. Сьогодні навіть страшно й подумати про можливий вибух загальної ненависти й дурости, всеохопного звіриного гніву та варварських знищень. Але це, як здається, неминуче, тому що владарююча олігархія не лише нічого не робить, щоб запобігти вибухові, але якраз навпаки, сама того не відаючи, розпалює й без того ледве стримувані пристарсті. Історія наочно показує, що керівники країн майже не здатні запобігти розвитковій події.

Як і якими засобами впроваджується русифікація й геноцид у неросійських республіках? Наступні факти говорять самі за себе:

У середніх школах російська мова обов'язкова з другої класи навчання (за Сталіна — з першої); схвалюються двомовні школи з метою витиснути місцеву мову й підмінити її російською.

В управліннях, на заводах на зборах вживається російська мова, бо, бачите, на них завжди присутній бодай один росіянин.

У Білорусії литовці, що живуть на прикордонні, навіть за польських часів мали свої школи та литовські католицькі парафії. Сьогодні всього цього немає. Старовинні литовські назви місцевостей, навіть імена й прізвища литовців, не зважаючи на протести, замінюються російськими.

Мешканцям національних республік, що живуть компактними масами за межами своїх республік, заборонено мати свої школи, клуби, театри, організації, газети та журнали. У росіян же, коли вони живуть в інших національних республіках, є свої російські школи, газети, журнали, театри, клуби та організації. Отже, у росіян, де б вони не мешкали, завжди є все, у місцевих же мешканців є дещо, а приїжджим інших національностей — нема нічого: їм заборонено виписувати газети чи журнали з їх батьківщини рідною

мовою, — доводиться користуватися російськомовною інформацією.

Якщо у вищих навчальних закладах національних республік є деяка кількість росіян, українців, білорусів чи інших, частина лекцій уже читатиметься російською мовою. Більша частина театрального репертуару буде складатися з російських п'єс.

У національних республіках кожні прояви місцевої культури пов'язують з «буржуазним націоналізмом», який засуджується й переслідується законом; російський націоналізм же всіма засобами підтримується. В концентраційних таборах перебувають сотні, коли не тисячі людей, засуджених на довгі строки за «буржуазний націоналізм», але серед них немає жадного росіянина, покараного за такий самий «злочин».

Радянська влада у національних республіках розбудовує важку промисловість, яка не завжди економічно виправдана, а потрібних для неї фахівців постачають з Росії або інших республік, хоча часто потрібна робоча сила є на місцях. Корінних же спеціалістів та робітників відряджають на працю за межі своїх республік, і таким робом вони стають жертвами русифікації.

З прадавніх часів литовці мешкали у східній зоні Кенігсбергу (Калінінграду) й Тільзиту. Начальство кайзера навіть накази видавало там по-литовському. Ця місцевість тепер перейменована на Калінінградську область й приєднана до РСФРР. Старовинні литовські назви замінено російськими, і до краю понаїжджали російські поселенці.

Чудова історія Литви з її князями, починаючи з XIII століття — вся перекреслена. Сьогочасний підручник історії Литви перетворений на підручник історії підпільної діяльності декількох революційних комуністів і має біля ста сторінок. У той самий час історія Росії має 500 сторінок. Отже, литовські учні дізнаються набагато більше про Івана Грозного чи Пугачова, ніж про литовського короля Міндовга чи про великого князя Вітовта, тому що, мовляв, останні були «гнобителями народу».

До складу Ради міністрів Литовської РСР, а особливо Латиської РСР входить багато росіян, які навіть не володіють місцевою мовою. У республіках Прибалтики на чолі комуністичних організацій стоять головне росіяни. Наприклад, до Литовського центрального комітету комсомолу 13-14 лютого 1974 року було обрано 15 росіян...

В армії, в'язницях та концтаборах русифікація відбувається зовсім природно.

У школах національних республік учням втокмачується в голову, що їх справжня батьківщина — Радянський Союз, — «творець цивілізації та культури», що російська мова, — «найбільш важлива світова мова», бо «нею розмовляв Ленін — найкраща людина в світі»...

Старі лотиські комуністи-революціонери (що ще за царя перебували у в'язницях) почали протестувати й звернулися до комуністичних партій Європи, прохаючи їх вплинути на Радянський Союз та зупинити антимарксистську шовіністичну політику. Вони пишуть, що, наприклад, у системі міністерства внутрішніх справ Латвії працює 1500 службовців, а з них лише 300 — лотишів. У державних політичних закладах також домінують росіяни. Для задоволення нових колоністів одна телевізійна і одна радіопрোগрама провадяться тільки по-російськи, інші — усуміш по-лотиськи й по-російськи. Не зважаючи на те, що росіяни мають свої газети та журнали, майже половина лотиської преси виходить по-російськи. У Латвії бракує паперу для випуску лотиських книжок та підручників, але для друку російських авторів та книжок жадної нестачі паперу не буває. Все адміністративне листування лотиських міст та районів, протоколи й записи зборів та нарад, а також педагогічних нарад, учнівських мітингів чи піонерських зборів провадяться по-російськи. Традиційне лотиське національне свято «Ліго», яке святкували навіть за царя, зараз заборонене. Жаден репертуар театру, оркестри чи хору не буде затверджено, якщо там не буде російської постановки чи пісні. Місто Рига розчленовано на шість районів: Леніна, Кірова, Московський, Ленінградський, Октябрьський та Пролетарський.

Комуністи Латвії намагалися з усіх сил противитися русифікації та колонізації. До Риги прибув сам Хрущов, запровадив «чистку», усунувши з партії керівних лотиських комуністів, і вигнав їх з батьківщини. На їх місце він призначив росіян або обрусілих лотишів, які навіть не знають лотиської мови.

А ті старші 17 лотишів-комуністів хотіли залишитися вірними марксизмові, за перемогу якого вони боролися все своє життя, але вони бажають також, щоб уряд СРСР припинив подальше гноблення Латвії та спотворювання марксизму.

Геноцид — знищення народів

Окрім систематичної русифікації, радянські вожді не зупиняються й перед фізичним знищенням народів, застосовуючи для цього масові депортації за межі національних республік. 13 червня 1941 року зі всіх прибалтицьких республік радянська влада вивезла до Сибіру біля 100 тисяч естонців, лотишів та литовців. Тоді був плян вивезти з Прибалтики третю частину місцевого населення. Його підтверджують списки, що були знайдені в приміщеннях НКВД після втечі радянських військ під натиском німців. А що Гітлер розпочав війну проти СРСР через дев'ять днів після початку депортацій, радянська влада не встигла виконати свого підступного пляну. Безсумнівно, Москва мала намір вивезти з Прибалтики все

населення та поселити там росіян, щоб назавжди закріпитися у стратегічно важливому районі.

Після другої світової війни радянська влада продовжувала депортації, і за час від 1944 до 1953 року з однієї лише Латвії було вивезено 300 тисяч осіб, у більшості селян. Завершивши цей злочин, радянська влада врочисто оголосила, що «кляса куркулів остаточно розгромлена».

Чи ж це не геноцид? Сотні тисяч людей виселяють з їх рідної хати, відбирають у них фізичну можливість до якогось бодай існування, забирають у них батьківщину, виганяючи до чужих їм країн, де їх ніхто не чекає і де вони змушені рити собі землянки чи будувати халупи, придатні лише для собак.

Радянські вожді користуються геноцидом народів у широкому засягу. Так, вони вигнали з рідних місць всіх приволзьких німців, кримських татар, калмиків, чеченців, кабардинців та інші кавказькі племена. Загальне число цих вигнанців досягло 1 650 тисяч осіб. Вигнані народи були позбавлені своїх назв, їх викреслювали зі списків реєстрації, зі статистики, з підручників, їх назв немає на картах. Найменування їх міст замінено російськими. Як народи — вони взагалі більше не існували, їх знищено. Метою вигнання було вбивство тих народів, але за всі ті злочини, за порушення конвенції проти геноциду ніхто не судить радянську владу.

У лютому 1956 року на XX з'їзді КПРС Хрущов у своїй промові, засуджуючи Сталіна, згадав п'ять національностей, вигнаних з наказу Сталіна (балкари, чеченці, інгуші, карачаївці та калмики), але не сказав про долю приволзьких німців, кримських татар чи месхів. Засуджуючи жорсткості депортації, Хрущов лише додав, що «україці уникнули такої ж долі лише тому, що їх дуже багато і не було б місця для їх вигнання».

Та ні Хрущов, ні Брежнев не припинили вбивчої політики геноциду. Ні той, ні другий не дозволили всім вигнанцям повернутися на їх батьківщину.

Намагаючися повернути собі відібрані права, діячі кримських татар посилали до Москви делегації, але даремно. Вісімсот осіб однієї такої делегації влітку 1968 року були заарештовані у Москві, посаджені примусово до вантажних вагонів і вислані назад до Ташкенту, а їх активістів засуджено на три роки тюрми кожного. На суд, як захисник татар, приїхав генерал Петро Григоренко, але він відразу ж був заарештований і запроторений до психолікарні. Ось кілька цитат з його наперед виготованої промови:

«...хто оббрехав цей народ, ограбував, жарстоко вигнав з його батьківщини, знищивши при цьому майже половину населення, а зацілілих поселив у резерваціях на напівпустельних територіях Середньої Азії, Уралу та Сибіру. Це було величезним злочином проти людства — геноцидом».

«Кримських татар хотіли знищити як націю, частково фізично, а потім шляхом асиміляції... Кримські татари дуже трудлюбивий народ. Їх культура, особливо хліборобська, значно вища, ніж у місцевого населення, в наслідок чого їх матеріальне становище вище, чим вони пишаться й тому ніколи не прибіднюються».

«...кримських татар позбавили їх відвічної Батьківщини... Ліквідовані: кримсько-татарська автономія, мова, література, духовне життя народу, його віра, традиції, святкування... У Криму впроваджується расистська практика — Крим без татар... Отже, нелюдська депортація 1944 року — це національна політика комуністичної партії й радянського уряду, а тих, хто називає ці дії справжнім ім'ям — тобто „варварським злочином” — віддають під суд як за „брехню на політику партії”»¹

Чеслав Мілош — відомий польський поет, внук знаменитого литовського поета Карла Любич-Мілоша з гірким сарказмом писав:

«Жорстокості? Ніяких жорстокостей нема. Знищені лише ті, хто має бути вбитим, вбиті лише ті, від кого потрібно було здобути зізнання, вислані ті кляси населення, які повинні бути вислані. Якщо ж заслани народи у нових для них умовах гинуть, то це стається лише через клімат, важку працю й недостатнє харчування. Не можна вимагати від країни, яка змагається за такі шляхетні цілі, щоб вона годувала своїх в'язнів, як Англія годує своїх солдатів. Можливо, що за кращих умов вони так швидко не вмирали б, тоді їхня праця не оплачувалася б. А крім того, провізію адміністрація по дорозі все одно розкраде».

Ці кілька цитат показують виродження радянської дійсності. З важким серцем хочеться крикнути: «Радянська Росіє! чи є в тебе сумління?»

Наслідки русифікації та геноциду

Згідно з даними перепису населення від 15 січня 1970 року, в СРСР було 241 720 134 особи. З цього числа росіян було 126 050 000, неросіян — 115 620 134. Отже, різниця між російським населенням та неросійським не дуже велика. Вона ще зменшиться, коли взяти до уваги, що росіянами записалися багато хто з неросіян. Значна кількість людей різних національностей у наслідок різних обставин уже забула свою мову. З 242 мільйонів населення СРСР 142 мільйони вважає своєю рідною мовою російську.

Наслідки провадженої радянським урядом політики русифікації очевидні: населення неросійських народів не тільки не зростає,

1. П. Григоренко, Мысли сумасшедшего. Фонд ім. Герцена, Амстердам, 1973, стор. 218-220.

але й зменшується, хоча натуральний приріст часто буває вищий, ніж у росіян. Наприклад, українців у 1913 році було 37 мільйонів; у радянській статистиці від 1959 року знаходимо по Україні ті ж самі 37 мільйонів... Якщо врахувати нормальний природний приріст мешканців за проміжок часу від 1913 по 1959 роки, то українців мало б бути мінімум 52 мільйони. А їх чомусь залишилося те саме число... Кількість же російського населення за цей час майже подвоїлася!

Те ж саме сталося й з литовцями. У 1940 році в Литві було 2 925 тисяч мешканців. Після другої світової війни в Литву почали переселяти колоністів з Росії, України та й інших республік. 1970 року кількість населення в окупованій Литві зростає тільки на 13-14%, між тим як населення всього світу збільшилося лише за останні 20 років на 44%.

Згідно з опублікованими радянськими даними за війни і після неї Литва втратила 850 тисяч мешканців. За матеріалами з незалежних джерел вона за цей самий час втратила не 850 тисяч, а 1 509 483 особи, тобто майже половину свого населення.

Керівній комуністичній олігархії вдалося досить успішно зрусифікувати неросійські союзні й автономні республіки та області. Цього досягнуто примусовою колонізацією, депортацією місцевих жителів, одруженнями неросіян з росіянами, будівництвом промислових центрів з політичною метою тощо.

Під сучасну пору найбільш зрусифікованою республікою є Казахстан, де на 1970 рік залишалося лише 32,4% місцевих мешканців, а росіян було 43,8% (українців — 7,2%). У Латвії відсоток латишів знизився у 1970 році до 56,8% (у 1959 ще було 62%); кількість росіян виросла до 29,8% (1959 року їх було 26,6%). У Киргизії росіян було 1970 року 29,2%, а самих киргизів — 43,8%; в Естонії число росіян зросло до 24,1% (1959 — 20,1%), а число самих естонців зменшилося до 68,2% (проти 74,6% 1959 року). Досить великий відсоток росіян у 1970 році був на Україні — 19,4%, Туркменії — 14%, Узбекистані — 12,5%, Таджикистані — 8,5%, у Литві — 8%.²

Російська мова панівна у Білорусії: 90% всіх предметів у школах викладаються по-російськи; у Прибалтиці особливо сильно зрусифіковані великі міста: в Ризі і Талліні кількість росіян перевищує 50%, у Каунасі, Вільнюсі й Клайпеді їх більше 40%. До Латвії кожного року приїжджає 35-40 тисяч росіян для поселення. За статистику у Латвії 1970 року жило 705 тисяч росіян, у Естонії — 335 тисяч, у Литві — 268 тисяч. Якщо кількість росіян у

2. 1979 року росіян у Латвії було 32,8%, в Киргизії — 27%, на Україні — 21,1%, у Туркменії — 12,6%, в Узбекистані — 10,8%, у Таджикистані — 10,4%, у Литві — 8,9%. Загальна кількість росіян у неросійських республіках збільшилася за 9 років (з 1970 по 1979) на 2,8 мільйона осіб — ред.

прибалтицьких республіках перевищить певну межу, ці республіки можуть бути ліквідовані (така доля спіткала Карелію — ред.).

Підступний плян

23 травня 1950 року в «Известиях» надруковано: «Великий російський народ — то могутнє ядро, круг якого зростають та розвиваються всі народи країни... Багатонаціональна сім'я радянських народів, наслідуючи приклад великого російського народу... під керівництвом нашого Вождя й Учителя товариша Сталіна крокує твердим і впевненим кроком до перемоги Комунізму та надихає своїм прикладом робітників усього світу». Хоча зараз Сталіна немає, та наслідки його політики очевидні: народилася нова раса російських панів.

Сьогодні КПРС пропагує «співдружність народів», в якій «старший брат» — великий російський народ — унапрямялює всі інші нації до майбутнього щастя комунізму.

Насправді ж, прикриваючися інтересами співдружності, радянська влада намагається знищити всі національні культури, національні мови, окремі республіки й злити всі народи в одну величезну російську державу.

Все частіше радянське керівництво натякає, що з часом дійде до ліквідації етнографічних кордонів республік, мов та культур неросійських народів, створення однієї, спільної для всієї радянської держави, мови і створення однієї «загальнонародної культури», яка, звичайно ж, буде російсько-радянською. Брежнев у своїй промові з приводу святкування 50-річчя створення СРСР сказав: «вже створилася нова людська спільнота — радянський народ, який органічно об'єднує людей різних народів, у якого є своя спільна мова, спільна ідеологія, спільні цінності, економіка й соціальна структура». Ясно, що існування окремих національних республік втратило сенс, а їх кордони зникнуть, і якась там Литва стане частиною величезного географічного регіону, а всі народи зіллються в один російськомовний народ.

З'являються повідомлення про те, що у Кремлі збираються весь величезний Радянський Союз, включно й з окупованою Прибалтикою, поділити на величезні економічно-географічні райони. 4 травня 1974 року московський кореспондент газети «Нью-Йорк Таймс» Теодор Шабат повідомив про існування плану розподілу СРСР на сім районів: чотири в азійській частині й три в європейській. В Азії це будуть: 1) Далекий Схід 2) Сибір 3) Центральна Азія (з Киргизією, Таджикистаном, Узбекистаном і Туркменією) і 4) Казахстан. У європейській частині: 1) Волга-Урал; 2) Південь (з Україною, Молдавією, Грузією, Вірменією й Азербайджаном) та 3) Північ-Центр з Литвою, Латвією, Естонією,

Білорусією, Калініградською областю й частиною Росії з районами Ленінграду й Москви. Таким чином у район Північ-Центр, який особливо турбує прибалтів, буде включено кілька народів. Але абсолютна перевага по території й кількості населення буде у росіян. Ці райони будуть набагато більшими, ніж Північно-Західній край за царя, і перевага росіян у ньому буде значнішою. У Південному районі також перевагу над українцями будуть мати росіяни, молдавани, грузини, азербайджанці й вірмени.

У Кремлі передбачають, що через 15-20 років заплановані райони стануть реальністю. Ще нічого не відомо про форму влади у цих районах. Якщо національні республіки тимчасово й залишаться, то районкові управи в тоталітарній системі поступово витиснуть владу національних республік. Потрібно підкреслити, що економічні мотиви в даному випадку для Кремлю грають другорядну роль. Головні цілі цього гльобального задуму є чисто національні й політичні: злити всі народи в одну російську націю. І пропаганда посилено працює саме в цьому напрямі. Особам неросійської національності постійно втокмачується в голову, що їх справжня батьківщина — Радянський Союз, а ідеологія — ідеологія всього Союзу (тобто марксизм-ленінізм), що конечно потрібно позбутися «буржуазних, релігійних та національних пережитків».

Плян злиття всіх народів в єдину націю — варварський план. Советчики забули, що у народів, в їх культурі й мові накопичені величезні скарби, що збагачують весь світ. У їх мовах — ключ їх історії. Знищення народних багатств — це величезний злочин проти всього людства й порушення конвенції про ґеноцид.

Питання ще не вирішене

У 1967 році в промові з приводу 50-річчя Жовтневої революції Брежнев підкреслював:

«Оглядаючися на героїчні подвиги половини сторіччя, можна з впевненістю сказати, що національне питання — таке, яке ми дістали у спадок, — вже вирішене, вирішене остаточно й безповоротно».

У тій промові він висловлює радість з приводу того, що кількість одружень росіян з неросіянами досягає мільйонів, що в Казахстані зараз проживають мільйони росіян, сотні тисяч українців, білорусів та інших; що всі національні культури дістають «інтернаціональні риси»; що вже закладено ґрунт «нової комуністичної культури», яка не знає національних обмежень; що вже створюється «нова радянська спільнота — радянський народ», і його особливо втішає той факт, що російська мова стала «загальнонародно визнаною мовою світу».

Ось де собака заритий! Говорячи про «інтернаціональні риси» всіх національних культур, Брежнєв має на увазі російську культуру, тому що жадної інтернаціональної культури ніде ще немає. Коли ж він говорить про створений «радянський народ», він має на увазі російський народ, тобто народ, що розмовляє «загальноновизнаною російською мовою». Процес злиття народів він вважає природним й погрожує усім, хто зважиться цьому процесові перешкоджати.

Брежнєв і його пропаґандисти можуть хором повторювати сотні й тисячі разів, що «національне питання вже вирішене остаточно й безповоротно», та пригноблені народи ніколи не погодяться з тим накиненим їм «рішенням»: злити всі народи у російському казані.

Національне питання можна вирішити потрійно: 1) Пригнобити національність інших народів й асимілювати їх на користь більшого. 2) Визнаючи рівність всіх народів, надати кожному з них рівні культурні й адміністративні права. 3) Надати народам право шляхом самовизначення вирішити: бажають вони залишатися у межах СРСР чи хочуть, вийшовши з нього, стати самостійними. Протягом свого існування росіяни завжди обирали перший спосіб, тобто пригноблення й асиміляцію, і не видно ознак, щоб вони від цього надалі хотіли відмовитися.

А щоб заспокоїти народи, стурбовані своєю подальшою долею, радянські пропаґандисти намагаються запевнити їх, що Радянський Союз не збирається асимілювати їх, а тільки «зблизити», тобто, що «злиття у нову радянську націю» чи то пак — у «всенародну націю» зовсім не означає асиміляцію. І наводять різні наївні й цілком непереконливі аргументи. Та в захисників «генеральної лінії» часом проскакує й правда. Так, її висловив не хто інший, як А. Смірнов у журналі «Вопросы философии», коли відкрито оголосив, що «зближення націй неможливо відділити від процесу їх злиття задля повного досягнення єдності».

Але не варто забувати, що пляни злиття відображають лише бажання Кремлю, а не волю неросійських народів. Питання ще не вирішене.

МОЇ ДРУЗИ, СПІВРОБІТНИКИ, КОЛЕГІ

Володимир Кубійович

Василь Глібовицький

Василь Омелянович Глібовицький (1904-?), український католицький діяч у Галичині, журналіст, організатор молоді. Про свою працю в Галичині і своє життя він часто мені оповідав і про це я дещо тут скажу.

Василь Омелянович походив зі старої священичої родини і був споріднений з деякими відомими українцями, як Богдан Лепкий, Зенон Кузеля тощо. Закінчив богословські студії в Греко-католицькій духовній семінарії у Львові і поглибив їх (за вказівками митрополита А. Шептицького) у Мюнхені; додатково студіював журналістику. По поверненні до Львова не висвятився на священика, але й не одружився (те саме зробили й кілька його приятелів); таким чином «статус» його був неясний. Пояснював мені Василь так, що як священик він був би змушений до служняности, як світський — міг дивитися і писати «критично про відносини в нашій церкві і цим способом їй допомагати». Світогляд Василя можна схарактеризувати так: католицький націоналіст, девізою якого було «Бог і вітчизна». Він був організатором, а згодом очолював католицьку молодіжну організацію «Орли», редагував її ідеологічний журнал тієї ж назви, також був одним з організаторів релігійно-національного свята «Українська молодь Христові» (8. 6. 1933). Світогляд Василя і керованих ним установ поєднував ідеали християнської віри й націоналізму. Таким чином виросла окрема група християнських націоналістів, поряд значно сильнішого ОУН і «творчого» націоналізму Дмитра Палієва.

Про діяльність Василя я дещо чув і знав, але пізнав його щойно в листопаді 1939 у Кракові. Перед окупацією Галичини радянським військом Василь і його однопдумці подалися за Сян й оселилися в Ярославі. Головне завдяки Василеві Глібовицькому тут постав досить сильний місцевий комітет, найкращий у всій Генеральній Губернії. Глібовицький приїздив до Кракова для орієнтації в політичній ситуації вже в жовтні, а в середині листопада, на з'їзді представників головних українських комітетів, був Василь Омелянович представником Посяння. Це головне завдяки йому об'єднано меморіяли різних комітетів до генерал-губернатора Франка в один і відповідно їх оформлено. Василь брав участь у зустрічі укр.

делегатії з Франком (її речниками були полковник Сушко і я). Від часу, коли я почав очолювати українські центральні в Генеральній Губернії, Василь Глібовицький досить часто мене відвідував, ми бачилися також на спільних конференціях: на культурно-освітньому з'їзді в Кракові (березень 1940) і з'їзді всіх комітетів (15 квітня 1940), на якому на пропозицію Василя Глібовицького затверджено одностайно вже попередній вибір мене на провідника централі в Генеральній Губернії. Врешті ми бачилися на з'їзді комітетів з Краківської області в липні 1941 року. На цих з'їздах брав слово Василь (і мені імпонували його виступи). Ми вели з ним розмови, і я навчився високо цінувати моральну поставу Василя, його діловитість і працьовитість. Мене не лякали перестороги перед «єзуїтом» (а втім, це була доброзичлива пересторога полк. Сушка), «чорним духом» тощо. Влітку 1940, після остаточного оформлення УЦК, Василь Глібовицький посів чільний пост ділового керівника і мого заступника. В особі Василя Омеляновича я знайшов не тільки найближчого співробітника, але й відданого мені друга.

Період від літа 1940 року до літа 1941 був часом найінтересивнішої і найуспішнішої праці Українського Центрального Комітету. Фактично керівництво Українським Центральним Комітетом було в руках: моїх, Василя Глібовицького й Атанаса Мілянчика, який керував відділом господарських справ. Василь, у порозумінні зі мною, керував всіма справами; безпосередньо його цікавили проблеми студентської молоді, преси й зв'язку з територією Генеральної Губернії. Він оформлював різні меморандуми до влади, відозви, навіть мої заклики до громадянства і нечисленні статті в пресі. Він підготував конференцію з генерал-губернатором Г. Франком і великий меморандум української національної групи в Генеральній Губернії, брав участь у різних неофіційних, але важливих розмовах (наприклад, з полковником А. Мельником у Берліні).

Доброю (хоч не завжди) прикметою Василя Омеляновича було те, що він до праці в УЦК притягував близьких йому ідеологічно й особисто людей. Деякі з них посіли й високі пости: це був керівник шкільних справ П. Ісаїв, член президії Українського Центрального Комітету М. Добрянський; Р. Данилевич — уповноважений у справі полонених і референт відділу організаційних справ; з 1942 року — референт фінансових справ О. Тарнавський; всі вони працювали дуже віддано і в приязні зі мною.

Після окупації Львова німцями Василь Омелянович поїхав зі мною до Львова. Тут він віддав пошану митрополитові А. Шептицькому, побачив свою маму і родичів, своїх ідеологічних і особистих друзів. Ми разом вирішували проблему співпраці Українського Центрального Комітету і його проводу з Українською Національною Радою та її генеральним секретарем К. Пань-

ківським — згодом головою Крайового Комітету. Разом (усі три) ми відбули в кінці вересня подорож до Києва, що й зміцнило наші особисті зв'язки. З вересня 1941 року Василь Омелянович перебував переважно у Львові. Таким чином у проводі Українського Центрального Комітету стояли три особи: К. Паньківський, В. Глібовицький і я. Поділ функцій між двома першими не був ясний, і не зовсім ясною була позиція Василя. Очолював цей трикутник я, а Василь посів третє місце. Але коли Кость Паньківський визнавав мою супремачію, то в деякій мірі він уважав зайвою присутність Василя Омеляновича у Львові. Проте, ми оминали ці труднощі. Тут треба дещо додати про деяку світоглядovu різницю між обома моїми заступниками: К. Паньківський — поступовий демократ, Василь Глібовицький — католицький націоналіст.

Ситуація Василя ускладнилася в середині 1942 року, коли німецька влада в листі до мене поставила вимогу, щоб у Кракові завжди перебував один член президії Українського Центрального Комітету. Практично йшлося про Василя Глібовицького. І з цим ми муіли погодитися. До речі, поліція безпеки (СД) дивилася кривим оком на Василя як на діяча католицького руху, який не відповідав ідеології націонал-соціалізму.

Влітку 1942 Василь був змушений перебувати в Кракові, а за деякий час навіть прохати про кажноразовий дозвіл поїхати до Львова. Але Василь влаштував ще у Львові і в Галичині святкове відзначення мого дня — дня св. Володимира. В міркуваннях Василя і в його персональній політиці треба було творити в моїй особі якийсь культ «провідника», що не було мені приємне, але я був поставлений перед доконаним фактом. У день св. Володимира мене вітали делегації з промовами, появилися статті в пресі. Повторюю — це не було мені миле.

Дальша доля Василя була подібна до долі Дмитра Палієва — він жив в екзилі в Кракові. Тоді вже він не мав змоги розгорнути ширшу діяльність. Праці в Кракові не було багато. Василь її шукав; серед іншого поглибив свій вплив на редакцію «Краківських вістей» (але тут можливості не були великі з уваги на німецьку цензуру) й Українське видавництво, на студентські справи (КоДУС), створив інформативний відділ для збирання в терені громадської думки про працю Українського Центрального Комітету, про події на рідних землях, відшукав статті про українські проблеми в німецьких журналах тощо. В інформативному відділі працювали Лідія Бурачинська і Б. Лепкий. У Кракові ми мали більше часу на розмови, коли я там перебував. Василь заприятелював з моєю мамою; ми жили поруч. Мама — переконана католичка, скаржилася навіть Василеві, що її син релігійно досить індиферентний. Я познайомив Василя з моїм двоюрідним братом, істориком і соціологом Казіміром Добровольським, і вони вели розмови на різні соціологічні теми.

Мені було приємно, коли Казек казав: «Влодзюню, ти маєш розумного і світлого друга».

Але це не виповнювало життя Василя: аджеж важливі українські проблеми проходили повз нього. До них належала і справа Дивізії, про яку я його міг тільки інформувати (він ставився до творення Дивізії досить скептично).

З тих часів добрий спогад: друге, але скромне і щире відзначення дня св. Володимира 1943 року. Василь запросив мене на малу прогулянку в гори Бескиду (група Горце). Ми поїхали до міста Нового Торгу і вийшли на вершок Турбач, з якого було видно широку панораму могутніх Татр. І плинули спогади... Вперше я був у Горцях 1918 року, згодом 1921, коли збирав матеріяли до пастушого життя і знову 1925 року, щоб їх доповнити, врешті десь з українськими студентами з Кракова — початок нашої прогулянки по Лемківщині. А на вершку Турбача я одержав від Василя оригінальний (цінний під час війни) подарунок: буханець хліба (святого хліба).

Незабаром знову збільшився німецький натиск на Василя: йому закидали, що він без згоди влади поїхав до Галичини. Я (також і Кость Паньківський) не мали змоги боронити Василя, і я запитав німецьку адміністрацію в службі безпеки: «А чи маєте щось проти праці Василя Глібовицького в Українському видавництві?». «Ні, не маємо», — була відповідь. Так Василь почав працювати в Українському видавництві.

Але на той час він уже був інший. В екзилі він нервово захворів. Першим виявом хвороби було чергування між надмірною (але не систематичною) працею і безділлям (таке траплялося і з деякими іншими членами його родини).

Восени 1944 року ми евакуювали Українське видавництво до Відня, й тоді туди поїхав Василь. Я довго його не бачив, чув лише, що він деякий час лікувався у Відні, у клініці для нервовохворих. Під кінець війни Василь і його родина переїхали разом з Українським видавництвом до сіл Кавфбойренщини в Баварії до села Авхкірху. У сусідстві жив і я та інші члени гурту. Здоров'я Василя покращало. На це вплинули й нові умови життя. Василь та інші його приятелі (наприклад, Роман Данилевич) часто їздили до Мюнхену і там мали свої квартири. До Мюнхену і я їздив, і ми всі там бачилися (і навіть робили сходини гурту). Мюнхен був для Василя містом «юних днів» з 1920-их років; він тоді відновив зв'язки з деякими католицькими (зокрема єзуїтами) діячами, познайомив і мене з ними. Разом з Р. Данилевичем вони відновили Товариство українських студентів-католиків «Обнова». На відміну від 1939-44 років ми не працювали в одній установі, але підтримували дружні зв'язки. Влітку 1946 року ми відновили традицію гірських прогулянок: пішли в Альпи в околицях міста Оберстдорф. У кінці того року нервовий стан

Василя погіршився; у нього виникла і проблема (зовсім нереальна) одруження. У 1947 році він перебував на лікуванні в клініці для нервовохворих у Мюнхені. Мав там окрему кімнату, але завжди хтось з його приятелів у нього ночував (серед інших і я). І тут трагічне: цей віруючий і практикуючий католик втратив віру, бо Бог його покарав такою хворобою. Глібовицький навіть думав про самогубство.

А далі фінал. Одного дня (початок літа 1948 року) Василя відвідала його знайома (чи навіть родичка) — студентка. Коли вона з ним прощалася, Василь запропонував, що відведе її до трамвайової зупинки. Вони разом вийшли, швайцар випустив Василя, бо думав, що вони обоє ідуть на прогулянку. Але Василь до клініки вже не повернувся. Ми довідалися від його родички, що він відвів її до зупинки і попрощався з нею... І це був останній слід. Розшуки родини (на додаток і поліції) не дали ніяких наслідків.

Ми — приятелі Василя, висунули таку гіпотезу (підставою були розмови з ним), що Василь почував себе винним, що не залишився на рідних землях. Залишилися всі владики, майже всі священики і вірні, а він, український католицький діяч, живе спокійно на еміграції. Й він вирішив цю помилку поправити — повернутися додому. Його психічний стан дав йому сили і спритності перейти кордони (тричі!) і повернутися до Галичини. І далі арешт і якесь заслання. Ми — і я особисто — маємо підстави з розмов з високопоставленою особою, що наші прогнози були правильні: Василь мав згинутися в одному з таборів у Заполяр'ї...

Дмитро Паліїв

Дмитро Іванович Паліїв (1896-1944), визначний український політичний і військовий діяч та журналіст, один з організаторів листопадового перевороту в Галичині, діяч УВО, пізніше легальних галицьких партій, з 1933 очолював легальну націоналістичну організацію — Фронт національної єдності. Паліїв — талановитий обсерватор, пристрасний діяч, швидко діяв, інколи надто великого значення надавав деяким фактам і подіям.

Ми познайомилися в кінці 1935 року під час виставки моїх карт України в Науковому Товаристві ім. Шевченка у Львові. Паліїв брав участь у дискусії після моєї доповіді і запросив мене відвідати редакцію органу Фронту національної єдності — «Українські вісті». Тоді ж я познайомився й з іншими діячами Фронту.

Ближче ми познайомилися щойно в кінці вересня 1939 року в Кракові, де опинився Дмитро Іванович після окупації Галичини більшовиками. Виїжджаючи до Кракова, Паліїв припинив діяльність Фронту національної єдності, вважаючи, що в умовах німецької

окупації на території Генеральної Губернії не можна вести незалежну українську політику. Незабаром він довідався, що в Кракові перебуває проф. Ганс Кох, колишній сотник УГА, згодом директор Інституту Східньої Європи, а тоді старшина німецької армії, приділений у штабі до групи розвідки «Абвер» як референт українських справ у армії. Дмитро Іванович відновив своє старе знайомство з проф. Кохом (ще з часів УГА), а той з свого боку допоміг Дмитрові Івановичеві влаштуватися, бо й взагалі допомагав українським утікачам і українському населенню в Генеральній Губернії. Але Паліїв відшукав у Кракові й мене. Як спостережливий обсерватор і політик, він бачив чималі мої можливості в новій німецькій дійсності: досить відомого ученого (також і в Німеччині), непоганого організатора науки, непартійного, місцевого.

Дмитро Іванович познайомив мене з проф. Кохом. Обидва ми (проф. Кох і я) уподобали один одного. На пропозицію проф. Коха я виготовив карти і статистику українського населення в Генеральній Губернії, він таки подбав про можливості моєї подорожі на Лемківщину і влаштував розмови з німецькою адміністрацією в справі українського шкільництва.

Але Дмитро знайшов й інших німців, які цікавилися українськими справами: д-ра Гайнріха Курца (референта українських культурних справ при Абвері і д-ра Франца Арльта, який з кінця 1939 року став референтом справ населення в уряді генерал-губернатора і цим самим контролював і діяльність українських громадських організацій).

Та Дмитро не міг постійно жити у Кракові, бо треба було знайти постійне приміщення і працю для себе і своєї родини, яка незабаром мала приїхати з Сянока. І тут нове відкриття: Дмитро вважав, що одним з осередків українського життя в Генеральній Губернії може стати чудовий курорт Криниця. Завдяки підтримці проф. Коха Дмитро дістав цілковиту підтримку військової комендатури в Криниці і працю в управі курорту. За деякий час після перебрання владою більшості єврейських і колишніх польських пансіонів та підприємств Дмитро почав завідувати пансіонами та кількома економічними підприємствами, і це стало базою для нього і його родини (до Криниці приїхала дружина з дочкою і сестра Кекилія, або Цьопа) та для його політичних приятелів, діячів Фронту національної єдності. На початку листопада ми побачилися з Дмитром у Криниці, куди я приїхав для організації українського шкільництва і відбув збори нашого громадянства з Західньої Лемківщини. Тоді було чимало часу на розмови з Дмитром, і я від нього багато навчився. Невдовзі ми зустрілися знову в Кракові. Дмитра як політика надив центр, яким була не Криниця, а Краків. Тим часом проф. Кох виїхав з Криниці (він

став членом німецької репатріаційної Комісії у Львові), а в «Кохштелле» урядували підполковник Бізанц, що став покищо неофіційним референтом українських справ у Генеральній Губернії, і полковник Роман Сушко та проф. Теодор Оберлендер, який був уповноваженим німецької армії при українській військовій групі, що у вересні увійшла до Галичини разом з німецькою армією. Полковник Сушко і Дмитро Паліїв знали один про одного з діяльності в УВО, але згодом розійшлися: Сушко був діячем ОУН, Паліїв — Фронту національної єдності. Тоді зустрілися в Кракові і розмовляли але симпатій один до одного не мали. Полковник Сушко, який мав до мене довір'я, говорив: «Вибачайте, пане професоре, дуже вибачайте, але цей Паліїв — це...» Вони розходилися в поглядах на організацію українського громадського життя в Генеральній Губернії, бо Сушко стояв за його централізацію у формі Українського національного об'єднання (УНО), яке було б фактично під контролем ОУН, але з неутральною особою (мною) на чолі («прибудівка ОУН»), Дмитро відстоював концентрацію українських сил, але не під проводом ОУН. У цьому питанні ми розходилися, бо я вважав, що вплив ОУН на УНО (згодом на УЦК) є природний з уваги на реальне формування сил. Ця різниця поглядів (вони загострилися в середині 1940 року) не вплинула на наші дружні взаємини, які зміцнилися моїми відвідинами Криниць, приязню наших дочок тощо. На превеликий жаль, вони не могли виявитися в конкретній праці на громадському ґрунті, яку я очолював як провідник Українського Центрального Комітету.

З наших зустрічей пам'ятаю краківську восени 1940 року, на яку Дмитро запросив кільканадцять осіб. Читав тоді доповідь Микола Шлемкевич про відносини в Галичині під радянською окупацією.

Приятелі Дмитра і він сам зміцнювали українське життя на Криниччині, яке гуртувалося в Криницькому допомоговому комітеті, що його очолював довгий час сотник О. Навроцький. За передостанніх місяців німецько-радянської війни гурт цей очолював Дмитро і мав добрі успіхи у виясненні німцям, які перебували на курорті в Криниці (серед них і високі службовці з Райху, також військові), українських проблем. Під керівництвом Миколи Шлемкевича вони опрацювали і помножили на циклостилі низку інформацій про Україну й російську політику. У передвоєнній атмосфері українська проблема була цікава. Треба ще додати, що при остаточній ліквідації Фронту національної єдності його членом Паліїв рекомендував включитися в працю Українського Центрального Комітету. У висліді чого ряд провідних постів в Українському Центральному Комітеті посіли діячі Фронту; всі персональні справи я обговорював з Дмитром Івановичем, і таким чином він мав вплив на політику Українського Центрального Комітету. Головними діячами Фронту національної єдності в

Українському Центральному Комітеті були: М. Кушнір і С. Волинець (відділ культурної праці), М. Шлемкевич (редактор Українського видавництва), недовгий час Ю. Крохмалюк (суспільна опіка). Щойно на провесні 1942 року в порозумінні з К. Паньківським я прохав Дмитра очолити Комітет допомоги голодуючим, що на той час, може, й було найголовнішою акцією Українського Центрального Комітету. Дмитро погодився і приїхав до Львова. Ми опрацювали програму дії, зокрема переселення дітей з голодних повітів до «ситих», відбули ширшу нараду громадських установ і представників окремих округ. Акцією енергійно керував Дмитро Іванович. Але політична поліція (СД) повідомила д-ра К. Паньківського, що вона не погоджується на переїзд Палієва з Криниці до Львова. І Дмитро мусів повернутися до Криниці. Таким чином він був до деякої міри конфіновий у Криниці і позбавлений можливості не те що політичної, але й суто громадської діяльності. Поліція не дозволяла на будь-яку працю провідних націоналістів, хоч і не членів ОУН. Вона вважала, що акція націоналістів взагалі небезпечна для Німеччини. Така сама доля спіткала і католицького націоналіста Василя Глібовицького. Мабуть, для націонал-соціалістів були небезпечні з ідеологічного погляду всі інші вияви націоналізму, крім їхнього.

Хоч Дмитро був змушений перебувати постійно в Криниці, однак він час від часу міг відвідати і Львів (Краків його тоді не цікавив). Він став ентузіастом мого проекту, щоб важливіші з політичного погляду проблеми, які треба було вирішувати провідникові Українського Центрального Комітету, обговорювати насамперед у малому неофіційному гурті. Такий гурт ми й створили, він діяв і після відходу Дмитра у вічність, і навіть після війни. До його складу входили діячі Фронту: Д. Паліїв, М. Шлемкевич (його можна б назвати ідеологом гурту), С. Волинець, католицький націоналіст В. Глібовицький і споріднений з ним М. Добрянський, а також близькі до націоналізму: А. Фіголь і О. Тарнавський. Однак, певні деякі важливі проблеми я брав насамперед або повнотою на власні плечі, зокрема творення дивізії.

З екзилу в криницькому безділлі, яке так гнобило Дмитра, врятувало його створення дивізії «Галичина». Від перших моїх розмов з губернатором Вехтером у справі дивізії Дмитро був втаємничений у усі її справи. Ми були обидва згідні, що дивізія може бути початком українських збройних сил, що тільки в дивізії можна здобути відповідний військовий вишкіл, що бажане мати контакт (але не мені) з українським збройним підпіллям (УПА). Лише з Дмитром я міг відкрито говорити про можливість такої ситуації, що дивізії треба зірвати зв'язок з німцями і перейти на бік західних альянтів. Чи така ситуація створиться і як її змайструвати, це мав би

вирішувати Дмитро, бо він з самого початку ухвалив, що вступить добровільно до дивізії, хоч йому було вже 47 років і фізично він не був цілком здоровий. У дивізії був Дмитро, так би мовити, моїм неофіційним представником. Дмитро був ентузіастом дивізії, на мою думку, надто великим, він дещо однобічно ототожнював долю України з дивізією. Його ентузіазм виявився також у його статтях до преси, цей ентузіазм бачили німецькі старшини дивізії та її командир генерал Фрайтаґ, і це улегшило Дмитрові військовому кар'єру.

А ось одна цікава подробиця з часів творення дивізії. У липні 1943 року я мав промовляти від імени Українського Центрального Комітету до першої групи добровольців зі Львова, що виїздили на вишкіл. За день перед тим поліція безпеки повідомила д-ра К. Паньківського, що на бажання правління Генеральної Губернії в Кракові не я маю промовляти, а д-р Паньківський. Його заходи в цій справі не допомогли. Коли про це довідався Дмитро, він висловив думку, що я на знак протесту, повинен відмовитися від посади провідника Українського Центрального Комітету і зголоситися добровольцем до дивізії. Я був іншої думки: не німці мене обрали на керівне становище і не на їхні руки я маю відмовлятися. А далі: може, така відмова була б приємна для деяких німецьких органів.

Всі важливі проблеми дивізії, які доводилося мені вирішувати, я обговорював з Дмитром. Спільно (звичайно, і з К. Паньківським) ми також підшукали членів Військової управи, до якої входили здіячів Фронту: С. Волинець, М. Кушнір, Ю. Крохмалюк.

Дмитро відбув армійський вишкіл і, повторюю, робив швидко кар'єру. Ми бачилися рідко, між іншим, раз у середині лютого 1943 року на похороні віце-губернатора Отто Бауера, якого убив більшовицький аґент. Довші розмови я вів з Дмитром (це було наше останнє побачення) у травні 1944, коли я відвідав дивізію у вишкільному таборі в Нойгаммері на Шлезьку і був гостем генерала Фрайтаґа. Дмитро був уже сотником і старшиною штабу (начальником персонального старшинського вишколу) і адьютантом генерала Фрайтаґа. На цьому посту він мав чималі впливи і ще більші можливості — в критичний час німецьких збройних сил.

Але не судилося. В липні 1943 радянське військо розбило дивізію під Бродами, і під час відступу загинув Дмитро Іванович. Намагання довідатися від дивізійників, в яких умовах загинув Дмитро, не дали результатів. Дехто його бачив під час відступу. А дехто припускав, що він загинув з німецької руки, бо забагато знав, а може, і плянував.

Постать Дмитра Івановича Палієва є світлою для колишніх членів дивізії і Братства дивізійників. А я вдячно його згадую по багатьох роках.

Василь Сімович

Василь Сімович (1880-1944), видатний український мовознавець, педагогічний діяч, редактор, професор Львівського університету.

Ми познайомилися на II Українському науковому з'їзді, що відбувся 1931 року в Празі. На цьому з'їзді я репрезентував Наукове Товариство ім. Т. Шевченка (управа НТШ у Львові була дуже неповоротка, виїхати до Праги було для неї дуже складною проблемою, і делегували мене, молодого роками і членством: я був дійсним членом ледве рік). Проф. Сімович мав на з'їзді доповідь на тему транслітерації українських назв і прізвищ латинкою, і то в різних мовах. З темпераментом і гумором доповідач ілюстрував проблему транслітерації — все це писав на таблиці — на прикладі прізвищ — свого і Щербаківського (початок того самого прізвища різними мовами припадає на різні літери). Доповідач висунув потребу устійнити на найближчому з'їзді систему української латинки. Все це були актуальні проблеми, ще донині в діяспорі не вирішені.

Ми розмовляли з професором Сімовичем головне на тему майбутнього української науки на еміграції. Це майбутнє бачив В. Сімович у Чехо-Словащині без перспектив, головне через обмеження, а то й скасування субвенцій від чеського уряду. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, творцем і ректором якого був Василь Сімович — треба було ліквідувати (моє питання: чи цей інститут був потрібний? На мій погляд, його існування поряд з Українським Вільним Університетом було зайве). Сам проф. Сімович зважився переїхати до Львова, де мав заповнену працю як редактор «Просвіти». Очікував ще полагодження різних формальностей з боку польської влади, бо він, родом з Буковини, мав румунське громадянство.

Між іншим Сімович представив мене своїй дружині, яка разом з ним ходила на всі наукові доповіді; представив досить оригінальним способом: «А це моя стара, вже зовсім стара». Сімович був поважним дослідником, але це не стояло йому на перешкоді бути завжди в доброму гуморі і в оригінальному підході до людей.

Вдруге (і далі все частіше) я бачився з Василем Сімовичем вже у Львові в його працівні — в маленькій кімнаті в будинку «Просвіти». «Просвіта» видавала свою невелику книжку про національні відносини українських земель, вона попала і на редакційний стіл нового редактора. На цю тему ми й розмовляли. Професор Сімович був захоплений моїм «лемківським» наголосом в українській мові і вітав мене з розкішною усмішкою: «Ось і лемко прийшов». І частував мене своєю кумедною польщиною (він не знав добре польської мови). На стіл Василя Сімовича попадали згодом тексти

до мого «Атласу України», рукопис «Географії України»; їх видавав Український видавничий інститут, а Сімович був також мовним редактором цих видань. Я виправляв свою мову за вказівками Василя Сімовича, й іноді виходили якісь дива. Ось я написав «кордони», мовний редактор виправив на «границі», я написав «границі», і це виправлено на «границі». У мене (цінна для мене пам'ятка) — є виправлений Сімовичем рукопис другого тому «Географії України», який не появився (більшовики знищили склад і частину рукопису).

За радянської влади Сімович був професором Львівського університету. Після приходу німців його обрано ректором. Хто вибирав? Так звана українська влада, а може, не вона, а посадник Львова Ю. Полянський? Зрештою, це не дуже й важливе. Ректор (німецьку військову владу ця проблема не цікавила) урядовав, а той переходовий час трійка — Сімович, Полянський і Крип'якевич — докладала зусиль, щоб утримати майно університету, допомагати своїм колегам з Наддніпрянщини (радянським громадянам) тощо. В кінці липня, остаточно з початком серпня, владу перебрав в університеті референт науки в Генерал-Губернаторстві, і незабаром університет закрито.

Не діяла «Просвіта», але діяло Українське видавництво, і до праці в його редакції я запросив Василя Сімовича. У великій мірі він спричинився до опрацювання нового букваря для народних шкіл. Мав це бути найкращий український букварик, зокрема солідне було його графічне оформлення (також ілюстрації): друкувався він у колишньому польському графічному заведенні спілки «Ксьонж-ніца — Атлас».

Випуск букварика Українське видавництво відзначило малим прийняттям, на якому був, очевидна річ, Василь Сімович: поява букварика його втішила. У ті дні він радісно вітав і факт, що богослуження в річницю Шевченка правили священики Української Автокефальної Православної Церкви в греко-католицькому храмі Преображення (на це був потрібний дозвіл митрополита Андрея Шептицького). Цю подію ми вважали за символ єдності. Але Сімович почував себе якось недобре, і проф. Полянський (вони обидва мешкали поруч у будинку Наукового Товариства ім. Т. Шевченка) відвів його до хати.

Два дні пізніше прийшла трагічна вістка: Василя Сімовича не стало. За годину по його відході я бачив його: лежав спокійно немов би з усмішкою; у руки втиснула йому дружина маленький «Кобзарик»...

На похороні я прощав Василя Сімовича від усього громадянства. Ми не хотіли втомлювати промовами вдову (а може, й Василя?)... Ще одне: він прийняв рішення залишитися у Львові, не їхати на чужину й... залишився.

Роман Голод

Роман Томич Голод (1905-1966), агроном, громадський і політичний діяч, мій друг. Ми познайомилися на початку 1940 року в Кракові, відтоді Роман співпрацював у системі УЦК (до 1945) і приятелював зі мною. А ось кілька рядків про його життя (частково на підставі його оповідань).

Роман народився в селі Дмитричах коло Львова у заможній селянській родині (інколи вживав у розмові з добрими знайомими говірки села Дмитричів, в якій було чимало польонізмів). Закінчив агрономічні студії у Львові (чудові були його оповідання про Степана Бандеру, з яким він жив у одній кімнаті в гуртожитку для студентів у Дублянах), як агроном працював (1932-39) у Товаристві «Сільський господар» і був одним з його головних діячів. Своїм політичним світоглядом Роман був близький до націоналістів, але не належав до ОУН.

Восени 1939 року Роман опинився на еміграції в Кракові, з початку 1940 року був референтом сільсько-господарських справ в Українському Центральному Комітеті. Між нами виникла взаємна симпатія. Але Роман мав нахил до наукової праці і, порадившись зі мною, поїхав на поглиблення студій (зокрема агрономічної політики) до Берліну. Незабаром, напередодні німецько-радянської війни, повернувся до Кракова і керував в УЦК відділом праці. Влітку 1941 року переїхав до Львова, але невдовзі виїхав на Наддніпрянщину, де працював в «Укртресті» у Вінниці, Житомирі та Києві, де очолював організаційний відділ. Його цікавили й політичні питання, і він мав зв'язки з українським (не націоналістичним) підпіллям. Заарештований гестапо і засуджений на кару смерті (розказував про це з гумором, між іншим, навіть про чорний ринок, який там процвітав). УЦК довідався про долю Романа, і на моє втручання і клопотання, за посередництва Краківського СД, Берлін дав доручення звільнити Романа від розстрілу і примістити його в концентраційному таборі у Бабиному Яру біля Києва. Начальник концентраційного табору гестапівець-садист сказав Романові: «На клопотання з Кракова тебе не розстріляли, але живим ти звідси не вийдеш».

Дещо допоміг Романові його фах: він садив квіти й городину для коменданта, а для себе — ріпу. Використав нагоду, коли виводили його на перев'язку до лікарні (сам себе поранив), і втік ціною життя конвоїра. Якийсь час переховувався в спустілому будинку, потім подався в ліси, установив контакт з партизанами й добрався до Львова та Кракова (тут було безпечніше), разом з дружиною Рисею і маленькою донею.

Поява Романа Томича була і дуже мила і корисна: він зайняв одну з важливих позицій в Кракові, бо за час нашого знайомства я

навчився цінувати його організаційні й фахові здібності. Але... в Кракові Роман зустрів випадково свого «знайомого» з Києва — гестапівця. Його і моє рішення: негайно переїхати Романові до Берліну, де було безпечніше жити. Там він працював у представництві Українського Центрального Комітету. Ми зустрічалися в Берліні, також на з'їзді у Ваймарі та на різних політичних зборищах, які тоді відбувалися. Брав участь у нарадах гурту, до якого ми його кооптували.

На провесні 1945 року Роман Томич вишукав собі й родині безпечне місце в Форарльбергу, у селі Шварцах біля міста Брегенц. Туди і я переїхав у середині квітня, після ліквідації Українського Центрального Комітету. Мене вабив перехід до нейтральної Швейцарії, де я був би в безпеці. У цьому допомагав мені й Роман, але ці спроби закінчилися невдачею. У гостинній хаті Романа і Риси я знайшов пристановище на важкі для мене місяці, і я їм дуже й дуже вдячний і не забуду цього; бож вони захищали мене — німецького коляборанта. Звичайно, ці місяці закріпили нашу дружбу.

Восени ми змінили місце перебування: я переїхав на «моє» село Ауфкірх на Кавфбойренщині. Голоди — в містечко Існі у Вюртемберзі. Ми інколи бачилися в Мюнхені, а один раз я їх відвідав в Існі; їх було вже тоді четверо: їх двоє та старша доня Рената і молодша Харитя.

Відносно скоро, вже 1948 року, Роман переїхав з родиною до Канади і поселився в Едмонтоні; працював на науково-дослідній станції агрономічного відділу університету. 1952 року поселився в Торонто, де в 1953-55 роках був далі на дослідній роботі, в лабораторії зоологічного відділу університету. Романа далі манила наукова кар'єра, але покищо його праця в дослідних інститутах давала йому тільки скромну винагороду, і він перейшов на працю в страхуванні, яка давала йому значно кращий заробіток. Інколи шкодував, в чому й признався мені, що покинув наукову роботу.

Звичайно, праця для заробітку не давала Романові повного задоволення. Паралельно з нею він брав участь у громадській праці: у Пласті, в політичному середовищі Української Народної Республіки, в політично-видавничій діяльності нашого спільного приятеля Миколи Шлемкевича.

Роман Томич і Микола Іванович вели «листовні розмови» на тему їхньої політичної праці. Роман прохав Миколу Івановича: «Я можу організувати Український національно-демократичний союз, але я можу робити це лише за умови, якщо буде мені ясна платформа й ідеологія цього руху. Цю ідеологію мусите дати Ви». До деякої міри й давав її Микола Шлемкевич у своїх «Листах до приятелів». А Микола Іванович мав до Романа претенсії, що він суспільно-політичній праці присвячує надто мало уваги. Це не зовсім так, бо найбільше часу мусіла забирати праця для прожитку.

А як я був тоді практично пов'язаний з Романом Томичем? Крім особистої приятні і спільного політичного світогляду, нас в'язало і конкретне діло — «Енциклопедія Українознавства», саме її фінансування. На прохання Атанаса Фіголя, Роман був з 1948 року представником «Енциклопедії Українознавства» в Канаді й одним з головних організаторів допомоги для наукового осередку в Сарселі — його Патронату; зокрема важливою була його допомога на початку існування Сарселю, коли загрожувало, що він перестане діяти.

Упродовж років ми підтримували зв'язок тільки листуванням. З 1957 року знову побачилися в Торонто: ми обидва з Фіголем були гістьми в тоді ще скромній квартирі Голодів. Після цих перших відвідин були ще й наступні. У програмі зустрічей були загальні розмови й ділова робота, яка мала продовжити розпочате діло: «ЕУ 2». Востаннє ми побачилися, мабуть, 1965 року. Він тоді вже устатбувався: гарний дім, непогані матеріальні умови, а разом з тим і далі громадська праця, але наступного року прийшла важка хвороба Романа і його відхід з цього світу, третій з гурту...

Наша обопільна приятнь не припинялася і після відходу Романа: з Рисею, Ренатою і Харитькою. Час від часу я буваю далі гостем в їх гарній хаті, у теплій і приємній атмосфері...

РАДЯНСЬКИЙ ДЕЗЕРТИР ПРО ВІЙНУ В АФГАНІСТАНИ

5 грудня 1983 року відбулася пресова конференція в Нью-Йорку з Ніколаєм Ріжковим, колишнім рядовим вояком радянської армії. Ріжков дезертирував у Кабулі і піддався афганським повстанцям.

Конференцію вела Людмила Торн, директор «Центру боротьби за свободу» (при «Фрідом Гавс»). У вступному слові вона назвала чотири аспекти проблем, які стоять перед радянськими полоненими і дезертирами:

1. Настанова Радянського Союзу супроти власних полонених (не кажучи вже про дезертирів) не змінилася від другої світової війни. Вони далі вважаються за зрадників. Якби вони повернулися до СРСР, зазнали б репресій.

2. Цього не усвідомлює Міжнародний Червоний Хрест, тому при перевезенні радянських полонених до Швейцарії вимагає від них підписати заяву, що вони впродовж двох років повернуться до Радянського Союзу.

3. Афганці борються проти сконцентрованої збройної сили радянської армії і наражають себе на ще більші переслідування, коли тримають полонених чи дезертирів на своїх базах. Советчики всіма засобами намагаються довідатися, де тримають «іхніх» людей, і, довідавшись, беззастанно бомбардують ці місцевості.

4. Пакістан також боїться тримати цих людей на своїй території, щоб не дратувати свого могутнього сусіда.

Людмила Торн представила Ніколая Ріжкова, 19-літнього росіянина з Казахстану. Це перший колишній вояк радянської армії в Афганістані, який дістався на Захід, точніше до США, і там одержав право притулку.

У своєму виступі перед пресою Ніколай Ріжков подякував президентові Рейганові й американському народові за дозвіл оселитися в Америці. Він також висловив слова подяки афганським повстанцям, які, попри велику загрозу для себе, переховали його, опікувалися ним і дозволили виїхати на Захід.

У своїх відповідях на питання представників преси Ніколай Ріжков подав цікаві деталі з життя радянського вояка. Він признався, що, будши в червоній армії вісім місяців до часу, коли його вислали до Афганістану, він ніколи не тримав у руках автоматичної зброї. Перед виїздом його частини до Афганістану воякам сказали, що вони будуть боротися проти американських і китайських найманців і захищати південні границі Союзу. Коли ж вони побачили в самому Афганістані тільки афганців, їм пояснивали, що це найманці, переодягнені на афганських повстанців.

Моральний стан радянських частин в Афганістані низький. Існують тертя між старшинами і рядовими вояками. У частині Ріжкова це призвело до двох вояків до самогубства.

Є великі різниці між жолдом старшин і рядових вояків. Старшини одержують від 700 карбованців на місяць і додаткову винагороду, яка вкладається на їхні банкові конто в СРСР. Кожний рік перебування в Афганістані зараховується старшинам за три роки служби. А рядовий вояк одержує 9 карбованців місячно. Коли частини радянської армії перебувають на території Радянського Союзу, старшинам платять від 150 до 170 карбованців місячно, а воякам по 3 карбованці.

Ріжков потвердив, що радянські вояки часто курять «гашіш», але про споживання сильніших наркотиків він не чув. Також визнав, що є випадки,

коли вояки продають зброю повстанцям, щоб купувати товари на чорному ринку.

Думка перекинутися до повстанців виникла у Ріжкова досить швидко: після півторатижневого перебування в Афганістані. Хоч до того часу він ніколи не цікавився політикою, події в Афганістані переконали його, що радянський Союз веде «брудну війну», в якій убивають маси цивільного населення. Сам Ріжков служив телефоністом у будівельному батальйоні, але знав, що сусідній батальйон мав завдання винищувати афганські селища.

Ріжков сказав, що під сучасну пору посилають до Афганістану головне росіян та українців, бо вояки з Центральної Азії надто часто піддавалися афганцям.

Відповідаючи на питання про «американську війну у В'єтнамі», Ріжков сказав, що він багато про неї не знає. Але він свідомий того, що коли відбувалася та війна, американська телевізія насвітлювала її належно, так що американське суспільство здавало собі справу з того, що там гине цивільне населення і військо. Натомість у Радянському Союзі в телевізії, радіо чи пресі нічого не говорять про війну в Афганістані, і громадяни СРСР по сьогоднішній день не знають, скільки там загинуло людей. І взагалі, багато людей думає, що там війна ведеться виключно між афганцями, які воюють самі між собою.

На жаль, Ніколай Ріжков не міг багато сказати про національні відносини в Казахстані. Росіянин за походженням, він освіту здобув російською мовою, лише ще трохи вчився німецької. Переважна більшість казахів також змушена посилати своїх дітей до російських шкіл.

В. К.

ІДЕН ПАСТОРА — РОЗЧАРОВАНИЙ РЕВОЛЮЦІОНЕР

Іден Пастора, відомий під псевдонімом Комендант Серо, прибув до США 9 листопада 1983 року з метою одержати фінансову допомогу повстанцям, які ведуть бої з Санданістським національним визвольним фронтом (ФСЛН) у південносхідній Нікарагуа.

Пастора воював впродовж 23 років у лавах Санданістського визвольного фронту проти режиму правої диктатури Анастасія Сомози і звернув на себе увагу світу в 1979 році, коли він очолив відділ вояків, який зайняв резиденцію Сомози. У санданістському уряді він служив на посту міністра внутрішніх справ, заступником міністра оборони та начальником міліції.

Розчарований політикою санданістів, Пастора покинув Нікарагуа, щоб створити групу опору під назвою Революційний фронт «Сандіно», яка власне тепер виступає збройно проти т. зв. «революційного уряду».

У розмові з представником «Сучасности» Пастора вияснив, чому він і його однодумці повністю переконані в тому, що санданісти після перемоги над Сомозою фактично зрадили революцію. Суть справи в тому, казав він, що санданісти скинули правого диктатора й завели ліву диктатуру, яка ніяк не відповідає потребам населення країни. Крім того, вони дозволили кубінцям і болгарам втручатися у внутрішню політику країни. Тепер у Нікарагуа 2500 кубінців очолюють головні пости в армії, а болгари

фактично керують економікою країни. Це спричинило економічний занепад тому, що чужинці не обізнані з потребами країни і не працюють для потреб її розвитку. Пастора вважає, що санданісти відійшли від основних ідей революції і цим її зрадили, що вони в результаті своїх ідеологічних пов'язань дозволили чужинцям накинати громадянам Нікарагуа чужу систему, яка їм ворожа.

Далі Пастора назвав факти, які доводять, що після чотирьох років влади санданісти не допустили до схвалення конституції, яка забезпечила б людські права громадян. Мало того, вони застосували переслідування і репресії проти племені індіан міскіто тому, що ті протиставилися політиці уряду. Санданісти не сприяють політичному розвитку країни, вони надалі контролюють усі засоби інформації, не допускають до вільних виборів, у яких виступили б представники інших політичних партій, переслідують представників католицької церкви. Коротко кажучи, говорив Пастора, санданісти замінили деспотичну авторитарну владу Сомози власною тоталітарною владою, ворожою населенню Нікарагуа.

Хоч Пастора вважає, що революція на Кубі відкрила всім країнам Центральної Америки прецедент — можливості позбутися ярма авторитарних диктаторів, він водночас висловлює думку, що якенебудь втручання у внутрішні справи Нікарагуа не є на користь її громадянам. Тому він і створив свою групу «Сандіно», щоб далі боротися за ті права, яких санданісти позбавили народ. Його організація прагне до того, щоб країною керували не радянські чи інші чужинці, а самі нікарагуанці.

В. К.

ЗА ЗАЛІЗНОЮ ЗАВІСОЮ

24 жовтня у Києві заарештовано Валерія Марченка. Марченко, філолог і журналіст, уперше був заарештований 1973 і засуджений за «антирадянську агітацію» на шість років таборів і два роки заслання. Його обвинувачували в «українському й азербайджанському націоналізмі» (Марченко закінчив університет у Баку). Після звільнення жив у Києві. Під час перебування Марченка на засланні й після звільнення у нього кілька разів роблено обшуки і вилучено при тому різні рукописи. Марченко хворий на нефрит і цистит, також на гіпертонію.

18 лютого 1983 гурт з 9 осіб (6 чоловіків і три жінки) віком близько 20 років вчинили спробу захопити літак. Літак ТУ-134 ішов курсом з Тбілісі до Ленінграду з запланованою зупинкою в Батумі. Молоді люди (з високопоставлених грузинських родин) сіли в літак відразу після весілля (серед них була й молода пара) і, щойно літак знявся в повітря, наказали пілотові летіти до Туреччини. Пілотові пощастило обдурити тих, що захопили літак: він

обкрутився в повітрі й приземлився в Тбілісі. 19 лютого антитерористичний загін, спеціально викликаний з Москви, штурмом опанував літак. Під час перестрілки були забиті: другий пілот Завен Шарбат'ян, бортмеханік Анзор Чедія і стюардеса Валентина Крутікова, а також два пасажери — Алуда Соломонія та Павло Абоян. Двоє з тих, що пробували захопити літак, поповнили самогубство. Решту відправлено до Москви на допит.

10 жовтня 1983 у Житомирі відбувся суд над Софією Біляк (нар. 1954 року), органісткою місцевого косяюлу. С. Біляк засуджено на 5 років таборів і 5 років заслання. 13 травня 1983 року в неї зроблено обшук, а влітку минулого року вона дістала «попередження» з обвинуваченням у поширенні книжки про фатимське явлення Богородиці і підтримування зв'язку з польською «Солідарністю».

22 жовтня відбувся суд над Ольгою Матусевич. Її засудили на 3 роки таборів суворого режиму.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Ліда Палій*: Осінні листи.
- 5 *Василь Сокіл*: Така довга ніч.
- 17 *Ігор Качуровський*: Три переклади.
- 20 *Йосип Гошуляк*: Михайдо Теодорович Голинський.
- 28 Ювілейний вечір Григорія Костюка

ДО 170-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

- 30 *Леонід Плющ*: Я-Ти — слово Т. Шевченка.
- 55 *Марко Павличин*: «Лічу в неволі дні і ночі» Тараса Шевченка.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 67 *Омельян Пріцак*: Роля Наукового Товариства ім. Шевченка в історії України.
- 74 *Юрій Луцький*: Я ніколи не був Ді-Пі.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 79 Американський конгресмен про людські та національні права.
- 83 *Роман Ільницький*: Враження з четвертого конгресу СКВУ.
- 88 *Анна-Галя Горбач*: На міжнародному ярмарку книжки.
- 94 *Владас Іудодейка*: Чи є розв'язка?

СИЛЮЕТИ

- 110 *Володимир Кубійович*: Мої друзі, співробітники, колеги.

РІЗНЕ

- 124 Радянський дезертир про війну в Афганістані.
- 125 Іден Пастора — розчарований революціонер.
- 126 За залізною завісою.

Адреси наших представників

- Австрія:* Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046
- Аргентина:* Dr. M. Wasylyk
Cooperativa de Credito
„Renacimiento”
Maza 144
Buenos Aires
- Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham
- Ізраїль:* G. Shakhnovich
Harav Maymon St. 2, Apt. 31
Bat — Yam
- Канада:* Nina Hlyntzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
- США:* Nina Hlyntzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
- Швейцарія:* Dr. Roman Prokop
Muristrasse 82
3006 Bern
- Швеція:* Kurylo Harbar
Box 1062
141 22 Huddinge 1

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1983 рік

одно число: річно:

Австрія	3. —	30. — дол.
Австрія	45. —	450. — шил.
Англія	1.25	12.50 фун.
Аргентина	7000. —	70.000. — пез.
Бельгія	100. —	1.000. — б. фр.
Бразилія	200. —	2.000. — н. круз.
Венесуеля	3.50	35. — ам. дол.
Голляндія	7. —	70. — гул.
Ізраїль	20. —	200. — шек.
Канада	3.50	35. — ам. дол.
Німеччина	6. —	60. — н. м.
США	3.50	35. — ам. дол.
Франція	15. —	150. — ф. фр.
Швейцарія	6. —	60. — ш. фр.
Швеція	15. —	150. — к.

Додаткові кошти передплати нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 22. — ам. дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних представників і кольортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо пересилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Адреси для влат: *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТІ»

Богдан Бойчук

ВІРШІ, ВИБРАНІ І ПЕРЕДОСТАННІ

Нью-Йорк, 1983, 199 стор. Обкладинка Любослава Гуцалюка. Вибірка віршів з п'яťох друкованих ранніх збірок — «Час болю», «Спомини любови», «Вірші для Мехіко», «Мандрівка тіп» і «Подорож з учителем», а також вибрані вірші з п'яťох недрукованих збірок.

Ціна 8 ам. дол.

Микола Горбаль

ДЕТАЛІ ПІЩАНОГО ГОДИННИКА

Поезії та пісні

Мюнхен, 1983, 398 стор. Упорядник Надія Світлична. Музичний редактор Ігор Соневицький. Вступні статті Надії Світличної та Віри Вовк.

Обкладинка з картини Никифора в оформленні Якова Гніздовського.

Це перша збірка поета й композитора — сина лемківської землі. Поділена збірка на три розділи: «Дні і ночі» — поетичні рефлексії, написані під час ув'язнення (1970-1977); «Деталі піщаного годинника» — вірші-афоризми з періоду другого ув'язнення, де він і тепер перебуває; «Пісні» — 17 текстів пісень з нотами. Перша пісня «Цвинтарі» написана лемківським діалектом.

Ціна 14 ам. дол.

Замовлення на всі видання «Сучасности» висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sucasnist
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5
Federal Republic of Germany

У США і Канаді:

Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 8th Floor
New York, N. Y. 10001
USA